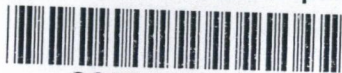

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00598125 (U)

2012

ТВОРИ
СТЕПАНА РУДАНСЬКОГО

ТОМ IV.

Ціна 1'50 кор.

У ЛЬВОВІ, 1908.

Накладом Наукового Товариства ім. Шевченка,

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

В. 2596/4

ТВОРИ
СТЕПАНА РУДАНСЬКОГО

ТОМ IV.

Впорядкував

ВАСИЛЬ ЛУКИЧ.

ДРУГЕ ВИДАНЄ.

У ЛЬВОВІ, 1908.

Накладом Наукового Товариства ім. Шевченка,

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

а саме від 26 вересня 1859 до 3 листопада 1860 р. Зверхня форма, як картка заголовна¹⁾, дуже правильне і педантичне письмо з відсилачами до ноток, пояснення річеві на пр. в „Слові о полку Ігоревім“, хронологічний уклад і т. п. вказують на те, що сю рукопись автор приладив до друку. Рукопись здає ся спершу не була оправлена, аж постарав ся про те теперішній її владитель др. Іван Франко, при чім переплетник при кінці попереставляв картки так, що по білих і між ними вложено сторону 150, а на ній останню песу під заг. „Вітер і колька“. Правопись рукописі (видержана доволі послідовно) дуже зближена до теперішньої урядової російської так зв. „олександрівки“. Для

¹⁾ Картка заголовна:

СПИВОМОВКЫ

Винка Руданського

1859—1860

Петропиль

ліпшого познайомлення з нею наводимо початок першої співомовки під заг. „Бодай тебе“:

Колысь я изъ тяжкою туги
 На лави дубови лежавъ
 Остатній карбованецъ срібный
 Въ пустіи калытци державъ
 Ажъ тутъ навинулась дивчина
 И я свою тугу забувъ
 Дивчино моя ты дивчино
 Бодай тебе Бог не забувъ.

Інтерпункції нема майже зовсім, як свідчить хочби повисший взорець.

„Чумака“ маємо дві рукописі, котрі я одержав до використання від д. Аг. Кримського. Одна з них з дати „Ялта 1862 року, місяця вересня“¹⁾), писана тим самим почер-

1) Кіртка заголовна :

ЧУМАКЪ
 українській дивоспівъ
 на штирохъ місцяхъ
 зложивъ
Степанъ Руданьській.
 Ялта
 1862 року Мца Сент.

2.60р

Збірка М. С. ВОЗНЯКА

**Львівська бібліотека
АН УРСР
№ И-36 349**

И. 19664/4

Переднє слово.

Сей четвертий том є копією чотирьох рукописів Ст. Руданського, котрі я при впорядкованю мав під рукою. Заголовки їх ось які:

- 1) „*Спигомовкы* Випка Руданського 1859—1860. Петропиль“.
- 2) „*Чумакъ* українськїй дивоспівъ на штирохъ місяцяхъ зложивъ Степанъ Руданськїй. Ялта 1862 року. Мца сент.“
- 3) „*Чумакъ*“ (частина єго — перероблена). На долинї рукописї (на останній сторонї в долинї): „Поправка 1871 року. Руданськїй. Мая и апріля“.
- 4) „*Омирова війна жабъ зъ мишами*. З грецької (мови) переклав Ст. Руданськїй. Ялта. 1870 р.“

Не треба й казати, що матеріялу до сєго доволї обємистого тому в значно переважній часті достатчила перша рукопись.

Є се оправлена книжочка малої вісімки, що містить на 150 сторонах дрібноґо, але доволї читкого письма поезїї з рр. 1859—1860,

ком, що перша рукопись („Спиво́мки“), з котрої я віддрукував тексти поезій в сім томі від 1—202 стор., а також на 257 стор. пєску „Вітер і колька“. Є се маленький зшиточок білого паперу в окладниці з темпосинього паперу такого самого формату, що й „Спиво́мки“; має він 14 листків, з чого на $13\frac{1}{4}$ листках містить ся текст „Чумака“ писаний виразно і педантично, зовсім так як пише ся до друку. В другій половині рукописі бачимо в деяких місцях поправки олівцем, писані вже якимсь иншим почерком. Не знаючи, чиї се поправки, а на всякий випадок не маючи певности, чи їх поробив сам автор, я їх не зазначував.

Друга рукопись з року 1881-ого, котра складає ся з 6 листків такого самого формату, що й перша, містить другу редакцію „місця першого“ і першу частину „місця другого“. Я віддрукував обидві рукописі, а саме першу на стор. 203—229, другу-ж на стор. 230—240, зазначуючи перед відбиткою рукописі з р. 1862-ого, що се є перша, а перед відбиткою рукописі з р. 1871-ого, що се є друга редакція.

Що до правописі „Чумака“ в обидвох редакціях, то як небудь одна редакція походить з р. 1864-го, а друга з 1871-ого, то вона (ся правопись) майже зовсім згідна, хоч знов значно ріжнить ся від правописі

„Спивомавок“. Є се так зв. „кулішівка“. Ось взорець правописі в I-ої і II-ої редакції:

Зірко моя вечірняя!
 Раняя вірнице
 Не лякай ся не цурай ся
 Моїхъ жалібницівъ
 Одчепи ся чумаче
 Одчепи ся бурлаче,
 Одчепи ся, гультяю,
 Не тебе я виглядаю.

[I-ша редак.]

Добрый вечіръ моя ньенько
 Добривечіръ любко
 Довго довго сына ждала
 Тижъ моя голубко.
 Ой на тобі моя нене
 Очипокъ шовковый
 Дякуй богу що вернув ся
 Я зъ Криму здоровый.

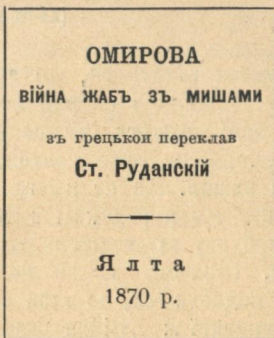
[II-га редак.]

Завважати годить ся, що друга редакція писана поспішно і скорим почерком так, що тяжко менї сказати, чи се власноручна рукопись автора, чи може в автентичної переписана ким иншим. На се друге вказувала-б ся обставина, що в редакції з 1871-ого бачимо також букву ы, котра в рукописі „Чумака“ з р. 1862-ого майже не приходить, а коли ще подибує ся, то хіба з самого початку, в рукописі-ж „Війна жаб з мишами“

з р. 1870, котру я вважаю автентичною, консеквентно вилімінована.

Остання рукопись, що увійшла в четвертий том, — се згадана „*Омирова війна жабъ зъ мишами*¹⁾“. Є се зшиток тоненького французького паперу листового, звичайної вісімки, о 10 картках, з котрих 8 записані, а 2 порожні. Рукопись писана в Ялтї, в лютім 1870-ого року, дуже дрібним і деколи не читким почерком, без поправок. Вона віддрукована на 241—256 стор. Правопись її — фонетична, зовсім зближена до тої, котрою переважно видавались наші публікації в рр. 1872—1892: вона між иншим замітна тим, що буква ъ не приходить. Ся рукопись писана рівно-ж без ъ, хіба вже десь автор

1) Картка заголовна:

(ось як на картці заголовній) через похибку полишив сю букву. Для приміру наводжу початок „Війни“:

Спочатку я співів гуртом зь кругосвіту
 Прошу в мое серце прийти для заспіву
 И на моїх листах вузликами слясти
 Про тяжкую бійку Ярилову справу.
 Хочу бо всім людям довести до слуху
 Як збруйні миши на жаб військом вийшли
 Наче землероди, чи Велетні тії,
 Що люд про їх каже; діло так почалось і т. и.

І тут інтерпункція не видержана.

Твори поміщені в сїм томі старав ся я вірно скопіювати з рукописів і ті рукописі вповні віддрукувати, хіба що опустив я задля ощадности загально у нас звисний оригінальний текст „Слова о полку Ігоревім“, тай не держав ся я правописі рукописів, а видав їх тою правописю фонетичною, що тепер в Галичині загально уживає ся. Наколи зрештою в дечім позволив я собі поробити зміни, головно для однастайности, то раз — що вони дрібні, а друге — що всяку зміну зазначував я пильно при дотичнім місци у потках.

З тим четвертим томом кінчить ся заповіджена мною і під моїм доглядом друкована серія творів Ст. Руданського. Наколи-б удалось мені роздобути ще дві великі обємом поеми під заг. „Цар-Соловей“ і „Староче-

ські співи“, про котрі згадував я в н-рі 22 „Зорі“ за 1896 р. (на 440 стор.), на що маю деяку надію, тоді приступив би я до видання додаткового тому пятого.

Поки що однак мені лишає ся ще подякувати щиро — дрови Ів. Франкови і д. Аг. Кримському за те, що з охотою відступили мені рукописі творів поета до їх опублікованя, а неменше Науковому Товариству ім. Шевченка за матеріяльну підмогу на кошти друку, без котрої се виданє не було-б могло так скоро появились.

Василь Лукич.

У Виннивах, 27 липня 1897 р.

1859—1871.

1859.

Богдай тебе.

Колись я із тяжкої туги
На лаві дубовій¹⁾ лежав,
Остатній карбованець срібний
В пустії калитці держав.
Аж тут навинулась дівчина
І я свою тугу забув;
Дівчино, моя ти дівчино,
Богдай тебе Бог не забув!

І сів я на лаві дубовій
І сіла дівчина моя,
Дівчина мене обійняла,
Обняв же дівчину і я.
Їден поцілунок гарячий, —
І я як від чарів ожив;
Дівчино, моя ти дівчино,
Богдай тобе Бог оживив.

Дівчина мене пригорнула,
Дівчину і я пригорнув,
Дівчина на лаві заснула
І я коло неї заснув.

¹⁾ В оригіналі написано: „на лаві дубові“.
Автор пише зрештою всюди: „у всі свіжости“,
„із свої пісні“, „в мої срібні сивині“. — *Вас. Лук.*

І снилось так мило та любо,
 І через сон говорив:
 Дівчино, моя ти дівчино,
 Богдай тебе Господь любив!
 Раненько дівчини не стало,
 І знов я на лаві лежав,
 І міцно слабими руками
 Пустую калитку держав.
 Узяла, псявіра, узяла!
 І я собі тихо сказав:
 Дівчино, моя ти дівчино,
 Богдай тебе дідько узяв!

26 вересня.

Полюбив мене!

Лисий я, волося спало,
 Решта білая як сніг,
 Недалеко моя яма,
 Та я в яму ще не ліг;
 Що збіліло — замалюю,
 Ще й нового накуплю;
 Полюби мене, дівчино,
 То-то я тебе люблю.
 Не багато в мене мізку,
 Та і пусто в голові
 Та я змалу оженив ся
 На багатій вдові;
 І я собі узяв гроші,
 А Бог — милую мою;

Полюби мене, дівчино,
 То-то срібла надаю!
 Не ложив я свої¹⁾ шиї
 На правдивії ваги,
 Погнув її не їдному
 Аж до самої ноги.
 За то тепер як биндами
 Собі шию обівеш; —
 Полюби мене, дівчино,
 То-то слави нажиєш!
 Скаменіло моє серце,
 Хоч і м'якше не було,
 Як дитина — не гадає,
 Що добро і що то зло:
 Але ва то як часами
 Кілька крапельок прийму...
 Полк би мене, дівчино,
 То то щиро обійму.

26 вересня.

Гей бики!

Та гей, бики! Чого-ж ви стали?
 Чи поле страшно заросло?
 Чи леміша иржа поїла?
 Чи затупилось чєресло?
 Вперед, бики! бадилля зсохло,
 Самі валять ся будяки,

¹⁾ свої шиї = свої шиї. — *Вас. Лук.*

А чересло, леміш новії...
 Чого-ж ви стали? Гей, бики!
 Та гей, бики! Ломіть бадилля
 Ломіть його, валіть на прах,
 Нехай не буде того зілля
 На наших батьківських полях!
 А чересло моє із ліва,
 Леміш із правої руки,
 Зітнуть і корінь того зілля, —
 Чого-ж ви стали? Гей, бики!
 Та гей, бики! Зоремо поле,
 Посієм яреє зерно,
 А спаде дощик, незабаром
 З землі пробудить ся воно.
 Пробудить ся і на світ гляне,
 І як дівочії вінки
 Зазеленіють ваші ниви, —
 Чого-ж ви стали? Гей, бики!
 Та гей, бики! Зерно¹⁾ поспіє,
 Обіллє золотом поля,
 І потече ізнову медом
 І молоком свята земля,
 І все мине, що гірко було,
 Настануть дивнії роки.
 Чого-ж ви стали, мої діти?
 Пора настала! Гей, бики!

13 жовтня.

¹⁾ В первописі: „Дзерно“. — *Вис. Лук.*

Турецька кара.¹⁾

Взяли Турки козака,
 На смерть засудили,
 Межи²⁾ ноги йому кіл
 Довгий заложили
 Тай довбнею і женуть.
 А той тільки каже:
 „Та бий рівно, коли беш,
 Не мили ся, враже!“

13 жовтня.

Храбрый Лях.

Здибало ся два Ляшки:
 іден і хвалив ся,
 Як недавно на війні
 З козаками бив ся.

„Już to, — каже, — długo mnie
 Nie zapomną wrogі,
 Bo psiawiaram może stu
 Odrąbałem nogi!“

¹⁾ Заголовок і цілий текст сеї співомовки в рукописі хтось поперечеркав [лишивши тільки дату] і то атраментом темнішим [кольор письма цілої рукописі Степана Рудавського тепер уже жовтавий], хоч не так вже дуже, щоб при напрузі не можна було відчитати. Д-р Ів. Франко сей текст відчитав і помістив побіч оригіналу. Ми отсе друкуємо з тексту приверненого д-ром Франком. — *Вас. Лук.*

²⁾ В оригіналі: „Мижи“, але в інших місцях подибуємо також: „Мижє“. — *Вас. Лук.*

— Co to nogi? — каже той,
 Głowy rabać było!
 „I ja chciałem, bracie mój,
 Ale głów nie było“.

14 жовтня.

Господь дав.

Пішов козак молодий
 В далеку дорогу,
 Кинув жінку молоду,
 Та хату убогу.

Повертає за сім літ,
 Хату оглядає,
 Дивуєть ся сам собі,
 Хати не пізнає:

Його хата — як вінок, —
 Новенька, біленька...

— „А звідки¹⁾ то, — запитав, —
 Голубко сивенька?“

„Та то, — каже, — Господь дав
 За твою дорогу!“
 Козак шапку підійняв:

— „Слава, — каже, — Богу!“
 Входить в хату; скрізь лавки
 І столи хороші,
 А на столах і лавках
 Валяють ся гроші.

Козак глянув навкруги
 Жінку обіймає,

¹⁾ В первописі всюди: звітки (звитки). — В. Л.

Поцілував кілька раз,
 — „Звідки то?“ питає.
 „І то, — каже, — Господь дав
 За твою дорогу!“
 Ковак хрест святий поклав:
 — „Слава, — каже, — Богу!“
 Коли гляне у куток, —
 Аж дітий копиця:
 — „А то звідки?“ — „Господь дав!“
 Каже молодиця.
 А той носом покрутив
 — „Добрій, — каже, — тато!
 Але, — каже, — на сей раз
 Порав ся багато!“

14 жовтня.

З а я ц ь.¹⁾

Виніс мужик гусака
 В місто продавати,
 А погані Жидюки
 Давай кепкувати.
 Обступили навкруги
 Бідного Іванця,
 Тай питають як на сміх:
 „Що хочеш за зайця?“
 Подивив ся наш мужик,
 Тільки засміяв ся:
 — „Геть, погана Жидово!“
 Тай далі попхав ся.

¹⁾ В оригіналі стоїть: Заїць (Зайць). — В. Л.

Аж там його Жидюки
 Знову обступають
 І знов його, як на злість,
 За зайця питають.
 Плюнув мужик Жидові
 Куди там попало...
 Іде далі, — ба й йому
 Щось непевно стало.
 — „Хоч видить ся, що гусак, —
 Промовляє тихо, —
 А може то й не гусак,
 А так яке лихо;
 Може дідько, або що...“
 Стиха розважає,
 Аж знов його Жидова
 За зайця питає...
 — „Ізчезай же, сатано!“
 Мужик обізвав ся
 І гусаком замахнув,
 Та як розмахав ся,
 Та ним об землю гугуп
 Посеред дороги!
 А сам вуха затулив
 Та з міста у ноги!

15 жовтня.

Б а р а н.

Набив Жид мідяків, —
 І тільки смеркає,
 Все то бідним мужикам
 За срібло спускає.

А сам то він був купець, —
 І торгував мясом,
 То, бувало, що не крав,
 То купував часом.

Але колись у ночі,
 Тільки що ліг спати,
 Хтось пукає у вікно,
 Просить ся до хати.

— „Хто?“ — питаєть ся Жидок.

— „Я, — каже, — пустіте!“

Може треба барана?

Барана купіте!“

Пустив його у коршму;

А той мішок з себе:

— „От вам, — каже, — і баран,

Купіть, коли треба!“

„А що хочеш?“ — „Три копи!“ —

Жид мацнув руками,

За барана заплатив

Трома копійками.

Сам не світить, бісів син, —

А той не говорить;

Навпомацки і бредуть

З мішком до комори.

А комора у Жидка

Була — і крамниця,

А часами за їдно

Була і різниця.

Упустили барана;

Мужика не стало.

Чи спав Жидок, чи не спав, —
Але вже свитало¹⁾);

Жидок живо захопив
Всі свої прибори,
Живо капці, — і летить
Бігцем до комори.

Але тільки відчинив²⁾), —
Ахнув неборака:
Йому замість барана,
Скочила собака.

І пропав його баран,
Але й того мало:
Із комори з бараном
І мяса не стало.

15 жовтня.

Р о з м о в а.

Прибув Мошко з Петрополя
Тай людей дурив,
Що ніби він у столиці
З царом говорив.

— „А як же ви говорили?“ —
Якийсь запитав.

„О, ми славно говорили,“ —
Мошко відвічав:

„Я казав усе царови:
Ура та ура!

¹⁾ В первописі: „світало“, — *Вас. Лук.*

²⁾ В первописі: „вічинив“ (вичынивъ). — *В. Л.*

А воно мені казало :
Дурак та дурак!“

15 жовтня.

Надгорода.

Раз топив ся грубий Лях,
Став репетувати, —
Мужик їден і побіг
Пана ратувати;

За чуприну ухопив,
З води витягає,
Пав дякує мужику,
Гроший добуває.

Аж надходить другий Лях:

— „Co to“ — запитав ся.

— Таż wyciągnął z wody mnie!

Грубий обізвав ся.

„O, widziałem, каже той,
Widziałem, jedyny,
Jak on ciebie, bracie mój,
Ciągnął za czuprynę!“

— Za czuprynę czyż to tak? —

„Za czuprynę, miły!“

— O, psia wiara-ż! — крикнув той
Ізі всеї сили.

— Sto nahajów za to psu!

І що-ж? — Протягнули

І сто йому нагаїв

За добро креснули.

16 жовтня.

До дуба

Нехай гнеть ся лоза,
 Куди вітер пігне,
 Не обходить вона
 Ні тебе ні мене.
 Може й важко її,
 Може й спина болить,
 Але буря її
 З корінця не звалить:
 На болоті росте,
 І слабая сама —
 Вона гнеть ся собі,
 Бо в ній¹⁾ сили нема;
 Вона гнеть ся собі,
 І так вік прожине,
 І без слави, в багні,
 Як трава, зігнине.
 Як трава, осока,
 Зігнине у багні, —
 І хіба лиш комар
 Заспіває по ній...²⁾
 Нехай гнеть ся лоза,
 А ти, дубе, кріпись,³⁾
 Ти рости, та рости,
 Не хились, не кривись;

¹⁾ В оригіналі: „бо в ні сили нема“. — В. Л.

²⁾ В оригіналі скрізь: „по ні“. — В. Л.

³⁾ В першій: „кріпись“. — В. Л.

Ти глибоко у глиб
 Твердий корінь пусти,
 Гілля в гору розкинь,
 Ти рости, та рости!

І до пекла дістань,
 І у пекло заглянь,
 І до хмари цістань,
 І на небо поглянь.

І весь світ обдивись,
 І усе розпізнай;

І що доброго є,

Ти у себе впивай.

І у силі, в добрі,
 Як скала затвердій,
 І як Бог світовий
 На сторожи ти стій;

І пташки світові

Защебечуть тобі,

І співак відшичне,

Заспіває тобі...

А як буря лиха
 Тебе з місця вібе,
 Або хмара-гора
 Тебе громом убе, —

Світ почує ту смерть,

І повітре здрижить,

І ліси загудуть,

І земля задвижить;

І пташки пролетять, —

Спогадають тебе

І співак перейде, —
Не забуде тебе!

16 жовтня.

Змисний Лях.

Ходить Ляшок по коршмі,
А хочеть ся їсти.

Питаєть ся шинкаря:

„Czy niemasz pieczysteј?“

— Та є, пане! — каже той.

Питає: „По чому?“

Той відказує йому,

Що по золотому.

„А czy będzie chleb i sos?“

— Та же буде, пане!

„А nie płасą za to już?“

— Та не платять, пане!

„To wiesz, serce, — каже Лях, —

Pieczysteј nie trzeba,

А podawaj lepiej mnie

Ty sosu ta chleba!“

17 жовтня.

Господар хати.

Мужик лиха наробив,

А жінки бояв ся, —

Сюди-туди по кутках,

Тай під піл сховав ся.

Та лопатою під піл:

„А виліжай, враже!“

А той далі у куток —
 Тай до неї каже:
 — „Геть, погана сатано!
 Геть, бісова мати!
 Тепер мене не займай,
 Я господар хати!“

17 жовтня.

Ні зле ні добре.
 „Здоров, брате!“ — А, здоров!
 „Що-ж ти так змінив ся?“
 — А не диво, брате мій, —
 Бо я оженив ся!
 „Слава Богу!“ — каже той.
 — Ні, не слава Богу:
 Моя жінка і бридка,
 І крива на ногу.
 „Та зле, брате!“ — каже той.
 — Ба ні, не зле, брате!
 Бо за нею я як чорт
 Зробив ся багатий;
 Славну хату збудував,
 Ходив у дорогу!...
 „Слава Богу!“ — каже той.
 — Ні, не слава Богу!
 Воли згнули в Криму,
 До дому вернув ся, —
 Аж і хата у вогні,
 І хати позбув ся...

„То зле, брате!“ — Ні, не зле!
 Як хата горіла,
 То і жінка там моя
 В вогні околїла.

17 жовтня.

Крамная сорочка.

Підсунув ся раз козак
 Під панську дочку
 Тай від неї і дістав¹⁾
 Крамную сорочку.

Але²⁾ тільки натягнув
 Тай скинув до лига.
 Ото панна його раз
 І питає стиха:

„А крамная, каже, де?“
 — Та крамна ледащо!

„Чого?“ — каже. — Бо в крамній³⁾
 Чухатись нема в що!

18 жовтня.

Розпятий Жид.

Зайшов козак до Жидка
 Вина купувати,

¹⁾ Первісно сей вірш гласив: „Вона йому і дала“. — *Вас. Лук.*

²⁾ Замість: „Але“ первісно було написано: „А той“. В обох місцях [¹⁾ і ¹⁾] виправив сам автор. — *Вас. Лук.*

³⁾ В оригіналі: в крамні — *Вас. Лук.*

Тай просить ся аж у льох, —
Щоби скуштувати.

А Жидови не в тямки
Козацькій жарти:
Веде його до бочок
Тай точить пів кварта;

Але тільки наточив, —
Аж чопа чорт має!
Що робити? Жидок — тик,
Пальцем затикає.

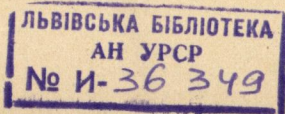
А той собі за вино,
Стихача регоче, —
Та ще з другої вина
Скуштувати хоче.

Жидок точить йому знов,
Знов чопа шукає
І знов бочку, як і ту,
Пальцем затикає.

А той собі поховав
Обидва кілочки,
Та ще точить у відро
З середньої бочки.

Точить собі у відро,
А чопа закинув, —
Як наточив до верха
Тай із льоху згинув.

А з барилка і біжить...
Не порадиш криком!
Жидок живо і заткнув
Барило язиком.

І зігнув ся, аж сопе!
 І що, бідний, крикне, —
 То з барилка йому так
 Межи¹⁾ очи й сикне.

І розпняв ся грубий Жид,
 Вина не пускає, —
 А козак собі пішов
 І гадки не має.

18 жовтня.

Славная конина.

Сидить мале Циганя,
 Коня виїжджає,
 А старий — його й коня
 Нагайкою крає.

Заплакало Циганя,
 Лягло на коневі...

А той тогді до купця
 Тай каже купцеві:

„Та купи уже, купи,
 Славная конина!

Чи-ж не бачиш як по ній
 Сплакалась дитина?“

18 жовтня.

Жид на чатах.

Ставить Москаль Жидюка
 На московські чати,

¹⁾ В оригіналі: „Міже очі“ і т. и. — В. Л.

Тай і учить на сей раз

Як то чатувати:

„Сматрі, каже, хто-б ні шол,

Ти станавись тут же,

Да спрашівай: хто ідьот?

Сматрі, не забудь же!

„І как скажет тебе: „Свой“,

Пусти єво з Богом,

А как только замалчіт,

Так бері такова!...“

І сам таки край Жидка

Іде в опівночі...

Жидок крикнув: „Кто ідьот?“

Витріщає очі.

Той і каже: „Ето я!“

— Еге ви, Міхало!

А я думал — ето свой,

Аж мне страшно стало!¹⁾

18 жовтня.

Циган на сповіди.

Раз задумав Циганчук

Гріхи сповідати,

Іде просто до пона;

Приходить до хати.

¹⁾ В рукописі тут наступає поезія під заг. „Правда“, з датою 20 жовтня, але зміст її замазав правдоподібно сам автор. — *Вас. Лук.*

Оглядає, — ні попа,
 Ні слуги Бог має,
 А в горосі, у печі,
 Сало закипає.

Циган сало із горшка,
 Живо із пекарні,
 Через цвинтар позад гузь
 Та й до паламарні.

В паламарні як на гріх —
 Шапка на кілочку;
 Він і шапку потягнув,
 Сховав у куточку.

Тай тогді вже до попа
 Гріхи сповідати.

Ото піп йому дає
 Хреста цюлувати.

Поцюлував Циганчук
 Піп його питає,
 А той йому всі гріхи
 І оповідає:

„Та й сьогодні, — каже, — я
 Нагрішив потроху:

Ранком вигнав я свиню
 З чужого гороху.

А у церкві шапку зняв!...“ —
 Говорить несміло.

А піп йому: — „То не гріх!
 То добрее діло!“

Добре, добре, нехай так.
 По „Буде Господне“¹⁾
 Піп до шапки, — але ба!
 І місце холодне..

Піп — до дому, до горшка,
 Де кипіло сало,
 І там йому лиш горох —
 А сала не стало.

І промовив старий піп:
 „Оже-ж признавав ся!
 А я старий та дурний
 І не догадав ся!“²⁾

20 жовтня.

С м і х.

Наробились мужики,
 Разом полягали,
 Позіхнули кілька раз
 Тай позасипали.

Але їден чи здурів,
 Чи чорт його знає,
 За сокиру ухопив,
 Стиха підіймає, —
 Хвять ідного по карку!
 Голова відпала;
 А той голову за чуб,
 Тай із нею драла!

1) В першому списку: „По буди господне“. — В. Л.

2) Тут далі в рукописі наступає поезія під заг. „Лік“, з датою 20 жовтня, але зміст її зовсім замасований подібно як „Правда“. — Вас. Лук.

І забіг межі корчі,
Голову ховає
Тай сам собі неборак
Стиха промовляє:

„То-ж то, — каже, — я сміху
Буду з него мати,
Як устане та пічне
Голови шукати!“

20 жовтня.

П і с н я.

Голе, голе моє поле!
Де-ж ви ясні квітоньки?
Позгасали, поспадали,
Як на небі зіроньки.
І стебло пересхло,
Як билина полягло.

Діти, діти, — мої квіти,
Як погляну я на вас,
Серце мліє, каменіє,
Що цвили ви тільки раз.
Раз росли, раз цвили,
І без долі опамі.

Не для ділка свого пчілка
Вас ізсала, як дитя, —
То жарою, як марою,
Черервало вам життя.

І роси, ні сльози
Не спадало для краси.

І дівчина як калина,
Вас не рвала на косу, —
Вас зірвали, розірвали
Вітри буйні без часу!
І без літ на ввесь світ
Розпустили вялий цвіт.

Доле, доле, моя доле!
Верни-ж мої квітоньки,
Верни діти, мої квіти, —
Верни-ж мої зіроньки!
Але ба! не сівба!
Не мине моя журба.

20 грудня.

1860.

Віщий Олег.¹⁾

I.

Не у гості, а на кості
Ходили Козари,²⁾
Та не пиво-ж і їм буде,
А кров та пожари!
Вже зібрав ся Олег віщий
На вражу недолю,
Їде конем білогривим
По чистому полю.
Блищить броня цареградська,
Шелом аж палає,
І кінь його білогривий
Соколом ступає.
Олег їде чистим полем,
Грає білогривий, —
Але хто-ж то коло гаю
Як молоко сивий?
Лиш палиця коло него
Та гуслі без струнів...

¹⁾ Руданський пише всюди: „Оліг“ (Олиг). —
Вас. Лук.

²⁾ В автописі: „Казари“. — Вас. Лук.

То великий старець божий,
 То віщун Перунів.
 І Олег до того старця
 Коня повертає,
 Через сідло поклонив ся,
 Віщуна питає:
 „Скажи мені, старче божий,
 Перунів пророче,
 Чи живо я, чи не живо
 Сплющу свої очі?
 І не бій ся і не тай ся,
 Я дармо не схочу,
 Я за слово правдивее
 Тебе озолочу...“
 — „Та мені то, — віщун каже, —
 Нічого боятись,
 А золотом твоїм, княже,
 Не озолочатись.
 Срібла, злата не ношу я,
 Князів не бою ся,
 А що буде із тобою,
 Я не потаю ся.
 Ти щасливий, пане-княже,
 Недолі не знаєш,
 Та як будеш умирати,
 Мене спогадаєш.
 Твоя слава тепер ходить,
 Помежи¹⁾ землями,

¹⁾ В оригіналі: „Поміже“. — *Вас. Дук.*

В Царєградї прибиваєш
 Ти щити на брамі;
 Тебе, княже, не спинають
 Нї яри, нї гори,
 Затихає під тобою
 І синєє море.
 Твої броні золотої
 Мечі не рубають
 І острії вражі стріли
 Помимо літають.
 Під тобою й білогривий
 Чинить твою волю:
 То літає як крилатий
 По вражому полю;
 То спинить ся як камінний,
 Як вудила здвинеш, —
 А все таки ти від него,
 Ти від коня згинеш!“
 І подумав Олег віщий
 Тай не довіряє,
 Через гриву похилив ся,¹⁾
 Із коня злізає,
 І крутую шию гладить
 І став промовляти:
 „Ой коню мій, вірний копю,
 Ой брате мій, брате!
 Не ти-ж мене, вірний коню,
 З Новгороду того

¹⁾ В тім рукописі Руданський пише всюди:
 „похилив ся“, „блищить“, „хилитати“. — *Вас. Лук.*

Привіз мене до Київа,
До Дніпра старого?
Не з тобою-ж я, мій коню,
Літав через гори,
Не з тобою я, мій коню,
Ходив і за море?
І не в твоїх же стременах
Я стояв ногами,
Коли щити в Цареграді
Прибывав до брами?
Тепер годі, вірний коню,
Годі, милий брате,
В золоті твої стремена
Мені не ступати!..
У стремена не ступати,
В сідлі не сидіти
І з тобою в чистім полю
Вітром не летіти...
Гуляй собі, вірний коню!
А ви, мої діти,
У зелену наполому
Коня одягніте,
І давайте йому пити
Із мої криниці,
І давайте йому їсти
Ярї швениці!.." "
І вірнії його слуги
Білогрива взяли,
А другого — вороного
Князеві подали.

II.

Ба, надходить і проходить
 Не час, не година,
 Аж гуляє Олег віщий,
 Гуляє дружина;
 І срібнії й золотії
 Чари вихиляють,
 І давнії і новії
 Бійки споминають...

„А що-ж кінь мій білогривий?“
 Олег запитав ся.

— „Не питай ся, милий княже!“

Слуга обізвав ся:
 Давно уже білогривий
 Гуляє на волі,
 Коло Дніпру широкого
 На чистому полі;
 І вовки його годують,
 Птахи доглядають,
 Буйні вітри його чешуть,
 Дощі вимивають
 І на ньому уже, княже,
 Зіллям зеленить ся
 Не зелена паполома —
 Зелена травиця.

І тримає Олег чару
 Та й не вихиляє,

Похилив ся головою
 Тай собі¹⁾ гадає:
 „Не чекав же мої смерти,
 Згинув білогривий,
 А де-ж слова твої віщі,
 Віщуне ти сивий?“
 І поїхав Олег віщій,
 Поїхали гості,
 Коло Дніпру на березі
 Оглядають кості.
 Там дощі їх вимивають,
 Порох присипає,
 І над ними буйний вітер
 Траву хилитає...
 І Олег на білий череп
 Наступив ногою
 І говорить: „Спи, мій коню,
 В мирі та спокою!
 Спи, мій коню, у спокою,
 Піском засипай ся,
 Жовтим піском засипай ся,
 В траву завивай ся;
 Та не жалуй на Олега,
 Що він тебе кинув,
 Що без него ти без слави
 Серед поля гинув...
 Не на князя, коню, жалуй,
 Не на пана свого,

¹⁾ Первісно замість „собі“ було в рукописі:
 „думу“. Поправка самого автора. — *Вас. Лук.*

На віщуна, коню, жалуй,
 Віщуна старого!...“
 Але знати, пане-брате,
 Того не бувало,
 Щоби слово віщунове
 Дармо пропадало.
 І ще кості білогрива
 Вода не обмила,
 Як гадюка у черепі
 Гніздо собі звила;
 І тільки лиш Олег віщий
 Череп наступає,
 А гадюка із черепа
 Вже дюри шукає.¹⁾
 Олег череп наступає,²⁾
 Похитнути хоче,

1) Первісний текст почавши від: „І ще кості білогрива“ був такий:

І хоч Олег і не згинув
 [І не згинув ти, небоже,
 Від коня живого,
 То смерть його виглядає
 З черепа сухого:
 Олег ногу відіймає,
 На череп ступає
 А гадюка із черепа
 Тільки поглядає.

Відтак автор перечеркнув первісний текст, а вставив інший, в горі поданий. — *Вас. Лук.*

2) Первісно замість „наступає“ стояло в рукописі: „хилитає“. Сам автор змінив на „наступає“. — *Вас. Лук.*

А гадюка із черепа
 Пнеть ся¹⁾ через очи.
 Олег мову починає,
 З віщуна смієть ся,
 А гадюка із черепа
 І пінить і вєть ся...
 Олег мови не кінчає,
 Скочив як на муках,
 Йому в ногу засмокталась
 Чорная гадюка.
 І промовив Олег віщий:
 „Твоя правда, сивий!
 Згубив мене мій кінь вірний,
 Мій кінь білогривий!“

Зеленіє на могилі
 Свіжая дернина:
 Над Олегом не-гуляє
 Сивая дружина.
 І срібнії й золотії
 Чари вихиляє
 І давнії і новії
 Бійки споминає.

25 січня.

¹⁾ Первісно замість „Пнеть ся“ стояло в рукописі: „Лізе“. — *Вас. Лук.*

ІГОР СІВЕРСЬКИЙ.

ПРЕСЛІВЛЯ.

Співу за Сіверського князя Ігоря^{а)} я переклав з ідної стародавньої співи, котра^{б)} дійшла аж до нашого часу і називаєть ся по старому: „Слово о плъку Игоревѣ“.

Зложена^{в)} сая стародавняя співа межи 17-тю роками панування князя Рурика^{г)} Ростиславича, іначе — межи 1194 і 1211 роком.¹⁾ На сей час показує і сам співак у сему місці своєї співи:

а) Руданський пише: „Игир Сіверский“ [„Ыгирь Сивирскій“]. — *Вас. Лук.*

б) Руданський пише: „которий“, але рівночасно також: „декотрі“. — *Вас. Лук.*

в) Руданський пише: „зложина“, „чикає“. — *Вас. Лук.*

г) В першописі скрізь: „Рюрик“. — *Вас. Лук.*

¹⁾ Догадувались декотрі, що вона зівсім не так стародавня, а що підроблена в опівнічній Русі коло 1800 р. [„Библиотека для чтения“ 1834 р., т. IV]. Але против сего найлучче запитує Пушкін: „А хто-ж би то, каже, під тую старину підробив ся? Карамзин? Але Карамзин — не співак. Решта

О, стонати руской земли,
 Помянувшє пръвую годину,
 И пръвыхъ князей!
 Того стараго Владимира
 Не лъзѣ бѣ пригвоздити
 Къ горамъ Кыевскимъ:
 Сего бо нынѣ сташа
 Стязи Рюриковы,
 А друзии Давыдовы. ¹⁾

Але хто зложив — сего не знати; знати тільки, що він був не північний Русин, а полудневий, ^{д)} — то доводить як самая мова, так і той людський звичай, котрий відбив ся в його співі. На легкий погляд так тобі і зарябіють ²⁾ в очах старославянськії слова,

не мали всі стільки утвори, скілько її є в їдному ткані, та в окрисі бійки і побігу. Кому би прийшло в голову взяти за осередок пісні темний похід незвісного князя? Хто з таким скуством міг затьмити декотрі місця із своєї пісні словами, відкритими в наших старих рочниках, або знайденими в других славянських мовах, де іще заховались вони у всій свіжости їх ужитку? Се доводило би знання усіх славянських мов. Покладемо, що він і владав би ними, — чи вже-ж таки такаа мішанина вийшла-б сама з себе? [Соч. Пушкина. Т. I Петерб. 1855]. — *Прим автсра.*

г) В цитатах тексту виправили ми очевидні правописні похибки, беручи за підставу виданє дра О. Огоновського — *Вас. Лук.*

д) В первописі скрізь: „полудньовий“, „дійовий“, „случайом“, „польовий“, „вогньовий“ і т. и. — *Вас. Лук.*

е) В первописі всюди: „зарябіють“, „говорать“, „довірає“, „розмірає“, „вістрами“, „Ігора“. — *Вас. Лук.*

та і сам співак на перших стрічках уже заявляє, що він починає свою співу „старыми словесы трудныхъ повѣстій“. Але по мимо і „старыхъ словесъ“, не можна не завважити, що співак усе таки не міг виволитись від впливу^{є)} своєї живої мови і мимоволі ужив багато таких власток, котрі і виказують, що він був полудневий, а не північний Русин. Так, опівнічний Русин ніколи не допускає змякчіння в наконешникови третьої особи мовнів, дуже неохоче пристає на змякчінне *ц* і *с*, за то *г*, *к* і *х* завсїгди складає з *и* і *і*, а ніколи з *ы*; а Русин полудневий як на теє наконешник третьої особи мовнів змякчає завсїгди, букв *ц* і *с* рідко не змякчає, а букв *г*, *к* і *х* ніколи не змякчає буквою *и*. Так воно і тут:

Комони ржуть за Сулою;
Звенить слава въ Києвъ;
Трубы трубятъ въ Новѣградѣ;
Стоять стязи въ Путивлѣ.

Наведе своя храбрія плѣкы
На землю половецькую
За землю руськую.
Биша ся день,
Биша ся другый.

Ни хытру, ни горазду
Ни птичю горазду
Суда божия не минути.

є) В первописї всюди: „уцливу“. — Вас. Лук.

А що тичеть ся до того, що в декотрих місцях є і по опівнічному, то сее зівсім не доводить того, щоби складач співи був Русин опівнічний, а доводить тільки, що опівнічний Русин був переписник. У сему переконає буква *ѣ*. Буква сая у полудневого Русина завсеїди читалась за північне *и* або *і* і в письмі часто ставилась на місце остатних [вѣщѣй Софѣи]; у опівнічного Русина такого змісу не буває: він скоріще змішає *е* з *ѣ*. Так воно і в „Слові“.

Чили вѣспѣти было,
 Вѣщей Боине,
 Велесовъ внуче.
 Тому въ Полотьстѣ
 Позвониша заутреннюю рано
 У святыя Софѣи въ колоколы.

Значить ся і тут довід на нашу сторону. То-ж саме доводять і слова, як: *година, туга, жадоши, зори, пороси, съ зарания, на болони, верезеньї, полоненьї, бѣсови дѣти, бѣсови ворони, почнемъ, брешуть, загородити, вильяти* і др. Но ще більше, — скажу словами Білінського, — за полудневий початок „Слова“ говорять тії людськії звичаї, котрі відбивають ся в сему „Слові“. Єсть, говорить він, щось теплого, поважного і чоловічого в спільних стосунках дієвих осіб сеї співи: Ігор жде милого брата Всеволода і мова Всеволода до Ігоря дихає смєр-

ною і широкою любовю без змісности і облесности: „Іден ти, мій брате! Іден світе, світлий Ігорю! Та-ж обидва ми Святославичі“. В попреках старого Святослава чути не голос ображеної влади, а скарги ображеної любови, і винуючи князів за їх молодецтво, він разом ніби і гордить ся їх молодецтвом: „О, діти мої: Ігорю і Всеволоде! Рано ж ви почали добувати землю помовецьку, а собі слави шукати. Та не чесна-ж ваша замога, та не чесно-ж ви пролили вражюю кров. Ваші серця у кріпкому горні сковані, а в буєстї закаляні. Чи-ж сего я ждав від вас моїй срібній сивни?“ Но що в особна видне в співі, то поважні стосунки половин. Жінка виказуєть ся тут не жінкою і не господинею тільки, але й любовницею разом. Плач Ярославни дихає глибокою чулостію і виказуєть ся в видах скільки престодушних, стільки і хороших, поважних і утворних. Се не жінка, котра по загинї мужа вістаєть ся гіркою сиротою без угла і без куска і котра журить ся, що її нікому уже годувати та бити; ні — се щира полюбовниця, котрої любучая душа жалібно пориваєть ся до свого милого, до своєї „лади“, щоб обмочити в Каляї ріці бровний рукав і утерти ним кровавії рани на тілі злюбляного, котра обертаєть ся до всего світу за свого милого; пострікає ві-

тер, що несе хвиновськії стріли на дру-
жину милого, і розвіяв по ковиль-траві її
весілля: упрошає Дніпро^ж) помилувати до
неї її милого, щоби вона не слала за него
сліз на море рано; умоляє сонце, котре всім
і тепле і красне, а томить спекотою військо
її мужа. І за то чоловік уміє цінити та-
кую жінку; тільки згага бійки та слави за-
ставила буй-тура Всеволода забути на годин-
ку своєї милої „хотї“, красної Глібовни зви-
чаї і обичаї. Все отсе, кажемо іще, так
і відкликаєть ся полудневою Русю, де і те-
пер іще так багато чоловічого і поважного
в семейнім житті, де стосунки половин сну-
ють ся на любови і жінка орудує правами
своєї половини. Все отсе перечить опівніч-
ній Руси, де семейві стосунки — бридкі,
жінка маєть ся за домашню скотину, а лю-
бов зівсім стороннєє діло при шлюбах: зрів-
няйте звичаї мужиків полудневих з звичаями
мужиків опівнічних, міщан, купців із частки
другого люду і переконаєтесь о правді на-
шого виводу за полудневий початок сеї спі-
ви. Но окрім сего всього не тільки в красках
утвори і способі викладу, але і в духови ли-
царського молодецтва не можна не завва-
жати чогось спільного^з) між „Словом за полки)

ж) В первописі: „Дніпр“. — Вас. Лук.

з) В первописі: „вспільного“. — Вас. Лук.

и) В первописі: „повк“. — Вас. Лук.

Ігорів^а і козацькими полуднево-руськими піснями. Там і тут їднакове місце мають: ворони, орли, кречети, сороки. Там і тут бійка рівняєть ся то весіллю, то кровавому перепою^а.²⁾

Що тиєть ся до складу тої стародавньої співи, то не можна упевняти, щоби він був зівсім співомовний, але не можна не завважити, що він і непростомовний і більша половина учених і писарів тримають ся тої мисли, що вона по складу запевне співомовна. Так Востоков³⁾ хоч і каже вразу, що склад її простомовний, але потому признаєть ся, що вона у співака розбилась на доволі мірні і рівні мисли, чи то мовки подібні до біблійних. Дубенський⁴⁾ видить в ній уже не мовки, а співки і розміряє їх шестиміром. Полевий⁵⁾ каже, що розмір у ній^і) так видний, що треба тільки не

²⁾ „Сочиненія Бѣлинскаго. Москва 1860 р. Т. V. стор. 87—90 — *Прим. авт.*

³⁾ „Опытъ о Русскомъ стихосложеніи“ стор. 159—161. — *Прим. авт.*

⁴⁾ „Опытъ о народ. русск. стихосложеніи“ стор. 101—107. *Прим. авт.*

⁵⁾ „Московскій Телеграфъ“ 1833 р. № 7 стор. 429. — *Прим. авт.*

і) Руданський пише всюди: „видить в ній“, „при поспільні самокористи“, „сіі співи“, „на руські мови“, „по давні причині“. „в самі людські мови“, „в одні великодні пісні“. — *Вас. Лук.*

лічити ступнів, щоби зараз пізнати всю його різновидну співучу¹⁾ музикальність. По думці Максимовича⁶⁾ вільний рух мови в співі виходить відлучними різновидними хвилями чи співками не такого правда певного складу, як руські опівнічні, а такого-ж різновидного і вільного, як співи руські полудневі з особна в думах. Тулів⁷⁾ кладе, що „Слово“ могло бути або співомовним виплодом писань на взір давних байкових співів, а з тим так, як пишуть ся співи теперішні тільки для читу, — або виплодом простомовним, та тільки він від впливу пісень заховав краски людської утвори, — або на остаток, що над усе домисльніще — співою, котру справді співали колись для чести Ігоря, а потому положили на папір; в сему, каже, доводить і сам складач „Слова“, котрий не описує, а оспівує свого лицаря. На остаток Куліш⁸⁾ думає, що тут навіть і доладки були, та тільки каже, який небудь переписник добиваючись від співи рочникового пожитку міг собі попрацювати над „Словом“

1) В первописі: „розновидну півучу“. — *Вас. Лук.*

6) „П'єнь о полку Ігоря. Критич. разб.“ стор. 82—84. — *Прим. авт.*

7) „Руководство къ познанію родовъ, видовъ и формъ поезіи“ стор. 205—206 — *Прим. авт.*

8) „Записки о Южной Руси“, том I. стор. 194—195. — *Прим. авт.*

по своєму, щоб роздягнути його із доладок, котрі тільки злучаєм десь-недесь уцілили.

Тканя співи, — то самодаток Ігоря за долю ріднього краю, при поспільній самокористи і холоді князів до своєї батьківщини. Було на той час багато сильних та хоробрих князів, але жаден із них не іде на Половців відбити рідний Тьмутарокан, — а іден Ігор. Ігор попадаєть ся в полон і жаден із сих князів і не думає його визволити. Надаремне Святослав і зве їх і упрошає; вони не ідуть навіть виганяти Половців, котрі уже бурили і чернигівські і сіверські краї. На остаток княгиня бідная Ярославна з тяжкої розпачі починає упрошати світовії сили [вітер, воду, вогонь], — і світовії сили змякли від її плачу: вітер збурив море, море бризнуло туманом, туман заквив небо з його світлом, а разом з тим заквив і Ігоря від Половців і дав йому зможність утікти із полону.

Така проста і мита тканя, така змістість і видність окрису ураз з її співо-мовним складом і поважним полуднево-руським духом дають сій стародавній співі не малее місце між найпершими співами в світі; але сая на диво красная співа, сая *пахуча польова квітка*, як називає її іден із

наших північних писарів,⁹⁾ не дійшла до нас такою, якою вона вийшла зпід руки самого співака. Написана коло 600 л. тому назад, вона дійшла до нас в їден-їднім тільки списку¹⁰⁾, та і той згорів незабаром¹¹⁾ і тепер тільки є їден відпечаток, знятий з него в 1800 р. зі всіми його стародавними словами і зі всіми омилками його немудрих переписників, і таким способом сая стародавня співа помимо своєї всеї нутрової переваги і забави може вабити та забавляти хіба тільки завзятих учених та писарів.

Так воно з початку і було; та тільки тії учені та писарі не дармо сиділи над тою співою і послідком їх піввікової праці і була з'ява не малого ліку розборів і вісімнадцяти перекладів, із котрих сімнадцять опівнічно-руських¹²⁾, а їден простомовний

⁹⁾ „Сочиненія Бѣлинскаго“. Т. V. стор. 82. — *Прим. авт.*

¹⁰⁾ Господаром його був граф А. І. Мусин-Пушкин. — *Прим. авт.*

¹¹⁾ В 1812 р. кажуть, що він був написаний уставом XV віку. [Увага А. Пушкина]. — *Прим. авт.*

¹²⁾ Вісім із них простомовних, а девять співомовних. От вони: А. *Простомовні*: 1) *Историческая пѣснь о походѣ на Половцевъ Игоря Святославича съ переложеніемъ на употребляемое нынѣ нарѣчіе*. Москва 1880 р. [„Изд. графа Мусина-Пушкина“]. 2) „Слово о походѣ Игоря пер. А. Шишкова“. Петерб. 1805 р. [„Соч. и перев. изд. Росс.

полуднево-руський.¹³⁾ Правда, послідки не-
докладні, а все таки для нас вони дуже

Акад. Ч. 1^а). 3) „Слово о полку Игоря Святославича
вновь переложенное Яковомъ Пожарскимъ“. Петерб.
1819 р. 4) „Слово о полку Игоревомъ. Пер. Нико-
лая Грамматина“. Москва 1821 р. 5) „Пѣснь ополченію
Игоря Святославича. Переведена Александромъ Вельт-
маномъ“. Москва 1833 р. 9) Пѣснь о полку Иго-
ревѣ изданная съ переводомъ на русскій языкъ про-
фессоромъ Михаиломъ Максимовичемъ“. Киѳ, 1837 р.
7) „Слово о полку Игоревомъ сокращенный пере-
водъ Бѣлинскаго“. [„Отеч. Записки 1841 г. Соч. Бѣ-
линскаго“. Москва 1860 р. Т. V. стор. 70 – 80]. 8)
„Слово о полку Игоревѣ, объясненное Дмитріемъ Ду-
бенскимъ. Москва 1854 р. [„Русскіи достопримѣча-
тельности Ч. III.“]. *Б. Переклади співомовні:* 1) „По-
ходъ Игоря противу Половцевъ“. Петерб. 1803 р.
[„Переводъ Сврякова“]. 2) Игорьъ — героическая
пѣснь. Съ древней пѣсни переложилъ стихами Але-
ксандръ Палицынъ“. Харків, 1807 р. 3) „Слово
о полку Игоря“. Петерб. 1812 р. [„Переводъ Язвиц-
каго“. 4) „Ироическая пѣснь о походѣ Игоря на По-
ловцевъ. переложенная въ стихи Иваномъ Левит-
скимъ“. Петерб. 1813 р. 5) „Пѣснь воинству Игореву“.
Петерб. 1821 р. [„Перев. Николая Грамматина“]. 6)
„Пѣснь ополченію Игоря. Переложеніе Ми-
хаила де ля Рю“. Одеса, 1839 р. 7) „Слово о полку
Игоря — перевелъ Д. Минаевъ“. Петерб., 1846 р.
8) „Слово о полку Игоревѣ. Переводъ Л. Мея“. Мос-
ква, 1850 р. [„Москвитянинъ на 1850 г. № 22]. 9)
„Игоръ князь Сѣверскій. Переводъ Николая Гербеля“.
Петерб. 1854 р. — *Прим. авт.*

¹³⁾ „Пѣснь о полку Игоревѣ переведенная на
южно-рускій языкъ профессоромъ Михаиломъ Ма-
ксимовичемъ“. Киѳ, 1837 р. — *Прим. авт.*

значні. Недокладність усіх опівнічних перекладів ізза полудневого початку „Слова“ і недокладність простомовного полудневого ізза його співомовного складу, дає іще надію, що може удатись переклад співомовний полуднево-руський. А ученії розбори хоч мало розібрали, за то своїми омилками остерегають других від таких-же омилок і хоч криво, та наводять на рівну дорогу.

Мавши під руками скілька таких перекладів і розборів і я розібрав деякі тії темніі місця по своему і для проби зробив співомовний переклад на полуднево-руській мові.

Темніі місця я ділю на три купи: на прогріхи, омилки і ріжнодумки; дві перших купи показують ся в буквах і словах, а остатня — в словах і в мислях.

а) Із букв уваги варта прогріха з в при словку *сз*. Ся прогріха ось де має місце:

1. Ничить трава жалощами,
А древо *стугою* й)
Къ земли преклонилося.
2. Утръ же возни *стрикусь*
Отвори врата Ново-граду.
3. Коли Игорь соколомъ полетѣ
Тогда Влуръ студеную росу;
Претръгоста бо своя бръзья комоня.

й) В виданю дра Ом. Огоновського [Львів 1876] пишеть ся: *сз* тугою. — Вас. Лук.

Що в першій місці треба читати не „*стугою*“, а „*сз тугою*“ — про теє нічого й говорити. В другім те-ж саме далеко прикладніше читати не „*стрикусы*“, а „*сз трикусы*“, або „*трикусы*“ від латинського *tricuspis* — з трома вістрями або рогами, тогді і „*возни сз трикусы*“ буде мати ясну ознаку візницї [чи то стїнобїйні] з трома вістрями або рогами;к) а в третім місци третя стрічка очевидячки належить не до їдного Овлура, а до Влура і Ігоря разом і значить ся тут повинно бути не „*собою*“, а „*сз обою*“ л).

б) Прогріхи в словах також незначні і видні от в яких місцях :

- 1 Сь тояже Каялы Святоплѣкъ
Повелѣ ям) отца своего
Между угорьскыми иноходьцы
Къ святѣй Софии къ Києву.

к) *ibid.*: позвони *стрикусы* = *er donnerte mit den Wurfmaschinen*; *стрикусь* від пня *стрик* [= *стрѣк*] з приростком — *усь*. Порівн. *парусь*. Від того-ж пня маємо старослов. *стрѣкнѣти*, руське *стрикати*, рос. *стрекать*, срб. *стрѣпати*, старор. *стрѣцало* = *бодець*. — *Вас. Лук.*

л) Таки має бути *собою*. Овлур стежив дорогу князеви, біг вовком перед ним і стрясував *собою* зимну росу зі степової трави, щоб роса князеви не вадила. — *Вас. Лук.*

м) Др. Ом. Огоновський пише: *яти*. Впрочім ціле се місце в ільосою. — *Вас. Лук.*

Тут після слів „повелѣ я“ згубляно склад „ти“ [яти=взяти], а слова „отца своего“ запевне показують на Ізяслава убитого на Нежагині 1078 р., значить ся тут перед словами: „Съ тояже Каялы“ разом з імям Ізяслава згубляно іще кілька слів за його смерть.

2. Изъяславъ, сынъ Васильковъ,

Притрепанъ литовскими мечи.

И схоти ^{п)} ю на кровать,

И рекъ :

„Дружину твою, княже ;

Птиць ^{о)} крылы приодѣ.“

Тут перед словами „схоти ю“, котрі треба читати іначе¹⁴⁾, я думаю — прог, іха слова *литовський князь* в яким небудь мовнем на пр. *взяв* або *підняв*.

3. Комонь въ полуночи

Овлуръ свисну за рікою.

Тут рівняючи першу стрічку з другою не можна не завважити, що в ній ^{п)} не достав слова подібного до *свисну* іначе *заржа*.

¹⁴⁾ Дивись омилки в буквах ? — *Прим. авт.*

п) У дра Ом. Огоновського в: „схопи“. — *Вас. Лук.*

о) У дра Ом. Огоновського в: „птиць“. — *Вас. Лук.*

п) В первописі: „в нїх“, „мої мисли“, „на співучі“ і т. и. Ми скрізь в прозі виправили на: „в ній“, „мої мисли“, „на співучій“. — *Вас. Лук.*

в) Омилки в буквах хоч самі по собі і незначні, але не можна не сказати і за них, бо декотрі із них ізмінюють товк самого слова. Вони здібають ся ось де:

1. Были *спьчи* р) Трояни.

Тут в слові „вѣчи“ буква *ч* заміняє *ц* з подоби їх славянського окрису (ч ц). Сее підтримують і другі місця „Слова“, де на приклад здібаєть ся „*русичи*“ и „*русичи*“ с).

2. Была бы *чага* по ногатѣ,
Коцѣй по рѣзанѣ.

Тут тож саме з подоби окрису буква *ч* заміняє *г*, і значить ся тут треба читати не *чага* [чага], а *яга* [яга], бо і в самих казках до діда Коція рівняєть ся баба яга а не чага.

3. И *схоти* ю на кровать

И рекъ:

„Дружину твою, княже,
Птичь крылы приодѣ“.

Тут в перших словах *ю* замінило *го* (його) і *х* замінило *к* також з подоби свого окрису [ю-го і х-к]. Що *ю* замінило *го*, се видно із того, що дальше до того *ю* говорить ся: „Дружину твою княже!“ А слово „схоти“

р) У дра Ом. Огоновського є: „вѣчи Трояни“
— Вас. Лук.

с) У дра Ом. Огоновського постійно: „Русичи“.
— Вас. Лук.

прийнявши навіть перед ним і прогріху, немає тут ні стосунку ні товкву, а „*скоти*“ дуже ясно і прикладно. Тут тільки діло стоїть за їдним: *хто?* котре я думаю і єсть випущане: *литовський князь*.

4. Подобію вльци
Грозу въсержать по яругамъ.

Тут в першій слові я думаю, що *ію* заміняє *но* по давній причині [і ю но] і читаю не „подобію“ а подобно“, і даю йому такий товк, який воно має не тільки в полудневоруській, але і польській мові — товк здається, видно, видяї.

5. Въстала обида
Въ силахъ Дажь-божа внука.

Тут я думаю, що в слові „*силахъ*“ л поставляно замість *н*, і читаю в „*сынахъ*“, а не в „*силахъ*“.

6. Половци идуть
Отъ Дона, и отъ моря
И отъ всѣхъ странъ
Рускыя плѣкы отступиша. т)

Тут слово „*отступиша*“ зівсім не до ладу; далеко доладніше думати, що тут *т* заміняло *б* — „*обступиша*“.

7. Меча времени чрезъ облакы,
Суды ридя до Дуная.

т) У дра Ом. Огоновського: „*оступиша*“ в значіню „*обступили*“. — Вас. Лук.

В слові „*времени*“ я думаю буква *е* заміняє *ж* з подоби окрису [к к] і читаю не „*времени*“, а „*кремени*“. у)

г) Слова показують видную омилку тільки у сему їдному місці, де їдно імя замінило друге:

Тъй бо Олегъ
 Ступаєть въ златъ стремянь
 Въ градъ Тьмутороканъ
 Тоже зновъ слыша
 Давный великий Ярославъ.

Але „*давный великий Ярославъ*“ не міг чути того дзвону, бо його вже тоді і на світі не було. Олег буйствовав не при нїм, а при синї його Ізяславі, значить тут повинно стояти не „*Ярослав*“ а „*Ізяслав*“. Слова ж „*давный*“ і „*великий*“ тож само не перечать моїй мисли. Назву великого носив кожний київський князь, — значить і Ізяслав, а слово „*давный*“ показує тільки на Ізяслава I, бо був іще Ізяслав II (Мстиславич 1146—1154) і Ізяслав III (Давидович 1157—1161). А що тичеть ся до того, що декотрі думають, що тут переписник зробив Ярослава за Всеволода, то я скажу тільки, далеко лекше було змити ся з Ізяслава

у) У дра Ом. Огоноєського: „*бремены*“ = тягарі, каміня кидані метавками, давними облоговими машинами. — *Вас. Лук.*

на Ярослава, ніж зі Всеволода на Ярослава; у мене принаймній основа на співучій, а у них нема і того.

д) Різнодумки в словах доволі значні. От важніщі із них:

1. То растѣкашеть ся мыслию по древу.
Скача славию по мыслену древу.

Учені і перекладачі ріжно думали над сими словами: їдні думали, що тут омилка і заміняли слово „*мысль*“, то „*пташкою*“ [п. Левитській] то „*соловієм*“ [п. Де ля Рю]. Другі думали, що тут прогріха і на пр. Вельтман переклав се місце так: „Мысли текли въ вышину какъ соки по дереву“. П. Гербель рівняючи єї два місця виводить, що *дерево* у співака значить *виобразню*, по гілякам котрої скаче Боян — *соловій старого часу*. А мені здасть ся, що „*мысленное древо*“ значить не *соловія* і не *виобразню*, а просто *скусне дерево*, бо на полуднево-руській мові „*змисльній*“ значить „*хитрий*“, „*скусний*“, а *скусне* дерево значить не що друге, як *струмент*; на се наводять і самії слова:

„Скача славию по мысленному древу“ можна думати, що співак взяв для струмента таку назву або через то, що людську назву мав за негідну для свого слова, начатого „*ста-*

рими словеси“, або через те, що в самій людській мові такої назви не нашло ся¹⁵⁾.

2. Старому Ярославу,
Храброму Мстиславу.

Красному Романови
Святъславличю.

Хоч декотрі і думають, що „старый Ярослав“ — то Ярослав Святославич, брат Романа красного і Олега Тьмутороканського, але уважаючи на то, що він поминаєть ся ураз із Мстиславом та ще й перше него, далеко прикладніше думати, що се брат Мстиславів — Ярослав І.

3. Дивъ кличетъ връху древа.

Перші видачі „Слова“ думають, що „дивъ“ значить ся пугало, сліповорон. П. Минаєв думає, що се лісний чорт; п. Гербель перекладає його совою через то, що по словах ученого Гая із Загреба [Аграма] мало що не [в] усіх західних Славян дивом називаєть ся *вудвуд*, котрого крик як у нас крик сови приймаєть ся дунайськими Славянами за недобрий знак. А мені здаєть ся, що слово „дивъ“ або „диво“ лучче поставити так як воно є, бо сеє слово іще досі не замерло

¹⁵⁾ Уваги варто, що й тепер струменти у наших співаків носять назву ніби не рідню, на пр. кобза, бандура.

в піснях Полудневої Русі. Так в одній великодній пісні співаєть ся:

Перейду я поле, стану на межі,
Аж мое *диво* п'яне лежить.
Ой, стану я гадати
Як би те *диво* назвати?

Правда трудно по сій їдним-їдній може пісні сказати, що то за *диво*, але тим не менше завважна дум(к)а М. Максимовича, що *диво* — то *злий, недобрый дух*, бо і в перській вірі *димами* називають ся *пекельні духи*.

4. Тъми тресну земля,
И многы страны *хинова**).

Я думаю, що слово *хинова* значить *финова*, опираючись^{а)} на те, що полуднево-руська мова завсїгди переменяє *ф* в *х* або *хв* [на пр. Futter хутір, Федор Хведько], а що *хини* значить *фини*, то показує і сам співак, котрий зараз і вилїчує сїї народи, куди разом відносить і Половцїв:

Тъми тресну земля,
И многы страны *хинова*:
Литва, Ятвязи, Деремела и Половци.
Сулицы своя повръгоша
А главы своя поклониша
Подъ тыи мечи харалужныи.

5. Изъ Кыева дорискаше
До *куръ* Тьмуторокани.

*) місто: *хиновы*. — Вас. Лук.

а) В первописі: *упираючись*. — Вас. Лук.

Думали декотрі, що „курз“ значить місто *Курськ*, але слово „до курз“ звичайне і ужитне на Полудневій Русі і значить *нічний час до крику півнів*.

6. Сего бо нынѣ сташа
Стязи Рюриковы,
А друзии Давидовы:
Къ рози нсея
Имъ хоботы пашуть
Копия покоють на Дунай¹).

Як уже не перекладали сего місця!

I „Знамена Владимирови достались Рюрику и Давиду, которые нося ихъ на рогахъ землю вспахиваютъ“. [А. Шишковъ].

I „Нынѣ стали знамена Рюрикови, а другіи Давидови, но сіи сдѣлавшись могущими въ сапогахъ землю пашуть“. [Пожарскій].

I „Нынѣ знамена его стали Рюрикови, а другія Давидови, но враги ихъ впряженные въ плугъ вмѣсто воловъ пашуть на нихъ“. [Грамматинъ].

I „Знамена его уже стали Рюрикови, а другія Давидови, но рога нося имъ пашуть хвосты“. [Максимовичъ].

I „Знамена его достались одни Рюрику, а другія Давиду, но когда и они носятъ трубы [военныя], то знамена развѣваються“. [Дубенскій].

¹ У Огонов.: нѣ розно ся имъ...; розно = віддільно? на ріжних місцях повівають (*пашуть*) на хоругвах бунчуки, кінські хвосты (*хоботы*), бо стязи Рюрикові стали окремо від Давидових. — Вас. Лук.

I „Теперь его стяги вмѣстѣ съ наслѣдствомъ доставшимся Рюрику съ братомъ Давидомъ, словно волю запряженные въ плугъ подъ ярмомъ ненавистнымъ никнуть, межъ тѣмъ какъ тяжелыя копы свистать на Дунаѣ“. [Г. Гербель].

А мені здаєть ся, що сее місце можна толкувати далеко простіше. Я думаю, що „*рози нося*“, то не *воли*, а *волинські князі* Роман Мстиславич Володимирський*) і Мстислав Ярославич Луцький — внуки великого князя Ізяслава II. Перший із сих Волинців в 1199 році по просьбі Галичан став правити Галичом і тим підійняв на себе свого тестя Руріка київського. Почали ся бійки і Роман два рази зганяв Руріка з великокняжого стола і навіть постриг його в монахи, — отсе-ж то і є — „*хоботы пашуть*“. А як хто мені скаже, що слово *Волинь* і *Волинський* не виходять з слова *віл*, бо тая сторона називала ся колись *Welyń*, то я знов скажу, що слово *welyń* так стосуєть ся до слова *Волинь*, як слово *welna* до слова „*волна*“, як слово „*Велес*“ до слова „*Волос*“ і що значить ся всі вони мають ідею корінь „*волз*“, і через то нема противи і тут мої думці.

*) Руданський пише раз „Владимірський“, другий раз „Владимір“, то знов „Володимір“. Ми отже всюди для одностайности кладемо: „Володимирський“ і „Володимир“. — *Вас. Лук.*

7. Сороки не трескоташа
 Полозию ползоша только
 Дятлове тектомъ
 Путь къ рѣцѣ кажутъ.

Слово „полозию“ звичайне читають „полозию“¹⁾, а із ліз роблять *шляки* і заставляють повзати по шляхах то сорок, то дятлів, а я думаю, що слово „полозию“ стоїть замість „полозие“ і значить *полози* [такіі здоровенніі вужі або які б не було гади, плазу].

8. Рекъ Боянъ и ходы
 На Святъславля пѣтворца
 Старога времени Ярослава
 Ольгава Коганя хоти.

Сего місця зівсїм не можуть розібрати. Ог на приклад як його перекладає самий новіщій перекладач слова п. Гербель:

Вѣдь сказаль же Боянъ,
 Какъ и вѣщій Коганъ —
 Пѣснотворецъ временъ Ярослава —
 Говориль въ старину,
 Прославляя войну
 И походъ старика Святослава.

Я думаю, що Коган через то називається Олеговим і Святославовим, що він жив у Олега і у Святослава Олегового батька, а піснотворцем старого времени Ярослава через то, що він їм співав за Ярослава великого, Святославового батька. На його то

¹⁾ На те годять ся майже всі критики Слова. —
 Вас. Лук.

жінку [хоти], котра може зісталась бідною
вдовою, Боян і сказав ходючеє слово [ходи].
Так сі слова я й перекладаю :

А пішло ж ходюче слово
Старого Бояна
І на жінку молодую
Співака Когана,
Що жив колись у Олега
І у Святослава
І співав їм старе время
Діда Ярослава.

е) Різнодумки в мислях виробили і не-
справедливий поділ мислвй і несправедливий
поділ цілого „Слова“. Несправедливий поділ
мислвй видно от в яких місцях :

1 Скочи отъ нихъ лютымъ звѣрмь
Въ пльночи изъ Бѣлаграда,
Объси ся синѣ мглѣ...

Сіі слова я розділяю так :

Скочи отъ нихъ лютымъ звѣрмь
Въ полуночи ;
Изъ Бѣлаграда объси ся
Синѣ мглѣ...
2. Рѣка Стугла худу струю имѣя...
Уношу князю Ростиславу
Затвори Двѣрць темѣь березѣ.
Плачеть ся мати Ростиславля
По уноши князи Ростиславѣ.

Тут слова „темѣь березѣ“ зівсім не
відносять ся до першої мисли, а до другої
і показують місце, на котрім плакала мати

Ростислава, значить ся їх треба відділити від першої мисли.

3. Страны ради,
Гради весели,
Пѣвше пѣснь старымъ княземъ,
А по томъ молодымъ.
Пѣти: слава Игорю Святъславличю,
Буй-Туру Всеволоду,
Владимиру Игоревичю!

Тут „*страны ради и гради весели*“ зівсім не від того, що вони могли співати пісні і старим князям і молодим, а від того раді, що вечір повернув ся і закінчують не тільки мисль, але і цілую співу, а що дальше — то уже приспівка; значить ся сїї слова треба розкласти так :

Страны ради,
Гради весели.

Пѣвше пѣснь старымъ княземъ
А по томъ молодымъ пѣти:
Слава Игорю Святъславличю!
Буй-Туру Всеволоду!
Владимиру Игоревичю!

То-ж саме можна сказати і за поділ цілого „Слова“. Звичайне його ділять на 12 часток чи пісень: але хочай і справді є декотрі місця, де сей поділ припадає по мислях, за то є і такі місця, де спояні мисли зівсім розлучні і розлучані зівсім спійні. Так —

1) Пісня VI закінчуєть ся словами:

Униша бо градомъ забралы,
А веселие пониче. —

а VII починаєть ся:

А Святъславъ мутенъ сонъ видѣ —

тогдї як спїйка між сими словами сама щільна і нерозлучна; тут або кінець пісні VI треба приложити до початку VII, або VII приложити до VI.

2) Пісня VIII відділяна від VII і відділяна дуже насильним способом. Уже і через то не годило ся-б її відділяти, що вона продовг мови Святослава [бо співакови зівсім не було потреби викликати до князїв, котрих уже за його часу не було, або були, та уже на других місцях, і просити їх на поміч Ігорєви]; а тут ще й подїл зробляно Бог зна по якому.

Слова:

Се у Римѣ кричать
Подъ саблями половецкыми,
А Володимиръ подъ ранами, —
Туга и тоска сыну Глѣбову!

і слова:

Великий княже Всеволоде!
Не мыслию ти прилетѣти подалю*)
Отня злата стола поблюсти? —

очєбачне мають самий близький стосунок, бо і між Володимиром і Всеволодом був сто-

*) У Отонов.: издадєча. Вас. Лук.

сунок самий близький. Володимир разом з своїми братами обрав Всеволода своїм головою і великим князем, значить Всеволод і повинен був ратувати Володимира при лихій годині.

3) То-ж саме треба сказати і за пісню IX. Перша її половина — то продовг тої-ж самої мови Святослава, значить ся вона і повинна бути приложена до пісні VIII.

Несправедлива спійка видна:

- 1) В пісні VII. Тут слова Святослава треба-б відділити від його сна і толкування його боярами; тим більше, що тут Святослав говорить уже не з боярами, а викликає то до Ігоря і Всеволода, то до князів.
- 2) В пісні IX кінець мови Святослава звязано з пригадкою співака за Всеслава, значить ся остатнє повинно бути відділяно від першого.
- 3) В пісні IX погоню за Ігорем Гзака і Кончака то-ж само можна легко відділити.
- 4) На остаток в пісні XII слова: „Пѣвше пѣснь старымъ княземъ“ — до самого кінця то-ж само повинні бути відділяні, бо вони уже не пісня, а приспівка.

Таким способом ціле „Слово“ я ділю на тринадцять часток, збиваючи усе окрім за-співки і приспівки в три поділи.

1. Заспівка.

I. Війна.

2. Виправа Ігоря і Всеволода.
3. Перша щаслива бійка.
4. Друга нещасна бійка, котра закінчилась полоном Ігоря.

II. Туга.

5. Навід Половців на Русь.
6. Сон Святослава і товк його.
7. Плач Ярослава і виклик до князів.
8. Пригадка співакова за Всеслава і рівнівка давнього стану Руси зі станом сівчасним співакови.

III. Поворіт.

9. Ярославна благає помочи у світових сил.
10. Свігові сили помагають і Ігор біжить.
11. Ізак і Кошчак ідуть за ним у погоню.
12. Радість Руси з Ігорового повороту.
13. Приспівка.

27—29 лютого*).

*) Зараз за тим „Преслівля-м“ [25—39 стор.] слїдує на дальших картках рукописі [від 40—87 стор.] на правім боці [рукоп. книжочки] переклад „Слова“, а на лівім боці оригіпальний текст „Слова“, розбитий Рудавським на уступи відповідно до пере-

З А С П І В К А.

Чи не гоже-ж то нам буде
 Словом давним, брате,
 Словом трудвих оповідок
 Пісню надпочати,
 Пісню тому Ігореві¹⁾
 Святослава сину,
 Що водив колись на бійку
 Храбрую дружину?
 Та й початись тії пісні
 Як билина бає,
 А не в думки, не в замислу
 Як Боян²⁾ співає.

Бо Боян той як кому лиш
 За пісню береть ся,
 То мислю по дереві³⁾
 Так і розтечеть ся.
 І ганяє сірим вовком
 Через гори, яри,
 І лігає орлом сизим
 Під самії хмари.

кладу, щоби легше можна порівнювати з текстом. Щадячи місце подаємо тільки переклад „Слова“. Вас. Лук.

Виноски: [автора Ст. Руданського — Вас. Лук].

¹⁾ Ігор Святославів — внук Олега, правнук Святослава, праправнук Ярослава І.

²⁾ Боян — славний співак, співав між 1050—1080 роком.

³⁾ Се-б то по струментови.

Лиш бувало усобиці
 Давні спогадає,
 Десять соколів на стадо
 Лебедів пускає.
 І которую лебідку
 Сокіл дотикає,
 Та лебідка попереду
 Пісню і співає:
 То старому Ярославу⁴),
 То тому Метиславу⁵),
 Що касожського Редедю
 Зарівав на славу.
 Або коли спогадає
 Недавню годину,
 То й красному Романови,
 Святослава сину⁶).
 Не соколів на лебідок
 Той Боян пускає:
 То він пальці свої віщі
 На струни спускає.
 І на живі тії струни
 Лиш пальці наскочуть,
 То вони вже самі славу
 Князям і бренькочуть.

⁴) Ярослав I — прапрадід Ігоря.

⁵) Метислав Тьмутарканський, брат Ярослава I, в 1022 р. на поединкові убив касожського князя Редедю і полонив його жінку і дітей.

⁶) Роман Святославів, красний брат Олега, діда Ігоревого. Погиб в 1079 р.

Так пічнемо ж собі, брате,
 Пісню ту співати
 Від Владимира старого⁷⁾
 До Ігоря того,
 Що закріпив собі розум
 На буйнії волі,
 Що наострив своє серце
 Відвагою в полі;
 А з відваги і дружину
 Повів молодецьку
 За рідною землею руську*)
 В землю половецьку.

І. В І Н А.

1.

Глянув Ігор против сонця,
 Сонце померкало⁸⁾
 І від него ціле військо
 Тьмою прикривало.

⁷⁾ Владимир I — батько Ярослава I. Але тут співак замолов ся і пічне свою співу не від Володимира, а просто від Ігоря.

^{*}) В першописі скрізь прикметник „руський“ пише автор великою буквою: „Руський“; так само на пр. „Римський“; натомість „Русин“ — малою: „русин“. — Вас. Лук.

⁸⁾ Тут говорить ся за тую затьму сонця, що була 1-ого мая в день св. пророка Яреми.

А він каже до дружини:
 „Братя і дружино!
 Лучче-ж**) нам потятим бути
 Ніж в полоні гинуть!
 А сядемо, милі братя,
 На бистрії коні,
 Подивим ся, погуляєм
 По синьому Дові!“

Спала князеви охота
 Дону скоштувати;
 І в запалі забув знамя
 І став промовляти:
 „Хочу з вами, Русинами,
 Військом молодецьким,
 Конє***) своє приломити
 В полі половецькім.
 Хочу в полі половецькім
 Голову вложити,
 Або Дону великого
 Щеломом попити!“

О, Бояне, мій Бояне!
 Старий словію!
 Пощебечи полки сії
 Бо я не умію.
 Ти по дереві мисленнім
 Соловійком граєш,

**) В оригіпалі всюди: „Луче“. — Вас. Лук.

***) В первописі скрізь: „Кіпє [Кипье]“. —
 Вас. Лук.

Ти до хмари і до неба
 Думкою літаєш.
 Ти споїв би враз і славу
 І тогдішнє горе,
 Ти слїдив би за Трояном⁹⁾
 Через гори-яри...
 Скажи-ж мені як почати,
 Подай мені руку!
 Може було так співати
 Олегову внуку:
 Не соко́ли через поле
 Від вітру несуть ся,
 Галичі стада до Дону
 Великого бють ся.
 Або може, мій Бояне,
 Велесовий внуче¹⁰⁾,
 Може було так почати
 Може було-б лучче:

⁹⁾ Слово Троян запевне пригадує римського цісаря Трояна і перейшло в полудневу Русь із Риму разом з його мечом і валом, котрий загорнув всю Червень і часть Подолії і котрий ще досі носить назву Троянового вала. Але наші прадїди думали, що слово Троян все їдно, що цар або цісар і стали називати Троянами не тільки всіх римських цісарів, але і своїх князїв, як їх хотїли повеличати. Тут Трояном запевне називаєть ся Ігор.

¹⁰⁾ Велес або Волос був бог череди; але чого Боян називаєть ся його внуком — сказати трудно.

Иржать*) коні за Сулою;
 В Києві весілля;
 Трублять труби в Новім-граді¹¹⁾,
 Стяги край Путівля.
 Ігор тільки Всеволода¹²⁾
 Милого чекає..
 Аж Всеволод прибуває,
 Брату промовляє:
 „Іден ти мій, брате-світе!
 Ідна моя слава!
 Та-ж обидва ми, Ігорю,
 Сини Святослава!
 Сідлай, брате, свої коні,
 А мої готові,
 Там у Курська осідлані
 Стоять на готові,
 А мої Куряни**) жваві
 І свідомі діти:
 Вони в мене під трубами
 Змаленьку вповіті,
 Кінцем копя годовані,
 Зросли у шеломі,
 Путь-дорога їм відома,
 Яри їм знакомі.

*) В первописі: „Гиржать“. — Вас. Лук.

¹¹⁾ Новгород Сіверський — столиця Ігорева.

¹²⁾ Всеволод Святославів курський і трубчевський, менший брат Ігоря.

**) В первописі скрізь: Куряне, Половчане, люде і т. и. — Вас. Лук.

У них луки натягнуті,
 А тули відкриті,
 У них шаблі ізострані
 І кривлею змиті.
 Самі скачуть серед поля
 Як вовки кроваві,
 Шукаючи собі чести
 А князеви слави!

І вступив могучий Ігор
 В стремено ногою
 І поїхав з своїм військом
 По чистому полю.
 Сонце йому путь-дорогу
 Тьмою заступає
 І ніч стогне і грізьбою
 Птахів розбуджає.
 І звірина серед степу
 Свище, завиває,
 І на дереві високім
 Диво викликає.¹³⁾
 І шле чутку на Поморе,
 Сулу і Суроже,¹⁴⁾

¹³⁾ Бог його знає, що то за диво, а співають же і в час:

Перейду я поле, стану на межі,
 Аж моє диво пiane лежить;
 Ой, стану я гадати,
 Як би тебе диво назвати.

¹⁴⁾ Думають, що то було або Азівське море, або Судаг у Криму.

Волгу, Корсунь¹⁵⁾ і до тебе,
Тьмуторканський боже.¹⁶⁾

І Половці неготові
Дороги обрали
І до Дону великого
Степом пробігали.
І скрипіли їх теліжки
В опівнічну пору,
Як лебеді розпуцані
По синьому мору...

Веде Ігор своє військо,
К Дону поспішає,
А біда його без часу
Ітахів опасає,
Та й вовки в ярах подобно
Лиха виглядають,
І орли на кості клетком
Звірину скликають.
На червоні щити брешуть
Степові лисиці...

О, руськая земле, земле,
Ти вже на границі!
Довго-довго ніч смеркає
Зоря-світ запала,

¹⁵⁾ Давний Херсон Таврицький.

¹⁶⁾ Тьмуторкан був коло Азівського моря, де виспа Тамань, котра і сама колись називалась Тьмуторканською. [Див. Патер. Жит. св. Никона]. До Олега Тьмуторкань був руським, а після Олега його завоювали Половці.

Мгла по полі розкотилась
 Поля покривала.
 Заснув щебет соловійний,
 Галки починають,
 А Русини серед поля
 Міцно спочивають.
 І все поле згородили
 Своїми щитами,
 Шукаючи собі чести,
 А князеві слави.

2.

Рано в п'ятницю Русини
 Половців нагнали
 І полки їх поганії
 Прахом потоптали.
 І розсипались стрілами
 По вражому полю,
 Красних дівок половецьких
 Гнали у неволю.
 Брали злото й паволоки,
 Брали оксаміти,
 А лишкою мости собі
 Почали мостити.
 І мостили по болотах
 Та по грузовинах
 Опанчами, кожухами
 Зрочам Половчина.

А червоний стяг і гілку¹⁷⁾,
 Білу хоруггу
 І срібне стружа, — дали
 Олегову внуку.

І Олега гніздо храбре
 Подрімати сіло;
 О, далеко-ж воно бідне
 В поле залетіло..
 Ніби воно й не родилось
 Само для обижі
 Ні соколу, ні кречету,
 Ні звірині хижій.*)
 Ні соколу, ні, кречету,
 Ні орлову сину,
 Ані тобі, чорний ворон,
 Вразий Половчину!
 А Ізак уже сірим вовком
 Вибігає з дому,
 Кончак¹⁸⁾ йому сліди править
 К великому Дону.

На другий день дуже рано
 Руські поглядають,
 Аж кроваві в небі зорі
 Світ оповідають.
 Чорна туча іде з моря
 І закрити хоче

¹⁷⁾ Думають, що гілкою називалось знамя з по-
 чепляною на него кінською волосінню [бунчук], бо
 і тепер часть кінської гриви називається гілкою

¹⁸⁾ Ізак і Кончак — половецькі хани.

*). В першому: „хижі“. — Вас. Лук.

Штири сонця;*)¹⁹⁾ а по нїї
Блискавка михкоче.

Бути, бути сего ранку
Великому грому,

І дощеви йти стрілами
З великого Дону!

Тут то коням приломатись,
Коям молодецьким,

Тут то шаблям потрїшати

В шеломи польвецькі

На сїй річці на Каялі²⁰⁾,

В великого Дону!..

О, руськая земле, земле,

Вертай ся до дому!..

Ото й вітер внук Стрибога²¹⁾
Замахав крилами

*) В первописі: штире сонці. — *Вас. Лук.*

¹⁹⁾ П. Дубенський думає, що тучі — то Половці, а штири сонці — штири князі Ігорової дружини: сам Ігор, брат його Всеволод Трубчевський, племенник Святослав Ольгович Рильський і син Ігорів Володимир Путильський.

²⁰⁾ Каяла-річка вливаєть ся в Дон і тепер називаєть ся Кагальник.

²¹⁾ Стрибогом наші прадіди називали вітрового діда. Слово „Стрибіг“ запевне рідня слову „стрибати“.

Стриб в стремена давай драга!
Нехай шкапа цідо мною
Стрибає й басує. (*Твардовський*)

І на руське військо з моря
Повіяв стрілами.
І движить земля і стогне,
Ріки текуть мутно,
Щорох поле покриває,
Стяги мають смутно.
Ідуть з Дона, ідуть з моря
Половецькі сили,
Зі всіх сторін Всеволода
Полки обступили.
І бісові діти криком
Поле згородили,
А червоними щитами
Руські згородили.
Закричали Половчани,
Заиржали коні...
А ти, Туре Всеволоде,
Стоїш на бороні!
Ти на військо половецьке
Прискаєш стрілами,
Ти гремиш об їх шеломи
Стальними мечами.
Куди скочиш, де посвітиш,
Шеломом блискучим,
Там голови половецькі
Валять ся на кучи.
І шеломи оварській
Щербаті валились,
Бо у тебе, Всеволоде,
Стріли закалились...

Та якій-ж йому, братя
 Дорогії рани!
 Він забув життя і шани,
 Чернигів коханий.
 Забув звичай і обичай
 І столицю ясну
 І княгиню свою милу,
 Глібовну прекрасну.²²⁾

3.

Були віки Троянові,²³⁾
 Літа Ярослава,²⁴⁾
 Були бійки і Олега²⁵⁾,
 Сина Святослава,
 Що мечем бувало тільки
 Громи висікає
 Та по цілій землі руській
 Стріли розсіває;
 Що бувало в Тьмуторкані
 В стремено ступає,

²²⁾ Ольга — дочка Гліба Юрієвого і сестра Володимира Переяславльського.

²³⁾ Як видно, то наші прадіди лічили колись літа по віках Троянових.

²⁴⁾ Запевне Ярослав I, син Володимирів.

²⁵⁾ Олег Святославів — дід Ігорів: він разом з братом Романом красним був першим заведією свого часу.

А Ізяслав²⁶⁾ у Київі*)
 Брязки зачуває.
 А Владимир Всеволодів²⁷⁾
 Хоч сам не без духа,
 У Чернигові**) що ранку
 Затикає уха.***)
 Тогді й самого Бориса,²⁸⁾
 Сина Вячеслава,
 Привела на суд до себе
 Олегова слава.
 І поклала пазелену
 Кінську на полому
 За обижу Олегови
 Князю молодому.
 Там і князя Ізяслава
 Вони доконали
 І Святополк²⁹⁾ свого батька
 Із тої Каяли
 Повелів між конї взяти,

²⁶⁾ Ізяслав I, син Ярослава I, убитий на Нежатиї 1078 р.

*) Автор пише: „Києві“ то знов „київський“. — Вас. Лук.

²⁷⁾ Володимир Мономах.

**) Автор пише: Чернигів і Чернігів. Для однастайности ми поставляли всюди: „Чернигів“. — Вас. Лук.

***) В. первописі: „вуха“. — Вас. Лук.

²⁸⁾ Борис — син Вячеслава Смоленського погіб в Нежатиській бійці в 1078 р.

²⁹⁾ Святополк Ізяславів через 15 літ після смерти свого батька був і сам київським князем.

Між*) угорські змії
 І відвезти до Київа
 До церкви Софії...
 О, Олега Гориславця³⁰⁾
 Війни памятались:
 Тоді землі в усобицях
 Росли й засівались,
 І життя Дай-Бога внука³¹⁾
 В грімалах губилось,
 А за князів і їх людям
 Віку вкоротилось.
 Тоді рідко в землі руській
 Орачі співали,
 А частіше коло трупів
 Ворони кричали,
 Та ще галич лепетала
 Та збирала діти,
 Коли з ними на поживу
 Хтіла полетіти.
 Так то люди! Були бійки,
 Були в нас і смути,
 Та такої як се була —
 Такої й не чути!

*) В першому списку: „меж“. — Вас. Лук.

³⁰⁾ Співак сам собі назвав Олега Гориславцем так саме, як і рочники колись назвали Володимирову жінку Рогніду — Гориславою.

³¹⁾ Дай-Бог то іден із наших стародавніх богів. Внук його запевне Володимир; але чого Володимир називається ся його внуком, се так же трудно сказати, як і то, чого Боян називається ся внуком Велеса,

Зраня світа до вечера,
 З вечера до світа,
 Летять стріли каленіі
 Як град серед літа.
 Гремлять*) шаблі об`шеломі,
 Копя молодецькі,
 Тріщать в полі чужо-земнім
 В землі половецькій.
 Чорна земля під копитом
 Як та ріля зрита,
 Вся костями посіяна,
 А кривлею злита.
 Полягли там Всеволода
 Полки головою
 І по цілій землі руській
 Ізійшли тугою.

Що-ж то мені зашуміло
 Рано за горами?
 Що-ж то мені задзвеніло
 Ще перед зорами?
 То князь Ігор своє військо
 В поле завертає,
 Бо жаль йому Всеволода,
 Що там погибає.
 І били ся день і другий,
 І третій день бились
 Та в полудень — і Ігоря
 Стяги повалились.

*) В першому списку: „Гримлять“, „вскрисити“, —
 Вас. Лук.

Тут то брата розлучились
 З берега Каяли,
 Тут для себе кровавого
 Вина не дістали.
 Тут лиш військо докінчило,
 Сватів попоїло,
 А само за руську землю
 Положило тіло.
 Никне трава жалощами,
 Листя івсушилось
 І дерево небологом
 До землі склонилось.

ІІ. Т У Г А.

1.

Не весела-ж бо то, брате,
 Година настала:
 Вже пустиня та повітра
 Силу покривала.
 То в синах Дай-Бога внука
 Злибіда ожила
 І на землю Троянову³²⁾
 Дівою³³⁾ ступила;

³²⁾ Земля Троянова — земля руська.

³³⁾ Ідні [Пожарський] думають, що „Діва“, „Злибіда“ — то таврицька богиня Діана чи Діванна; другі [Максимович], що то литовська Діва-джума, що огневою хустиною навіває смерть на людей; а треті

І лебіжими крилами
 Розплескала море,
 І у Дону плескаючи
 Розбудила горе.
 Розбудила время тяжке,
 Підійнялись Хвини,
 А у князів на поганих
 Усобиця гине,
 Бо брат брату став казати:
 „Се моє, мій брате!“
 — І се моє, і то моє! —
 Другий став казати,
 І за мале як велике
 Стали вимовляти.
 І самі на себе стали
 Гримало кувати.
 А погані зі всіх сторін
 Зволікали сили
 І на рідню землю руську
 Бідою ходили...

О, далеко-ж зайшов сокіл
 К морю птиці бити
 Та храброго вже Ігора
 Полку не воскресити.
 Жля і Карна³⁴⁾ в руську землю
 З криком поскакали

[Дубенский] думають, що то їдна із тих судних дів,
 про котрих споминає стародавня чеська співа
 „Суд Любуші“.

³⁴⁾ Жля і Карна — половецькі хани.

І там в полумні червонім
 Змагу вимивали.
 І сплакались руські жони,
 Стали голосити:
 „Ой уже-ж нам мужів милих
 Мислю не змислити.
 Ні мислю ізмислити,
 Думою здумати,
 Ні очима оглядати,
 Ні гостинці*) брати,
 Ані золота, ні срібла
 Не пересипати!“

Застогнав бо вже і Київ
 Жальом та тугою,
 Зажурив ся і Чернигів
 Напастю лихою.
 Туга тяжка розіллялась,
 Наробила жалю
 І печаль тече, жирує
 По руському краю.
 А князі усе на себе
 Гримало кували,
 А погані руську землю
 Всюди обігали,
 І збирали дань по більці
 Від кожного двору,
 І сипали добром руським
 По синьому мору.
 Бо тії два Святославці,
 Дві хоробрії сили,

*) В першій *) „гостині“. — Вас. Лук.

Всеволод і храбрій Ігор
Кривду розбудили,
Котру батько їх київський
Приспав було тихо...

О, великий Святослав той³⁵⁾
Був Половцям лихо!
Він розсудив їх полками,
Стальними мечами.
Він на землю половецьку
Наступив ногами,
Притоптав горби високі
І яри глибокі,
Змутив ріки і озера,
Висушив потоки;
І Кобяка³⁶⁾ в лукомор'я
Вихром молодецьким
Він вихватив із желізних
Полків половецьких.
І попав Кобяк поганий
В Київ у столицю
В Святославові покої,
В князеву грядницю.
То-ж то Німці і Венедці,
Греки та Морава

³⁵⁾ Святослав Всеволодів — великий князь київський [1177—1194], первий брат Ігоря і Всеволода; він називається Іх батьком через те, що був Іх великим князем.

³⁶⁾ Кобяк — половецький хан, котрого Святослав полонив за рік до походу Ігорового.

Князя Ігоря не хвалять,
 Хвалять Святослава.
 Того гудять, бо він стратив
 Полки молодецькі
 І руськеє злото всипав
 В ріки половецькі.
 Ще й для себе молодого
 Добув сідло нове
 Сів із свого золотого
 В сідло Кощійове.

2.

Зажурили ся забрала
 І весілля плаче
 І Святослав важурив ся,
 Смутний сон побачив.
 „Снилось мені, став казати,
 І виділи очі,
 Що в Києві між горами
 Спав я сеї ночі,
 І що ви коло постелі
 Тисової стали
 І чорною паплогою
 Мене одягали.
 Що хтось мені вино черпав,
 Вино синє було,
 І з тяжкою трутиною
 Ізмішане було.
 Що з порожних черепашок
 Женьчуг висипали

Мні на груди якісь люди
 І мя милували.
 Що в теремі злотоверхім
 Стелю похитнуло,
 І дошки самі стояли,
 Сволока не було.
 Що ворони ті бісові
 Всю ніч-вечір грали
 Та у Плінська³⁷⁾ на болоні
 Ліси оббивали...

А я шлю їх і не зішлю
 На синєє море!..."

— Княже! — мовили бояре
 Ум забрало горе!
 Се-ж бо в тебе два соколи
 Полетіло з хати,
 З отня стола золотого
 Щастя пошукати;
 Пошукати Тьмуторканя,
 Вернути до дому
 Або шеломом поїти
 Великого*) Дону.
 То вже крильця тих соколів
 То вже припішали,
 Тії крильця вже погані
 Шаблями обтяли.

³⁷⁾ Плівськ — теперішній Плівсків в Галичині.
 [Автор пише: „в Галиції“. — Вас. Лук.

*) В первописі: „Великого“.] — Вас. Лук.

А самих їх опутали
 В жєлїзнїї пута,
 Бо в день третїї — памятаеш,
 Темно було тута.
 Два червоних стовпи згасло,
 Дві сонці стемніло,
 І молодих два місяці
 З ними потемніло.
 То Олега й Святослава
 Тьма обволочила
 То й на річці, на Каялі,
 Тьма світ перекрила...“

„Горе, горе землі руській
 Великеє дуже:
 Розсипались Половчани,
 Як гнїздо пардуже.
 Розсипались, розіллялись,
 В морі затопили
 І їх буйство великеє
 Дає Хвину сили.
 І знесла ся уже ганьба
 І стала хвалою,
 Уже й нужда підійнялась,
 Тріснула на волю,
 Уже й диво покотилось
 По чистому полю.
 І готські дїви грають
 По синьому мору
 І по березї співають

Руським злотом дзвонять.³⁸⁾
 Вихваляють время Буса³⁹⁾,
 Земсту Шараконя.⁴⁰⁾
 І милують тую земсту
 Як дитину мати,
 А нам уже, нам дружині,
 Весілля не мати!“

3.

Тогді Святослав Великий
 Сплакав за князями
 І золоте слово мовив
 Змішане сльозами:
 „Ой, Ігорю, Всеволоде!
 Сини мої милі!
 Рано-ж бо ви половецьку
 Землю закврили.
 Рано землю ту мечами
 Стали заквляти,

³⁸⁾ Іоти в 3 віку осіли в Криму, і коло 1050 р. були підбиті Половцями. Ото-ж то й не диво, що після половецького грабіжу в руській землі тотеські діви могли дзвонити руським золотом.

³⁹⁾ Ідні [Кучарський] думають, що Бус то Бокс—король Славян, про котрого Йордан споминає коло 373 р.; а другі [Дубенський] думають, що то Болуш, хан половецький, з котрим в 1055 р. Половці перший раз входили в переяславльську область.

⁴⁰⁾ Шараконь чи Шаракунь славний воевода половецький.

Рано, рано собі слави
 Почали шукати.
 Та не чесно-ж бо ви, діти,
 Ворога побили,
 Та не чесно-ж кров погану
 По землі пролили!...
 Знати серце ваше храбре
 У горні стопилось,
 Ще й до того у бусеті
 Само закалилось.
 Закалилось, закувалось,
 Діти мої милі!
 Чи-ж сивині моїй срібній
 Се ви учинили?
 Не виджу-ж бо я ні власти,
 Анї війська много,
 Богатого та сильного,
 Ярослава мого,
 Мого брата Ярослава,⁴¹⁾
 Що ходив війною
 І з чернігівською білю,
 З білю і чужою:
 Із Могутів і Татранів
 І із Шелебірів,
 Із Топчаків і Ревугів,
 І із Голебів,⁴²⁾

⁴¹⁾ Ярослав Всеволодів Чернігівський — брат Святослава Всеволодовича Київського.

⁴²⁾ Так називались деякі чужі сторони, з котрих охочі молодці служили в війську у Чернігівського князя.

Що без щита з захолявком
 Полки криком били
 І в прадідню собі славу
 Не в дзвони дзвонили.
 Та сказали-ж ви: самі ми
 Слави захотіли,
 Передню самі візьмем,
 Задню переділим...
 Ой, Ігорю, Всеволоде!
 Жаль мені вас, діти,
 А чи-ж диво мні старому
 Та помолодіти?
 Таже в літах саме й сокіл
 Птиць високо гонить
 І не дасть гнізда в обижу
 З свої оборони.
 Але княже зло настало,
 Пособи не буде,
 Тепер в нівеч обернулись
 Години і люде!“

„Під шаблями Половчанів
 Кричать коло Ромен,
 Володимир⁴³⁾ під ранами —
 Всюди плач та гомін.
 Туга князю Владимиру,

⁴³⁾ Володимир Глібович Переяславльський — брат Ольги Глібовни. Сей князь разом зі своїми братами: Романом Ігорем, Всеволодом і Святославом в 1180 р обрав своїм головою Володимирського князя Всеволода.

Глібовому сину!...
 А ти, княже Всеволоде⁴⁴⁾,
 Прихильного кинув?
 Чи-ж не міг би ти здалека
 Мислю пролетіти
 Отня стола золотого
 Спасти, поглядіти?
 Таже веслами ти можеш
 Волгу розкрити,
 Таже шоломом ти можеш
 Весь Дон перелити!
 Як би ти був, — одставили-б
 Половці погані:
 Була-б яга по ногаті,
 Коцій по різані.⁴⁵⁾
 Та ж ти можеш і по суху
 Стрілити до Дону
 Шереширами живими
 Глібового дому!⁴⁶⁾
 „А ти, Руриче й Давиде!⁴⁶⁾
 Правнуки орлові!
 Чи-ж не ваші-ж то шеломи

⁴⁴⁾ Всеволод Юрійв, великий князь Володимирський [на Клязмі] — голова Глібовичів.

⁴⁵⁾ Різань і ногата — то були наші давні гроші. 2 ногати — була 1 різань; 3 різані — 1 куна; 20 кун — 1 гривна, а гривна як і грецька літра важила зразу 1 фунт срібла; а потому в 1122 р. тільки пів фунта.

⁴⁶⁾ Рурик і Давид — сини Ростислава, а внуки Мстислава Великого.

Пливали по крові?
 Чи-ж не ваша-ж то дружина
 Літає на волі,
 Як ті тури пораняні
 На чужому полі!
 Вступіть, пани Господарі,
 В золотєє стремя
 За обижу половецьку,
 За лихєє время,
 І за рідню землю руську,
 За Ігоря рани,
 За буйного Святославця
 Грімніть на поганих!“

„Ти Галицький Осьмомисле
 Княже Ярославе!⁴⁷⁾
 На золотім столі своїм
 Ти сидиш у славі.
 Підпер гори угорськії
 Жлізними*) полками,
 Заступив путь Королеви,⁴⁸⁾
 Звів Дунайські брами,
 Кидаючи через хмари
 Кремівь до Дунаю,
 Наряджаючи по ріках
 Судна до Дунаю.
 Твоя грізьба пролетіла

⁴⁷⁾ Ярослав син Володимирка — князь Галицький його назвали Осьмомислом за його сильне та мудре слово.

*) Жлізними = желізними. — *Вас. Лук.*

⁴⁸⁾ Королеви Угорському.

Помежи*) землями!
 Ти Київу відмикаєш
 Золотії брами.
 З отня стола золотого
 Острими стрілами
 Ти стріляєш і салтанів
 Десь там за морями.**)
 Стріляй, княже Ярославче,
 Кончака лихого,
 Половчина Поганого,
 Коція старого,
 За ріднюю землю руську,
 За Ігоря рани,
 За буйного Святославця,
 Стріляй його, пане!“

„А ти, княже, буй Романе,
 І ти Местиславе!⁴⁹⁾

У вас розум храбра думка
 Заносить до слави,
 І по славу, по кроваву,
 Ви ходите сміло

І високо ви плинете

В буєсти на діло,

*) В першопесні: „поміже“. — Вас. Лук.

**) Автор пише скрізь: „морами“, „розширає“, „бразнув“, „гарачий“, „отрасали“. — Вас. Лук.

⁴⁹⁾ Роман син Метислава — князь Володимирський [на Волині] і Метислав син Луцького Ярослава, обидва внуки Ізяслава, внука Володимира Мономаха.

Як той сокіл, що в повітрі
 Крила розширяє,
 Коли птицю в своїм буйстві
 Замогти бажає.
 Бо папурги в нас желізні,
 Шеломи латинські,
 Ними трісла земля ціла
 І сторони хвинські :
 І Ятвяги й Деремела,
 Литва й Половчани
 Склали луки і голови
 Під тими мечами...
 Князі! Князі! вже Ігорю
 Сонце світ закрило
 І дерево небологом
 Листя обронило,
 І по Рсі і Сулі стали
 Города ділити,
 А храброго вже Ігоря
 Полку не воскресити...
 Вас Дон, князі, зве до себе,
 Кличе, щоб летіли
 І храбрії Ольговичі
 На бійку поспіли!“

„О Ингварю, Всеволоде,
 Ви руськая слава!
 І всі три ви шестокрильці
 Гвізда Местислава!⁵⁰

⁵⁰⁾ Зрівнявши молодий дім Мстиславів з гніздом, котрого головами за Ігорового часу були Ингвар,

Не побійним ви жеребом
 Власть забрали в руки,
 На що-ж вам шеломи злоті,
 Щити ляцькі й луки?
 Загородіть, князі, поле
 Кріпкими щитами,
 Зачиніть ворота полю
 Острими стрілами,
 І за рідню землю руську,
 За Ігоря рани,
 За буйного Святославця
 Вийдіть на поганих!“

„Ідіть, князі! бо вже й Сула
 Від Половців стала
 І не тече срібним струйом
 До Переяслава.
 Ба й Литва вже підняла ся
 На тих Полочанів,
 І Двина тече болотом
 Під криком поганих.
 Там іден лиш син Васильків
 Ізяслав Полоцький⁵¹⁾
 Брязнув острими мечами
 В шеломи литовські.
 Він претрінав було славу

Всеволод і Мстислав, співак змислив, що з сих трох
 пташенят буде тоді шість крил. [Так думає Карам-
 зин].

⁵¹⁾ Ізяслав — син Васильків, а внук Всеславві.

Дідови Всеславу,
 Але і сам покотив ся
 На траву кроваву,
 Перекритий червоними
 Вражими щитами,
 Претріпаний*) литовськими
 Сстрими мечами.

І поганий князь литовський
 Підняв його з крови,
 Скотив його на постелю
 І до него мовив:

„Вже дружину твою, княже,
 Птиці повкривали

І червону кров полоцьку
 Звірі поливали!“

Не було тут його брата,
 Брата Брячислава,⁵²⁾

Ні другого Всеволода
 Коло Ізяслава.

І еи душу жемчужною
 Виронив із тіла

Через рану кроваву
 Злоте ожерілля

*) В первописі: „притріпаний“; висше однак:
 „Він претріпав“. Для одностайности ставимо й тут:
 „претріпаний“, — Вас. Лук.

⁵²⁾ Всеслав Брячиславів — дід Ізяслава Василь,
 кового, а внук Ізяслава Володимирового [від Рогвіди],
 завзятий ворог київського князя Ізяслава Ярославового,
 убитого на Нежатині.

І голоси ниють жалбом —
 Зникнуло весілля!
 Трублять труби Городенські,⁵³⁾
 Княже Ярославче,⁵⁴⁾
 І усі ви князї внуки,
 Племя ви Всеславе!
 Вкладіть мечі верезані,
 Знизьте свої стяги,
 Уже-ж бо ви вискочили
 Із дідньої слави;
 Бо своїми крамолами
 Ви погані стаї
 Стали зводити на землю
 На руській краї,
 На руськую свою землю,
 На життя Всеслава,
 Котрі і так від Половців
 Насил та неслава!“

4.

Всеслав собі на седьмому
 Трояновім віку⁵⁵⁾

⁵³⁾ Думаютъ [на пр. Гербель], що се тее містечко Городно, що в мінській воєводстві в пінській повіті між річками Стиром і Гориню; але лучче думати, що се тее Гродно, що в теперішнім гродненськім воєводстві.

⁵⁴⁾ Ярослав Мінський, але його рід вивести трудно.

⁵⁵⁾ Бог його знає, який то був перший вік, з котрого наші батьки віки лічили. З лишкою деяотрі [на пр. Кучарський] думаютъ, що тут лік іде з 367 р., коли Славяни розбили на Дунаї царградського воєводу Трояна.

Кинув жереб тай поїхав
 По любую дівку.
 І круками не ногами
 Підпер ся об коні,
 І прискочив до Київа
 В желізній броні
 І там собі тільки стружам
 Від копія свого
 Дотикав ся до княжого
 Стола золотого.
 Від них скочив*) лютим звіром
 В північній годині,
 З Білгорода обісив ся
 Ще в тумані синім.
 І візницями тяжкими
 Та трирогачами
 Відчинив**) іще до раня
 Новгородські брами.
 Розбив славу Ярославу,
 Полив сухі ниви,
 І з Дудуток⁵⁶⁾ сірим вовком
 Скочив до Немиги.⁵⁷⁾
 А в Немизі снопи стелють
 Та все головами,

*) В першому списку: „кочив“. — Вас. Лук.

**) В першому списку: „вічинив“ [вичинив*]. — Вас.

Лук.

⁵⁶⁾ Дудотки — невеличке місто коло Новгородського великого.

⁵⁷⁾ Немига — теперішній Німень.

А молотять по головах
 Стальними ціпами.
 І на тоці життя кладуть,
 Решетами сіють
 І живу душу в тіла
 Лопатами віють.
 І береги на Немизі
 Низькі та кроваві
 Не бологом посіяні,
 Руськими костями...

Всеслав було людей судить,
 Князям раду радить,
 А сам в ночі сірим вовком
 І надить і вадить.
 З Київа до Тьмуторканя
 Ще до кур доскочить,
 Путь Хорсови великому⁵⁸⁾
 Вовком перескочить.
 Тому в Полотськім дзвонили,
 Утреню в Софії,
 А він чував аж у Київ
 Дзвони голоснії.
 Але дарма! В другім тілі,
 Хоч і душа віща,
 Та зазнає біди часто
 Як та і невіща.
 І на його, може, долю,
 Долю нещасливу,

⁵⁸⁾ Хорс — бог здогону.

Боян віщий і ізмислив
 Прислівку правдиву :
 „Не тра, каже, ні хитрому
 Ні горазду бути,
 Бо і птиці гораздії
 Суда не минути!“

О, стогнати руській землі,
 Не час не годину,
 Спомянувши князів перших,
 Першую годину.
 Не сил було пригвіздити
 Владимира⁵⁹⁾ того
 До київських гір високих
 Стола золотого.
 І ото-ж то тепер стали
 Стяги та коруги :
 Їдні стяги Рурикові,
 Давидові⁶⁰⁾ другі.
 Но й Волинці⁶¹⁾ носять роги,
 Їм хоботи крають
 І їх копя на Дунаї
 Славу їм співають.

⁵⁹⁾ Володимир I.

⁶⁰⁾ Рурик і Давид — сини Ростислава. Рурик квяжив у Києві 1194—1211 р.

⁶¹⁾ Волинці — то Роман і Мстислав [гл. нот. 49]. Вони тим вкраяли хоботи Рурикові і Давидови, що два рази зганяли Рурика з київського стола, ще й за другим разом постригли його в монахи.

III. П О В О Р І Т.

I.

Ярославни⁶²⁾ тихий голос
 Незнакомий чує,
 Зозулею рано-рано
 Відная воркує:*)

„Зозулею полечу я,
 Каже, по Дунаї,
 Обмочу рукав бобровий
 На річці Каялі.
 Вийму з князя молодого
 Половецькі стріли
 І утру кроваві рани
 На змученім тілі!“

Ярославна рано плаче
 Дрібними сльозами
 У Путивлі на забралі
 Воркує словами:

„Ой вітре мій, каже, вітре!
 Буйнее вітрило!
 Чого ж ти, мій господице,
 Вієш через силу?
 Чого мечеш, чого гониш
 Тії стріли хвинські
 На легеньких своїх крилах
 На милого військо?“

⁶²⁾ Присипа Ярославна — дочка князя Ярослава Володимирковича Галицького, друга жінка Ігорова.

*) В первописі скрізь: „воркує“. — Вас. Лук.

А чи-ж мало тобі хмари
 Віяти на гори
 Та кораблі колисати
 На синьому морі?
 Чого-ж ти, мій господарю,
 Ти моє весілля
 По ковилю степовому
 Як порох розвіяв?“

Ярославна рано плаче
 Дрібними сльозами,
 У Путивлі на забралі
 Воркує словами:

„Дніпре славний! пробив же ти
 Камінні гори*)
 Через землю половецьку
 На синєє море!
 Милував же ти на собі
 Живі та здорові
 Святославові посади
 В степи Кобякові;
 Помилуй же мого мужа,
 Дніпре-господине,
 Щоб не слала сліз до него
 Я на море синє!“

Ярославна рано плаче
 Дрібними сльозами,
 У Путивлі на забралі
 Воркує словами:

*) В первописі: „каменні“. — *Вас. Лук.*

Сонце мєє золотєє,
 Сонце мєє яснє!
 Всїм ти, сонце, єси теплє,
 Всїм ти єси краснє.
 Чого-ж лучі ті гарячі,
 Ті пєкучі дужє,
 Ти пустило нє на хмари,
 А на вїйсько мужє?
 І згагою сєред поля
 Луки їм спрагнуло
 І тугою на безводдї
 Тули їм заткнуло!"

2.

Аж бризнуло синє морє
 Самє в опівночі,
 Ідуть змроки туманами,
 Закривають очі.
 Ігорєви Бог путь кажє
 З неволї до дому,
 На руськую землю к отню
 Столу золотому.
 Позгасали щє з вечера
 Вєчїрнїї зорї:
 Ігор спить, нє спить і чує,
 Мислю мїрить полє,
 Мїрить з Дону великого
 До малого Донця.
 Аж кїнь заржав о півночі:
 Щє до схода сонця.

І Овлур⁶³⁾ там за рікою
 Свиснув на степові,
 Дає князю розуміти,
 Що все на готові.
 Але князю знать не бути,
 Земля загуділа,
 Застукала, загрімала,
 Трава зашуміла.
 То вже вежі половецькі
 З поля підіймались,
 За Ігорем, за Овлуром
 У погоню гнались.

А князь Ігор горностайом
 К трістю підбігає,
 Скочив гоголем на воду,
 На коня впадає;
 З коня скочив босим вовком,
 Побіг лугом Донця
 І соколом під туманом
 Летить до схід сонця,
 І збиває сірі гуси,
 Лебеді й тетеру
 На голоднее снідання,
 Обід та вечеру.
 Коли-ж Ігор через степи
 Соколом лігає,
 То Влур за ним сірим вовком

⁶³⁾ Овлур чи Влур у співака і Лавер чи Лавр у рочниках, що поміг Ігореві утікати із полону, був сам Половчин, тільки його мати була руська.

З заду підбігає.
І обидва студеную
Росу отрясали,
Бо обидва свої коні
Бистрі підірвали.

„Ой Ігорю! — Донець каже, —
Не мал тобі слави,
Землі руської весілля,
Кончаку неслави!“
— „О, Дочче мій! — Ігор каже, —
Не мал тобі слава,
Що милував ти на хвилях
Сина Святослава;
Що стелив траву зелену
Понад берігами,
Одягав туманом теплим
Попід деревами.
Стеріг його ти гоголем
На воді при вітрі,
Чайками на бистрих струях,
Чернядю в повітрі.
Чи-ж не правда, каже, Стugna
Струю чудну має,
Бо чужі потоки вжерла,
Сама голодає.
І мутії*) свої струї
Об корчі розтерла
Молодому Ростиславу⁶⁴⁾

*) В первописі: „мутії“. — Вас. Лук.

⁶⁴⁾ Ростислав — син Всеволода і брат Володи-
мира Чернигівського. Він після нещасної бійки з

Дніпра не відперла?
 Там на темнім тім березі
 Мати Ростислава⁶⁵⁾
 Оплакала молодого
 Сина Ростислава.
 Там і квіти зажурились,
 Жалобою вкрились
 І дерева із тугою
 До землі склонились!

3.

Не сороки-ж то на полі
 Вились, скреготали:
 То їздили Ізак з Кончаком
 І сліду шукали.
 І ворони не каркали,
 І галки замовкли,
 Сороки не скреготали,
 Полозі лиш повзли.
 А дятелі*) путь до річки
 Тукотом справляють,
 Соловії живим співом
 Світ оповідають.

І мовить Ізак Кончакови:

„Ми жалю не маєм:
 Коли сокіл в гвіздо летить,

Половцями, щоби утікати від полону, кинув ся в річку Стугну, але тяжкая броня утопила його; йому було тоді тільки 22 роки.

⁶⁵⁾ Мати Ростислава княгиня Анна — дочка половецького хана.

*) В первописі: „ятелі“. Вас. Лук.

Соколича⁶⁶⁾ маєм,
Золоченими стрілами
Його розстріляєм!“

А до Ізака Кончак каже :

„Ми жалю не маєм :
Коли сокіл в гніздо летить,
То ми дівку маєм,
Опутаєм соколича
Та й жалю не маєм!“

І мовив Ізак Кончакови :

„Ой, брате, мій брате !
Коли його опутаєм,
Жалю будем мати.
Коли його опутаєм,
Осміють нас люде,
Бо не буде соколича
І дочки не буде !
Тогді стануть на Каялі
Нас і птиці бити
І у полі половецькім
Більше нам не жити!“

4.

А пішло-ж ходюче слово
Старого Бояна

⁶⁶⁾ Сокіл — Ігор, а соколич — Володимир, син його. Володимир у полоні оженив ся на дочці Кончакові; за нєю то і розмовляють половецькі хани.

І на жінку удовицю
 Співака Когана,⁶⁷⁾
 Що жив колись у Олега
 І у Святослава
 І хвалив їм старе время
 Діда Ярослава :⁶⁸⁾
 „Тяжко тобі і голово
 Без плечий стояти,
 Але гірко й тобі тілу
 Голови не мати!“
 І як справді тілу важко
 Без голови бути,
 То так важко й землі руській
 Без Ігора бути.

Совще світить ся на небі,
 Небо освітілось,
 А князь Ігор в землі руській
 І все звеселилось.
 І дівчата на Дунаї
 Співають і вють ся
 І голоси через море
 До Київa ллють ся.
 Ігор іде Боричевом⁶⁹⁾

⁶⁷⁾ Коган був такий же співак, як і Боян і жив як видно за Боянового-ж часу.

⁶⁸⁾ Ярослав І — батько Святослава і дід Олега, про него то і співав Коган його синові і ввукові.

⁶⁹⁾ Боричевом називав ся колись іден із спусків до Дніпра, де була переправа. Тепер недалеко того спуску стоїть Михайлівський монастир.

У Київ на прощу
 До святої Матер-божі
 В церкву Пирогощу⁷⁰⁾
 Поклонив ся, помолив ся
 І сїв на посадї
 І городи всі веселі
 І сторони раді!

П Р И С П І В К А.

Колись то ми князям старим
 Співали, мій брате!
 А потому і молодим
 Прийшлось заспівати.
 Слава-ж Ігорю, Всеволоду,
 Синам Святослава!
 Владимиру Ігоричу
 І дружинї слава!

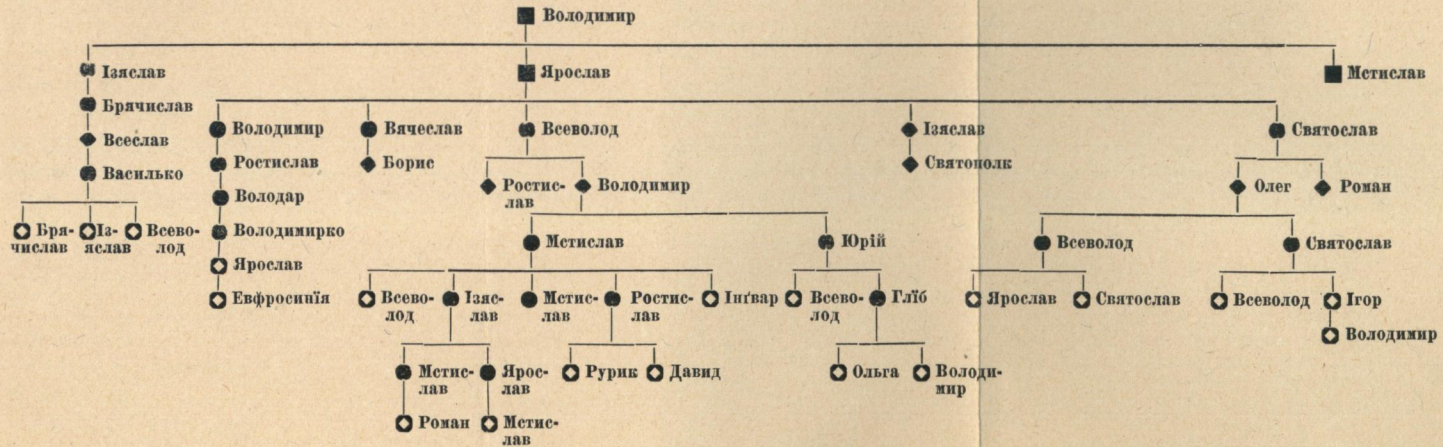
Здорові-ж ви, князї, будьте,
 Здорова дружино,
 Що боретесь за хрестявїв,
 Що погани гинуть!
 Нехай гинуть поганїї
 Як у воду камінь!
 За то буде князям слава,
 А дружинї амінь.

7--9 лютого.

⁷⁰⁾ Церква називалась Пирогощою, бо образ у нїй так називав ся; а образ називав ся Пирогощею через те, що його вивіз із Царєграду купець Пирогоща. Тепер на тїм місці стоїть церква Трох Святителїв.

10 лютого. [Ся дата уміщена під всіми нотками зв „Виноски“, котрі в рукописі подані на кінці по текстї, перекладї й таблицї: „Рід князїв“. — Вас. Лук.

Рід князів, котрих споминає співа.*)

*) ■ Князі стародавні. ◆ Князі сівчасні Олегови Тьмуторканському. ○ Князі сівчасні Ігорови Сіверському. ● Князі промежні.

МАЗЕПА.

ГЕТЬМАН УКРАЇНСЬКИЙ.

I.

Не орел то сивокрилий
Квилить серед степа:
В Білі-Церкві¹⁾ свою гадку
Гадає Мазепа.
Він гадає, поглядає:
Тиха Україна,
А далеко на півночі
Встала хуртовина.
Встала страшна хуртовина
Світа не видати:
Хоче Москва із Ляхами
Шведа воювати.
І на шведськую границю
Почали ся здвиги;
Їдні здвиги аж до Нарви,²⁾
А другі до Риги.³⁾

¹⁾ Біла Церква — повітове місто в київськiм воєводстві.

²⁾ Нарва (стародавній Ругодів) — місто в ямбурськiм повіті, петропільського воєводства.

³⁾ Рига — перше місто в ливськiм воєводстві.

Стала Москва коло Нарви,
 Ляхва коло Риги,
 І журять ся рижі Хвини,
 І журять ся Ливи;
 І трясуть ся від гарматів
 Камінні гори,
 І пинить ся від байдаків
 Янтарнеє море.

Аж озвав ся у Штокгольмі⁴⁾

Карло недоліток:⁵⁾

„А ходімо, пани Шведи,
 Ратувати діток!

Бо не дармо трісли гори,
 Море забіліло:

То на наших діток Лвів
 Два соколи сіло.

Іден сокіл сивокрилий —

Цар Петро московський,
 Другий сокіл сивокрилий —
 Король Август польський.

Атамані мої милі!

Львиголово,⁶⁾ Любко⁷⁾

Ви збирайте своє військо
 Атаманське хутко!

Ви збирайте своє військо
 На хвинській гори,

⁴⁾ Штокгольм — шведська столиця.

⁵⁾ Карло XII — дуже молодий.

⁶⁾ Львиголова — по німецьки Левенгаупт.

⁷⁾ Любко — Лібскер.

А я з своїм королівським
 Піду через море!⁸⁾
 І в годині затрясли ся
 Опівнічні гори,
 Під Шведами забіліло
 Янтарнеє море.
 І Карло як лев могучий
 На беріг ступає,
 Вісім тисяч коло Нарви
 Трупом покладає.⁹⁾
 Забирає двісті стягів
 І двісті гарматів,
 І пускаєть ся до Риги
 Ляха відбивати.
 Перескочив Двину-ріку
 Мимо Каминиги,⁹⁾
 В опівночі ляцьке військо
 Відігнав від Риги;
 До Варшави і Клісова¹⁰⁾
 Прибув ще до раня,
 Із Клісова до Пултуска¹¹⁾
 Прибув на свіданя;

8) В 1700 р.

9) Каминиґа по вімецьки Штайнау — саський воєвода, що на Двині стеріг Шведів.

10) Вхід Карла у Варшаву і бійка — з Августом коло Клісова була в 1702 р.

11) Пултуск коло р. Нарви, повітове місто в плоцькім воєводстві в Польщі: бійка в 1703 р.

А в обіді перед Карлом
 Пишная Варшава
 Відцуралась від Августа,
 Взяла Станіслава.¹²⁾
 А з Варшави аж до Сасів
 Прибув на вечеру,
 Вибив із рук у Августа
 Дріздень¹³⁾ не тетеру,
 Тай і каже: „Віддай, брате,
 Польську короноу,
 То я тобі й твою саську
 Віддам по закону!“
 І від польської корони
 Август відцурав ся.¹⁴⁾
 Тоді Карло зібрав раду,
 На радї озвав ся:
 „Ой ви Шведи, мої Шведи,
 Храбрая дружино!
 Побили-ж ми вражих Сасів,
 Вражу Ляхівщину!
 Побили-ж ми вражих Сасів,
 Вражу Ляхівщину,
 Та побиймо-ж іще тую
 Вражу Москівщину!

¹²⁾ Ссе було в 1704 р.

¹³⁾ Дріздень — саська столиця.

¹⁴⁾ Саса інакше Сакси — Августова дідизна;
 Карло війшов туди з вогнем і мечем в 1706 р

Ти мій Любко іди хутко
 На хвинській гори
 Та стережи в Неві-ріки
 Янтарне море.

А ти пане атамане,
 Голово ти львова,
 Ти поведи своє військо
 Із Риги до Пськова.

А король ваш із Ружою¹⁵⁾
 Та із Горостоком¹⁶⁾
 На самую Москву піде
 Ляцьким Білостоком!¹⁴

І влякав ся цар московський
 Тай не хоче битись:

„Ой брате мій, каже, Карле
 Лучче помиритись!“

— „Добре, добре! — Карло каже, —
 Я не забару ся,

Чекай*) мене під Москвою,
 Я там помиру ся!“

І живенько на границю

Збирає дружину,
 Через річку Березину¹⁷⁾

Іде в Москівщину.

¹⁵⁾ Ружа по німецьки Розен, шведський воевода.

¹⁶⁾ Горостік — по німецьки Шліпенбах, тож само їден з шведських воевод.

*) В первописі скрізь „чикай“, „чикати“. — *Вас. Лук.*

¹⁷⁾ Карло перейшов коло Борисова, повітового міста в мінському воеводстві, в початку липня 1708 р.

А Мазепа на Україні
 Тільки поглядає,
 Поглядає наокола
 Тай думу гадає:
 Він гадає, промовляє:
 „Чого-ж іще ждати?
 Та лучшого*) тепер часу
 Нічого чекати.
 І нічого похилятись,
 Бити головою
 Перед вражою Ляхвою
 Та перед Москвою...
 Вража Польща замовчала,
 Москви не видати,
 Тепер би нам з ворогами
 Бійку розпочати;
 Тепер би нам відплатити
 За нашу недолю,
 Тепер би нам підійнятись
 З неволі на волю.
 І від Дошця і Орелі
 По самі Карпати
 Могучее та сильнеє
 Царство збудувати“ .

І гадає гетьман думу

Тай не догадає,

Аж до него з Березини

Карло промовляє:

*) Так в первописі, але автор пише також: „лучче“. — Вас. Лук.

„Ой гетьмане український,
 Мазепо, мій брате!
 Чи не хочеш ти зо мною
 Москви воювати?
 Розібємо Москву вражу —
 Будемо панами...
 Не розібем, — не хрестити
 Дітий з Москалями.
 В мене буде своє царство,
 А ти, милий брате,
 Будеш тогді в Білій Русі
 Царом царувати!“

А Мазепа йому й каже:

„Спасибі за слово!

Я то, пане, й сам гадаю

Та не все готово.

В мене коні розсідлані

На чистому полі,

В мене люди ізмучані

В тяжкій неволі;

Тай за мною, милий пане,

Московські очі

Поглядають середо-дня

І посеред ночі.

Трудно, трудно, з Москалями

Що небудь почати,

Але й трудно добре слово

Назад повертати.

Пожди-ж, пане, коло Двіпру,

Годину, другу,

А я стиха на Вкраїні
 Дещо поготую.
 Поготую, тогді й піду
 Битись з Москалями,
 А тим часом нехай буде
 Тихо межі нами!“

І поглянув знов Мазепа
 На Вкраїну згодом,
 Аж там листи Карловії
 Ходять між*) народом;
 І від листів його славних
 Україна ціла
 На одокола Мазепи
 Ройом загуділа.
 „Пора, пора!“ викликають,
 А той як не чує, —
 То водить ся з Москалями,
 То сам бенкетує.
 „Що-ж він, — кажуть молодії, —
 Він за нас не дбає,
 Так чого-ж він в руках своїх
 Булаву тримає?
 Гей коли-б то вона була
 Та у Дорошенка,
 У Палія, у Самуся,
 Або Гордієнка,
 То давно би уже була
 Воля на Вкраїні

* В першій: „меж“. — Вас. Лук.

І козаки-б не гинули
 В снігах на чужині!...“
 Так козаки молодії
 Рвали ся на волю,
 Нарікали на гетьмана
 Та на свою долю.
 Але гетьман бенкетує,
 Ніби і не чує,
 А тож само наокола
 Повстання готує.
 І усюди його листи
 Полумя готують:
 То в Булавином на Дові
 Козаків бунтують;
 То за річкою Уралом
 Орду підмовляють,
 То бунтують Запороже*)
 І царом лякають;
 То неволять серед Криму
 Несмілого хапа,
 То за морем підмовляють
 Сильного султана.
 Ба і Карло в Березини
 К Дніпру прибуває,
 В славнім місті Головчині
 Москву побиває.¹⁸⁾

*) В первописі скрізь: „Запорожа“. — Вас. Лук.

18) Головчин не далеко білоруського Моги-
 лева; там була бійка 1708 р. 3. липня; сею бійкою
 почав ся хід Карла XII на Москву.

Ще би трахи на полудень:
 Вставай Україна! —
 Але раптом дізнала ся
 За все Москівщина.

II.

То не місяць серед неба
 Світить із зорою,
 То Кочубей у Полтаві
 Хвалить ся дочкою
 Тай хвалить ся не даремне,
 Бо та Кочубівна]
 Була пишна і хороша,
 Як та королівна.
 Поглядає як голубка,*)
 Ходить як лебідка,
 А бігає, то літає,
 Як та перепілка.
 Як та піна зпід намиста
 Груди виглядають,
 Як ті тучі чорні коси
 Чоло вповивають.
 Як та ружа садовая
 Ваблять її лиця,
 І чорнії її очі
 Горять як вірниця.
 Не їден по нїї сохнув
 І світом журился,

*) Замість „голубка“ було первісно в рукописі „лебідка“, та опісля автор виправив. — Вас. Лук.

На остаток і сам гетьман
В Мотру залюбив ся.
Не по літах йому пара,
Але що чинити?
Наше серце не питає,
Коли полюбити.
Не суджена й Мотрі пара:
Мати не забула,
Що та Мотра у Мазепи
Хрестницею була.
Але дармо стара ненька
Сватам відмовляла,
Дармо дочку заплакану
Словом розважала.
Два дні Мотра поплакала,
Не пила, ні їла,
А на третій і світлиця
Її опустіла.
Тогді тільки стара мати
Усе пригадала,
Чого дочка молодая
Другим відмовляла;
Чого було на гетьмана
Усе поглядала,
Чого було його пісні
Ріднії співала;
І як гостив у них гетьман,
І то пригадала,
І задумку його тяжку
За земсту обрала.

І за дочку до старого
Вчепилась марою,
Пригадує і ніч і день,
Не дає спокою,
Стогне, плаче, покрекає,
Виганяє з хати,
Жене його в москівщину
Правлу розказати.
І Кочубей пише листи,
Находить підмогу,
І в півночі козак Искра
Їде у дорогу.
Та не громи-ж то тяжкі
Упали на стени:
Тяжкі листи Кочубея
Спали до Мазени.
Дармо його цар московський
Листом потішає,
Дармо пише, що він листам
Тим не довірає.
І дає йому на кару
Искру й Кочубія;
Та Мазепа не то видить —
Даремна валія.
Хоч суджаних і карає,
А все розважає,
Чого в него цар московський
Військо відіймає;
Чого в него ще весною,
Три тисячі взяли

Та панови Синявському
На підмогу дали;
А жнивами із Ніжина
Та Переяслава
Москва собі три тисячі
Не спитавши взяла.
Чого знову полк Гадяцький
З молодим Трощинським
Посилають аж до Бугу
Бити ся в Ліщинським.
І ізнову кілька тисяч
В Москву забирають,
А Україну Москалями
Стиха набивають.
Догадав ся старий гетьман,
Куди пак стріляє,
І сам приліг на постелі,
Ніби умирає.
І листами Петра-Цара
Просить милость мати,
А короля у Батури
Просить поспішати.
І в години на годину
Короля чекає,
А король там на границі
Лихо виробляє.
Перебрав ся аж за Дніпер
Ще перед жнивами,
Перегатив Чорну-Нану
Трупом-Москалями,

Стягнув Москву до Смоленська
В лихую годину,
А сам раптом через Сожу
Скочив в Україну.
Москва злить ся і лютує,
Сили зволікає,
Край Лісного Львиголову
З хлібом розбиває.
А Карлови то й байдуже,
Не велика згуба,
Він літає орлом сивим
Коло Стародуба.
Він літає орлом сивим,
Весело кигиче,
І гетьмана к Стародубу
З Батурина кличе.
І підняв ся старий гетьман
Тай до него каже:
„Не покину Батурина —
Все добро поляже!
І двірок мій мурований,
І млини крилаті,
І запаси великі,
І сильні гармати.
Не покину Батурина
Доки ти, королю,
Не прибудеш та не будеш
Разом із мною!“
Але гетьман український
Мови не кінчає,

Як до него цар московський
 Листи посилає,
 І листами вже не просить,
 А із серцем каже:
 „Іди, каже, під Чернигів,
 Не хитри ся, ьраже!“
 І силою під Батурин
 Москва відступає,
 Та слабого господаря
 З хати випирає.
 І упер ся старий гетьман:
 „Лучче, каже, згину,
 Ніж Москалям-людоїдам
 Я Батурин кину!“
 І для виду Апостола
 З полком*) посилає,
 А сач собі за життя ще
 Похорон справляє.
 Знати дуже у гетьмана
 Серце заболіло...
 Аж до него три соколи
 Рідних прилетіло:
 Їцен сокіл Пилип**) Орник,
 Другий Войнаровський,
 Третій сокіл — смілий Чечель,
 Триворог московський.
 І всі троє прилетіли,
 Стали воркувати,

*) Так стоїть в рукописі, а не як в „Ігорі“ скрізь „повк“. — Вас. Лук.

**) В першій скрізь: „Целип“, „пиньок“. В. Л.

Стали гетьману старому
Раду розважати;
Стали раду розважати,
Стали потішати:
Пилип його через Десну
Взяв ся проважати,
Войнаровський взяв ся правди
В Москалів добитись,
Смілий Чечель за Батури
Присягнув ся битись.
І гетьмана із постелі
Стиха підійняли,
І всі троє за неділю
Свого доконали.
Пилип Орлик з козаками
За Десну забрав ся,
Войнаровський собі правди
В Москви допитав ся,
А пап Чечель із гармати
Ревнув над валами,
І розпочав не дешево
Бійку з Москалями.
Тоді гетьман край Семенощ
Військо запиняє,
Поклонив ся на всі боки,
Мову починає:
„Братя мої! товариші!
Діти мої, діти!
Перед нами дві безодні:
В котору летіти,

І де стати, безталанним,
При лихій годині?
Чи на право, чи на ліво,
Чи по середині?
І там сила і там сила —
На смерть будуть битись,
І комусь прийдеť ся встати,
Комусь повалитись.
І що-ж тогді буде з нами
В лихую годину,
Подумаймо ми за себе,
Та за Україну.
Як зможе король шведський,
То запевне, люде,
Що знов наша Україна
Під Польщою буде;
І заціпить нашу волю
Гидкая Варшава...
Як зможе цар московський,
Чи-ж буде нам слава?
Чи-ж буде він нашу волю
Давню шанувати,
Коли посмів на гетьмана
Руку підійняти?
Браття мої, товариші,
Вибирайте долю,
А я уже обгородив
Козацькую волю:
Король шведський обіцяв ся
Все для нас зробити

І хоч війна ще покаже,
 Кому із них жити,
 Але й ми тепер повинні
 За волю устати,
 Ми повинні, милі браття,
 До Шведів пристати.
 І коли ми позабудем
 Свої жалі, муки,
 Нас до віку не забудуть
 Наші діти, внуки;
 А коли ми не захочем
 За дітий подбати,
 То будемо як остатні
 До віку прокляті!“

І гримнуло десять тисяч
 Як грім серед літа:
 „Веди, веди, куди хочеш,
 Веди на край світа!
 Всі з тобою й за тобою,
 А хто тебе кине,
 Нехай жие як відміна,
 Як огида гине!“
 І все військо гомоніло,
 І все говорило,
 Не промовив лиш полковник
 Апостол Данило.
 І все військо поспішало
 Ураз за гетьманом,
 Зоставав ся лиш Апостол
 З Гватом Галаганом,

Недалеко Стародуба
 Стали відпочити,
 Полковника Скоропаду
 Хтіли прилучити.
 Але дармо лили воду
 В решето дюраве,
 Не упало добре слово
 На серце лукаве.
 І Мазепа йому плюнув,
 В Гірки прибуває,
 І з бунчуком-булавою
 Короля витає.

III.

А що-ж буде, пане брате,
 Як Петро почує?
 Почув Петро, підійняв ся,
 Горить і лютує:
 „Взяти, взяти, — викрикає, —
 Батурин зубами!“
 І кинулась Москва вража
 Битись з козаками;*)
 І біла ся день і другий,
 І третій день білась,
 На четвертий перед нею
 Стіна повалилась;
 Москва раптом до пролому,

*) В рукописі було передше: „Москалями“, та
 опісля автор сам сю очевидну похибку виправив на
 „козаками“. — Вис. Лук,

Козаки до купи,
 Як солома покотились
 Московські трупы...
 Як солома покотились,
 Пролом запирають,
 Але дармо Батурани
 Сили добувають...
 Стіна раптом за плечима
 І друга валить ся,
 І в годині стала прахом
 Пишная столиця...
 Що ходило, не стояло —
 Під ножем пропало;
 Що стояло, не ходило —
 В вогні запалало.
 І промовив цар московський:
 „Мазепу прокляти!
 А козакам ізібратись
 Гетьмана обрати!“
 І по царському указу,
 Поши прибувають,
 Серед Глухова Мазепу
 Живцем проклинають...
 І залякане козацтво
 Указ зачуває,
 І чотири полковники
 В Глухів прибуває:
 З Чернигова Полуботок —
 Орел сивокрилий,
 З Стародуба Скоропада,

Пеньок перегнилий;
З Переяславля Тамара —
Наймитчук московський,
А з Ніжина недорідок
Лукин Жураковський.
Зібрало ся і козацтво
Гетьмана збирати:
„Полуботка! Полуботка!“
Стало викрикнути.
Але Петро не вважає
На козацьку раду,
І сам для них обирає
Дурня Скоропаду.
І пішли полки козацькі,
Слова не сказали,
Тільки коні козацькі
Сумно заиржали.
І пішли полки козацькі
На чистеє поле,
Похилились по сідельцях:
„Доле наша, доле!“
І пішли полки козацькі
Критими ярами,
Обіллялись по Україні
Тихими сльозами.

Не дримає цар московський,
Ба й ті не дримають,
Черобрались через Десну,
Ромни відбивають.
А з Ромнами незабаром

Загорнули в руки
 Гадяч, Лубни і Рашівку,
 Лохвицю й Прилуки.
 І розкинулись, зимують,
 Нічого не дбають,
 Тільки в Польщі — Ставіслава
 З військом виглядають.
 І розкинулися, зимують,
 Трудно отопитись,
 Але Москва аж копає —
 На морозі битись.
 І на снігу, на морозі
 Москва захитрила,
 Кинула ся до Гадяча,
 А Ромни*) відбила.
 Тоді Карло обізвав ся
 До Москви в Гадячу:
 „Почекай-же, Москва вража,
 Я-ж тобі віддячу!“
 І на снігу, на морозі
 Військо підіймає,
 Місто Веприк із Москвою
 До тла розбиває;
 Край Красного Кута знову
 З Москалями беть ся,
 На остаток край Опошні
 Станом застаєть ся.
 І поглянув цар московський:
 „Нічого робити,

*) В первописі: „Ровни.“ — Вас. Лук.

Треба, каже, Станіслава
 Від Карла відбити.“
 І по Дніпру на сторожі
 Москву розставляє,
 До короля ані пари
 З Польщі не пускає.
 І поглянув король шведський:
 „Нічого робити.
 Треба, каже, Запороже
 Від царя відбити!“
 І на славне Запороже
 Листи посилає,
 Атаману Гордієнка
 В гості запрошає.
 І підняв ся Гордієнко,
 Козаків скликає,
 Коло міста Цариченька
 Москву побиває.
 Коло міста Цариченька
 Москву побиває,
 До короля та до Шведів
 З військом прибуває.
 Прибуває промовляє:
 „Королю, королю!
 Щасливий ти наш королю,
 Що беш ся за волю;
 Не забудуть тебе люди
 Поки сонця, світа,
 Тобі буде слава вічна
 На вічній літа!“

„І ти, брате Український,
 Гетьмане Іване!
 Та нехай же й твоя слава
 По вік не завяне;
 Та-ж ти кинув все для волі,
 Все для України,
 Та нехай же й твоя слава
 По вік не загине!“
 І обняли вони Костю,
 Стали говорити:
 „Порадь ти нас, милий брате,
 Що будем чинити:
 Чи кидати Україну,
 Чи йти до Варшави,
 Чи Вкраїни не кидати,
 А йти до Полтави?“
 І подумав Гордієнко
 Тай став промовляти:
 „Королю мій, милий батьку,
 Гетьмане, мій брате!
 Та на що вам, мої милі,
 Іти*) до Варшави?
 А чи-ж мало у вас війська,
 А чи-ж мало слави?
 А чи-ж у вас не то військо,
 Що у Нарви грало,
 Що в Варшаві та Дріздені
 Балюм балювало?“

*) В першому списку: „Ітти“ (Итты). — Вас. Лук.

А чи-ж у вас не то військо,
 Що снігом ходило,
 Що в дорозі на морозі
 Москву парошило?
 А зберігь-по своє військо,
 Милії панове,
 А у мене Запорожці
 Усі на степови.
 А у мене Запорожці
 Усі молодецькі,
 У них коні буджаківські,
 А сідла турецькі;
 Шапки у них все кримські,
 А жупани польські,
 У них шаблі дамаські,
 Мушкети заморські.
 Бились вони з Татарами,
 Бились із Ляхами,
 Тепер просять за Україну
 Битись з Москалями.
 Так чого-ж нам з України
 Іти у Варшаву?
 Лучче битись з Москалями, —
 Ходім під Полтаву!“

І весною, за водою,
 В неділю раненько
 Пішли Шведи під Полтаву,
 Пішов Гордієнко.

Пішли Шведи під Полтаву,
 Тай стали гадати:
 Чи тепер Полтаву братя,
 Чи Москви пождати?
 Гордієнко — тепер радить,
 Та Карло не дбає,
 Він цілої Москівщини
 До бійки чекає.
 І що буде, то вже буде,
 Нічого чинити,
 Карло хоче одним разом
 Усе покінчити.

І стоять одну неділю,
 Ба стоять і другу,
 Стоять третюю неділю,
 Москви ані гу-гу!
 На четвертій тільки сотня
 Москви показалась,
 Та і тая у Полтаві
 В стіни заховалась.
 На пятії загреміла
 Московська сила,
 І під саму уже Вореклу
 З царом підступила.
 А на шестій*), бодай її
 Нігди**) не лічили!
 Під Полтавою Карлови
 Ногу перебили.

*) В першому списку: „шості“. — Вас. Лук.

**) В першому списку: „Нігди“ (Никгды). — Вас. Лук.

На семіі через Ворсклу
 Москва переплила,
 А на осьмій нещасная
 Бійка на тупила.
 Наступила ще досвіта,
 Гримзули гармати,
 Летять Шведи на окопи,
 За ними чубаті.
 Беруть раптом два окопи,
 Третій перед боком
 І на третій кидають ся
 Ружа в Горостоком;
 Кидають ся, мотають ся,
 Москва обступає,
 Стріляють ся, рубають ся —
 Москва не вважає;
 Не вважає, обступає,
 Тисне, притискає,
 І двох сильних атамачів
 В полоц забирає.

У полудень стало сонце
 Вогнем припикати,
 І все військо на годишку
 Сіло спочивати.
 Тихо всюди, край Полтави
 Тільки вітер віє,
 Тільки трава зелена
 Шовком зелевіє.

*) В першому списку: „восьмі“ (восьми).—Вас. Лук.

А година, ще година...
 Божа Твоя воля!
 Закривавить ся кривлею
 Зеленеє поле!

Чуть з полудня війна знову
 Вогнем розпалилась:
 То голова з головою
 На смерть уже билась;
 Як вогонь червоні кулі
 Зміями літали,
 І валили цілі стіни,
 В кривді погасали,
 І кончини саранчою
 По полі літала,
 На могили цілі трунів
 Свіжих насипала.
 Швел, Козак, Москаль рубає,
 Кого не попало,
 І все поле в його гуком
 Пеклом виглядало.

Бились славно папи Шведи,
 Бились і чубаті,
 Але де вже їм бездольним
 Долі виглядати...
 Там Петро як лев могучий
 На коні літає,
 Додає живим охоти,
 Вмерлих підіймає.

А Карла там кілька Шведів
Ледви що тримають,
І де треба йому бути,
Туди не пускають.
І махнув Карло рукою,
Мигнув до Мазени,
І все військо зворушилось
Полетіло в степи.

Серед ночі край Полтави
І нють і гуляють,
А бездомні коло Дніпру
Чутко засипають.
І зріділа ніч над ними,
Вогні запалали,
Козаки варили кашу,
Коний панували.
Устав Карло: „Гей, Іване!
Вставай, вже свитає!“
А Мазепа давно не спить,
З жаю умліває.
І захопив землі жменю,
На коня підняв ся,
І як кинув Україну,
Сльозами згляв ся.

Та не сокіл-же в неволі
Квилить-проквилляє,
То в Варшині край Бендерів
Гетьман помирає.

І край його Войнаровський
 Із Орликом*) стали,
 І як діти від гетьмана
 Свої долі ждали,
 І питає старий гетьман:
 — „А хто хоче слави?“
 „Я“ — говорить Пилип Орлик.
 — „Бери, коли жвавий!“
 І питає ще раз гетьман:
 — „А хто хоче злота?“
 „Я“ — говорить Войнаровський.
 — „Бери, як охота!“
 І родича старий гетьман
 Наділів казною,
 А Орлику дав у руки
 Бунчук з булавою.
 На остаток всі папери
 Гетьман забирає,
 Останній раз оглядає,
 В полумя кидає...
 І кидає у полумя
 Тай говорить стяха:
 „Нехай їде беззаланний
 Я зазнаю лиха;
 Нехай їде я загину,
 А ті пай папують,
 І вороги нехай за них
 І чутли не чують!“

*) Передше було в рукописі: „гетьманом“, та вже опісля сам автор виправив сю похибку. —
 Вас. Лук.

* * *

Помер гетьман, та могили
 В степу не видати;
 Шапок своїх не скинули
 На него чубаті.
 Шапок своїх не скинули,
 Землі не посили,
 Не сипали над гетьманом
 Пишної могили.
 І хто ховав і де ховав,
 Ніхто не спізнає,
 Трава рівно край Бендерів
 Степи укриває.
 Ні травиця не промовить,
 Ні вітер не скаже,
 Анї ворон чорнокрилий
 Місця не покаже.
 Ніхто його не покаже,
 Ніхто не згадає...
 Іде чумак як в Бендерах
 Солі набирає,
 Та ночує із волами
 Серед того степу,
 Мимоволі спогадає
 Гетьмана Мазену...

17—18 марца.

ІВАН СКОРОПАДА.

Сидить сова на камені,
Лунає очима;
Сидить гетьман Скоропада
Тай ниже плечима.
Не згадає, не зміркує,
Що йому робити...
Аж до него Полуботок
Почав говорити:
— „Годі тобі, Скоропадо,
Плечима назати,
Пора тобі на Вкраїні
Що небудь почати!
Де права ті, де вольности,
Що за них колись¹⁾
Царі Фгодір і Олекса
Вічне покляли ся?
Подиви ся хоч на себе:
Чи тебе вважають,
Що укази всі без тебе
В полки розсилають?
Чи й гетьмана наказного

¹⁾ Колись-колись. — Вас. Лук.

Москва поважає,
 Що козаків куди хоче,
 В него відіймає
 І займає як погонців
 То дрова возити,
 То їх коні випасати,
 То в грубах топити?
 Тай на дворах на козацьких
 Чи-ж не та-ж содома:
 Сяка-така Москалина,
 І той як у дома!
 А в поході не дай Боже
 Вола чи підводу,
 До бідного селянина
 Москва як у воду.
 А московські воеводи,
 Пявки України,
 Чи зєсєають мало крови
 Кождої години?
 Там обдеруть Українця,
 Там на суд прискочуть, —
 І усюди свої пальці
 Кровавї вмочать.
 А драгунів кілька тисяч!
 Москівщина міська!
 Ти подумай, кілька в тебе
 Московського війська!
 Все то треба годувати
 В лхую годину...
 А ти поглянь кругом себе,

Поглянь на Україну!
 Міста наші без гарматів,
 Всі люди без солі,
 Чернигівці без притулку,
 Сердюки без долі.
 Нам гарматів не вертають,
 На Січ не пускають,
 Чернигівці будували-б,
 Та не дозволяють.
 Тай Сердюки й Компанійці
 Дождали ся вдяки,
 Погибають із голоду,
 Як тіі собаки.
 Ти боїш ся царя, знати, —
 Але й царі — люде:
 Проси його, моли його,
 Може що і буде.“

Але гетьман собі, знати,
 Та не довіряє,
 А Міняйла*) та Шафіру
 В поміч обирає,
 І завчасу задобряє,**)
 Але не казною,
 Задобряє козацькою
 Землею, водою.
 І пропало місто Почеп,

*) Менжиков, котрий замолоду був міняйлом-гушником. — Вас. Лук.

***) В першому списку скрізь: „задобряє“. — Вас. Лук.

І Ямпіль пропало :
 Місто Ямпіль із Почепом
 Загорнув Міняйло,
 А містечко Напорниця,
 Верби й Козолупки
 Помастили в Чернигові
 Шафірові губки.
 І як в гетьмана дурного
 Кілька сіл не стало,
 Тоді йому аж на серці
 Ніби легше стало.
 І в Решетилівку сміло
 Прибув з козаками,
 І царови подав просьбу
 Своїми руками.
 Подав просьбу тай чекає, —
 Але чого ждати!
 Не такий то цар московський,
 Щоби пільгу дати.
 Він права то і вольности
 Ніби і воставив,
 Та до гетьмана до спілки
 Москаля приставив.*)
 Обіцяв ся присмирити
 Своїх воєводів,
 А все таки з України
 Москви не виводив.
 Заказав ніби і брати
 Козацькі підводи,

*) В первописі: „воїводів“ (воиводивъ).—Вас. Лук.

І дворам казав козацьким,
 Що не буде шкоди.
 Але каже, що козаки
 Служать не за волю,
 Але служать як царови,
 По смерть головою.
 Що Україна ізморилась
 І сам піби знає,
 І від служби всіх козаків
 На рік визволяє;
 Але за то в Москівщину
 Забрав всі гармати,
 Чернигівцям не позволив
 Домів будувати,
 Не позволив будувати
 Ні за які річі,
 Не позволив і за сіллю
 Їздити до Сїні.
 А за бідне теє військо,
 Що з голоду мліло,
 Сказав тільки, що пічпеть ся
 Незабаром діло.

А що, дожив до гетьманства,
 Папе Скоропадо!
 Бери-ж тепер Ізмайлова
 Собі до поради.
 Він як батько тебе буде
 Всюди оглядати,
 Щоб ні Шведам, ані Туркам,

Нікому не дати...
Він за тебе потихеньку
Усе розпізнає:
Скільки казна колись мала,
Скільки тепер має.
Хто з вас більше царя любить,
А хто Україну?
Бери-ж його, Скоропада,
В лихую годину.

Але гетьман Скоропада
Того не вважає,
Що його там цар московський
Право понижає.
І стольника Ізмайлова
Веде за собою,
І сів із ним у Глухові,
Тай сидить совою.
А Вкраїна гола, гола,
Сарапча літає,
І повітре ядь смертельну
На людей зливає.
І в Києві, Черпигові,
По містах усюди,
Як солома по Вкраїні
Повалились люди.
Але чого-ж пан Ізмайло
До царя женеться,
А в гетьмана до поради
Протас вістаєть ся?

Чого раптом пан Ізмайло
 Іде з України?
 Чи це жде ще України
 Лихо в Москівщини?
 Може й ждало яке лихо,
 Але годї, брате,
 Треба іти за границю
 З Турком воювати...

Кілька років проминуло,
 Турок замирив ся, —
 Тодї Петро до гетьмана
 Близше приступив ся:
 „А що, каже, Скоропадо,
 Будемо робити?
 Межи Вільгою і Доном
 Тра канаву рити.
 Але менї Москви жалко,
 Москва — моя мати,
 Так пішли ти кілька тисяч
 Козаків чубатих.“
 А той йому ані писне,
 Зараз і збирає.
 І з хорунжим Сулимою
 За Дін посилає.
 І пішли за Дін козаки,
 Живцем помирають,
 Та гетьмана Скоропаду
 Тяжко проклинають:
 „Богдай же ти, Скоропадо,

Ще маленьким згинув,
 Що ти своїх Українців
 Серед поля кинув!
 Богдай же ти, Скоропада,
 Не діждав ся смерти,
 Коли пустив кілька тисяч
 Із голоду мерти!“

Але гетьман Скоропада
 На те не вважає,
 Він на дочку поглядає,
 Тай царя питає:
 „Скажи мені, ясний царю,
 За кого віддати?
 — „А за кого? — Петро каже, —
 За Москаля, брате!“
 „З охотою, ясний царю!“ —
 Говорить огида,
 І гетьманську свою дочку
 За Товстого видав.
 Але Москаль не до жінки, —
 Помер Жураковський,
 І поїхав в полковники,
 Виродок московський.

Туман, туман по Глухові,
 Туман по Україні,
 А все таки недогода
 Вражій Московщині.

Москва каже, що Вкраїні
 Без Москви не жити,
 І драгунів кілька тисяч
 Хоче нагилити.
 Та і чому-ж не гилити?
 Гетьман анї писне.
 А пять тисяч іще лучче
 Україну стисне.
 — „Посилайте-ж — Петро каже,
 Ба ні, погодіте!
 Перше мене в царевичем
 Моїм розсудіте!“
 І вібралась Москвіщина
 На царську раду;
 Прибув туди Полуботок,
 Привів Скоропаду.
 „Гляди ж, — каже, — Скоропадо,
 Не підписуй кари!
 Докажи їм, що мї люди,
 Люди не Татари!“
 І от батько пише кару,
 Пише уся рада,
 Та не пише їден тільк)
 Гетьман Скоропада.
 — „Чому ж, каже, ти не судиш?“
 „Бо не маю права!
 Розсудити батьки в сином —
 Не легкая справа!“
 І покарав Петро сина,

Тай жалъ йому стало;
 Тогді слово Скоропади
 І на серце спало.
 І кличе він Скоропаду
 Тай почав казати:
 „Хтїв я, — каже, — кілька тисяч
 Драгунів послати,
 Але на що кілька тисяч?
 Ви добрії люде!
 Для вас, добрих Укряїнців,
 І тисячі буде.“

Тогді гетьман Полуботка
 К серцю пригортає:
 „Полуботку, Полуботку, —
 З дивом промовляє, —
 Який же ти, Полуботку,
 Дивний розум маєш,
 Що ти мисли чоловічі
 Як Чернигів знаєш!
 Там, поглянеш, від паперу
 Тільки відвернув ся,
 А тут, дивись, кілька тисяч
 Драгунів позбув ся.
 А у мене самі беруть
 Гори і долини,
 А все таки не виведуть
 Анї Москалиці.“
 — „Мовчи, — каже Полуботок, —
 Не пригадуї того,

Що ти пустив аж на груди
 Ворога тяжкого!
 Ти не знаєш ще Міняйли!
 Зазнаєш, зазнаєш!
 Тогді, тогді, Скоропадо,
 Мене спогадаєш!"

Скоропада не слухає,
 Вуха ватикає...
 Але тільки до Глухова
 З Москви прибуває, —
 Йому й кажуть: „Засгуни ся!
 Прийшла на нас згуба:
 Взяв Міняйло Мглин і Боблян
 І часть Стародуба!"
 Скоропада до Міняйли:
 „Віддай, пане-брате!"
 А той його по московській
 Давай пробирати:
 І сякий ти, і такий ти!
 Чого вже не каже...
 Тогді гетьман живо з хати:
 „Почекай же, враже!"
 І до царя пише листи,
 Просить милость мати,
 І Міняйлї на поталу
 Гетьмана не дати.
 Але дармо, що Міняйло
 Закушав дубини:

І ві влоґти він ще лучче
 Ваав ся до України.
 „Козаки лїниві“ — каже,
 І давай їх мняти,
 На пекельнії роботи
 Всюди роґсплати.
 „І селяин на указы, —
 Каже, — не вважають;
 І у себе засуджаних
 Москалів тримають.“
 І давай найкращі села
 Всюди вибирати,
 І від полків та від сотнів
 В казну відбирати.
 І козаків кілька тисяч
 В болотах пропало,
 А селянів кілька тисяч
 Під Москву підпало.

А тимчасом цар московський
 І забув на сина,
 Йому знову в очах стала
 Бідна Україна.
 І дивить ся цар московський,
 Тай став говорити :
 „Чим би мині тих козаків —
 Каже — заморити?“
 А Міняйло йому й каже :
 „А чим заморити?

Давай вали висипати
Та канави рити!
І пішло дванадцять тисяч
Канаву копати,
А п'ять тисяч до Київа
Вали висипати.
І пішло дванадцять тисяч
Під самії Хвини
До озера, до Ладого,
На край Москівщини.
І пішло дванадцять тисяч
І вже не верталось,
І пам'яті в Москівщині
Що них не зісталось.
А п'ять тисяч у Київі
Вали збудували
І до віку на Україні
Пам'яті дістали.
І їх внуки не раз тепер
Вали оглядають,
І на рови подивляться,
Стануть тай гадають:
„То десь змії якісь були,
То не люди були,
Коли вони таку скибу
Землі відгорнули.“

І думає цар московський:
„Нічого боятись,

Тепер можна мені сміло
 За гетьмана взятись!⁴
 І подумав, і Протаса
 В Москву викликає,
 І в гетьмана права його
 Раптом відіймає.
 І в гетьмана права його
 Раптом відіймає,
 Тільки бупчук та булаву
 Йому зоставляє.

І даремне Скоропада
 Аж до Москви їде,
 Надаремне усіх просить,
 Справляє обіди!
 Надаремне й царя просить
 Божу милість мати,
 Давню волю козацькую,
 Прага заховати,
 Петро цмокнув його тільки:
 „Що, — каже, — робити!
 Та ми, — каже — і, без того
 Будем якось жвити!“

І попхав ся на Україну
 Гетьман Скоропада,
 Аж там уже гетьманує
 Московська рада,
 І шість сотників московських
 Податі збирають,

І драгунів по Україні
 Всюди розставляють.
 А Велямін, їх полковник,
 Тільки поглядає,
 Та до царя московського
 Листи посилає.
 Але гетьман Скоропада
 Ще не проспав ся,
 Як до него цар московський
 З Москви обізвав ся:
 „Годі, годі, Скоропадо,
 Годі тобі спати,
 Посилай-но двадцять тисяч
 Козаків чубатих:
 Десять тисяч на Ладугу
 Канаву копати,
 Десять тисяч за Хвалінське
 Перзів воювати!“
 І до царя двадцять тисяч
 Гетьман посилає,
 А сам раптом повапив ся,
 Нагле помирає.
 Помирає, промовляє:
 „Мати моя мила!
 Чом ти мене ще маленьким
 В воді не втопила?
 Не видала б Україна
 Ні жалю, ні болі,
 Не програла б Москівщині
 Ні прав, ані волі,

Тепер годі, все пропало,
Усе через мене!
Прости мене, Україно,
Прости, моя нене!"

6—7 червня

ПАВЛО ПОЛУБОТОК.

Полуботку, Полуботку,
Наказний гетьмане!
А хто ж тобі гетьманську
Булаву дістане?
 Полуботку, Полуботку,
 Голубе, соколю!
 А як же-ж ти підіймеш ся
 За козацьку волю?
Полуботку, Полуботку,
Рідная дитино!
А як же-ж ти ізійдеш ся
З вражим Велямином?

Не питайте, хто Павлови
Булаву добуде,
Є у него Україна,
Є у него люде.
І пішли вже Семен Рубець
І Василь Биковський,
Лиш чекайте, що то скаже
Цар Петро московський.
Нема царя в Москівщині,
Десь у Тегерані;

Але посли й туди за ним, —
 І вже в Астрахані
 І за море, за Хвалницьке,
 Листи посилають
 Та у царя¹⁾ серед біілки
 Гетьмана благають.
 А тимчасом і Велямин
 Листи посилає,
 Та до царя московського
 Стиха промовляє:

„Що робити, — каже, — царю,
 З тими козаками?
 Либонь²⁾ вони хотять знову
 Битись в Москалями!
 Шумить, гуде Україна,
 Козаки гукають,
 А найбільше Милорадич
 З Маркевичом³⁾ грають.“

І подумав цар московський,
 Тай із Тегераія
 Серед зими свої листи
 Шле до Астраханя,

¹⁾ В рукописі „цара“, — але що відтак скрізь: „Петра-царя“, „ясний царю“, „царям“, „царю“ і т. и. — то ми виправили для одностайности на: „у царя“. — В.с. Лук.

²⁾ В первописі: „Лебонь“. — В.с. Лук.

³⁾ В первописі: „З Маркевичем“, — але відтак скрізь: З Милорадичом“, „з Маркевичом“, „з Савичем“ і т. и. Для одностайности поклали ми тут: „З Маркевичом“, — В.с. Лук.

Тай і каже Українцям :

„Почекайте, люде,
Поверну ся в Москівщину —
Тогді все вам буде!

Але за то й мене темер

Песлухайте, діти,
І п'ятнадцять мені тисяч
Козаків пошліге!

З Милорадичом пошліте
В Ладогу п'ять тисяч,
А з Маркевичом до Хреста
Пішлігь десять тисяч!“

І пішли сумні козаки —
Нічого діяти...

„За то, — кажуть, — ми гетьмана
Будем живо мати!“

Та не горон же то чорний

Із соколом сьть ся:

То Велями в Полуботком

За права дереть ся.

І обидва Петра-царя

Просять розсудити.

І говорить цар московський:

„Нічого робити!“

Треба, — каже, — Полуботка

В Петропіль вазвати

І тут йому по-московській

Правду розказати!“

І з Савичом і Чарнишом

Цавла викликає,

Але Павло послів собі
 Вперед посилає.
 І прибули у Петропіль
 Посли молодецькі:
 Полковники Данилович,
 І Петро Корецький,
 Буцчуковий Володьков ький
 І судець Грабенко,
 І військовий з ними писар,
 Зазятий Хапенко.
 І прибули у Петропіль
 Тай говорять: „Цару!
 Візьми собі Велямина,
 Візьми нашу кару;
 Судці твої московські
 Нас добра не учать,
 Богатого обдирають,
 А бідного мучать.
 Козаків за хлопів мають
 І гризуть гетьмана...
 А чи-ж так то, ясний царю,
 Було за Богдана?...
 Ти говориш, що Хмільницький
 Сам царям прирадив,
 Цар московський воєводу
 На Україні радив:
 Але Павло Полуботок
 Не ховає слова:
 Він говорить: Що там, — каже, —
 Бацькова умова!

Спершу, царю, піднови ти
 Нашу давню волю,
 Щоб ми самі судили ся
 Пожежи собою;
 Щоб ні стольник, ні боярин,
 Ані воєвода
 Не питали, не судили
 Нашого народа;
 Щоб козаки самі собі
 Розправу чинили,
 І де три їх, щоб два собі
 Третього судили.
 І всі царі московські
 Тее право знали
 І за него своє слово
 Царськеє давали.
 Тай ти давав, ясний царю,
 Як ізбирав раду,
 Як давав нам у гетьмани
 Пана Скоропада!
 Чого-ж тепер на Україні
 Воєводи стали,
 Чого права козацькі
 Й вольности пропали?!
 Незабаром за послами
 Й Павло прибуває
 І з Чарпишом і Савичом

*) В первописі: „буярин“, — але далі вже „боярин“. — *Вис. Лук.*

К царю підступає.
 Підступає, дає листи,
 Просить за Україну, —
 Але знати й Павло прибув
 В лихую годину:

Ані Петро, ні бояри
 За него не дбали,
 Його листи за Україну
 Під сукном лежали.

І чекає Павло місяць,
 Ба й другий чекає,
 Ба й чекає місяць третій —

Цар не закликає.
 „Почекай-же, — Павло каже, —

Ідна мені доля,
 Але стане тобі хроном
 Козацькая воля“.

І останнє своє слово
 Царови готувить;

І приходить в старшиною
 І до него мовить:

„Знаю й бачу тепер, царю,

Що ти без причини
 Підійняв ся на погибель
 Мої України.

І всі царські укази
 Хочеш попалити,
 І всі вольности козацькі
 Хочеш потопити,

І козаків як худобу
 На роботу гониш
 І над ними „Вічну пам'ять“
 По болотах дзвониш...
 І гетьмана обирати
 Нам не дозволяєш,
 І судити судців своїх
 З Москви посилаєш!
 І нас судять без закону,
 Без всякого права;
 Чи вже-ж тобі за то, царю,
 Буде яка слава?
 Але нехай мені буде
 Вільно і сказати,
 Що нічого тобі, царю,
 З України ждати.
 Україна не — дитина,
 Вона волю має,
 А вільного не неволя; —
 Правда пригортає.
 Тепер кажи мені, царю,
 Хоч желізо терти,
 Хоч у тюрмі холоднії
 Із голоду мерти;
 Усе їдно мені, царю,
 Тільки-б не видати,
 Як та бідна Україна
 Буде пропадати!...“
 І стиснув Петро зубами:
 „Шкуру, — каже, — здерти!“

Але трохи одумав ся:
 В тюрму аж до смерти!¹
 І у тюрмі Петра й Павла
 Разом в старшинами
 Обілляв ся Полуботок
 Дрібними сльозами...
 Обілляв ся не за себе,
 А за Україну,
 Та за своїх товаришів,
 Що без долі гинуть.

Та не довго ж Павло плакав.
 Заслаб, помирає...
 Цар доктора¹) посилав —
 Павло виганяє:
 „На що, — каже, — життя мое
 Назад повертати,
 Коли я не можу долі
 Батьківщині дати!“
 Петро сам іде до него,
 Щоб перепросити
 І дає йому лікарство,
 Просить його пити.
 Але Павло Полуботок
 Йому промовляє:
 „Дармо, царю; ²) ти не вернеш
 Що вже погасає...“

1) В першому списку: „доктора“. — Вас. Лук.

2) В першому списку: „царю“. — Вас. Лук.

Живо, живо Павла й Петра
На світі не буде,
Тоді об'ох нас розсудять
Правдивії люде...^а

8 червця.

ВЕЛЯМІН.

То не туман, то не сірий
Вєть ся по долині:
То Велямін без гетьмана
Радить на Вкраїні.
Радить-вадить, учить-мучить
Що дня і що ночі,
А старшина українська
Тільки жмурить очі.
Жмурить очі з переляку
Левенець поганий,
Жмурить очі й Мануйлович,
Жмурить і Гречаний.
Страшно дуже чогось стало
По всій Україні,
Як нещасний Полуботок
Погиб на чужині.
І камінням скамінїла
Цїла Україна, —
Але чого-ж іще хоче
Вража Москівщина?
Її сумно, що за правду

Чоловіка вбила,
Її страшно, щоб за него
Сила не помстила.
Її тяжко, що Україна
Сорок тисяч має...
І задумалась погана
Тай думу гадає.
Аж Велямін в Україні
Почав говорити:
„Мати моя, Москівщино,
Нічого тужити!
Коли хочеш, то я силу
Живо обезсилю,
Ще й голови чубатії
По-московській змилю!“
І в годині по Україні
Листи посилає,
І до себе всіх козаків
Разом закликає.
І дванадцять тисяч війська
Шле до Коломану,
Десять тисяч з Маркевичом
Шле аж до Сулану,
А остатних двадцять тисяч
З служби розпускає,
І Москалів тридцять тисяч
З Москви викликає.

І другії пішли листи:
Батька не питають,

І в козацькі полковники
 Москву обирають :
 У Полтаву — Чичерина,
 В Київ — Партенова,
 В Переяслів — Якового,
 В Стародуб — Пашкова,
 У Чернігів — Богданова,
 В Ніжин — Толбухіна.
 Тільки штири затримала¹⁾
 Своїх²⁾ Україна.
 Тільки штири затримала
 Собі на пораду :
 У Гадячі полковника
 Серба Милорада,
 В Миргороді полковника
 Апостола пана,
 В Лубнах пана Маркевича,
 В Прилуках Галґана.³⁾
 Тай то Серба й Апостола
 У Петропіль взяли,
 І за волю з Петрополю
 Назад не вертали.
 І третії пішли листи :
 Стали закликати,

1) Замість: „затримала“, стояло передше в рукописі: „полковника“, та автор описля сам виправив. — *Вас. Лук.*

2) Передше стояло в рукописі: „мала“; відтак автор виправив на: „своїх“, — *Вас. Лук.*

3) Галґана = Галаґана. — *Вас. Лук.*

Стали в троє в поселянів
Податі збирати.
І пятьдесять тисяч корців
Муки назбирали,
І сто сороч тисяч срібних
Рублів наздирали.

І говорить цар московський:
„Слава тобі, брате,
Що умів ти козацькою
Волю відібрати;
Що умів ти козацькою
Волю відібрати,
Що умів ти стільки хліба
Та гроший зібрати.“
— „Слава тобі, царю Петре, —
Велямін говорить, —
Що ти права козацькії
Затопив у море;
Що дурного Скоропаду
Вмів ти одурити,
Що живого Полуботка
Вмів ти заморити.
Тепер уже на Україні
Не ті стали люде,
І податі, коли хочеш,
В двоє стільки буде.“

Але Петро не діждав ся
Того щастя й долі:

Незабаром поховали
Й його в Петрополі.
А цариця Веляміна
Хоч надгорожала,
А все таки великої
Волі не давала.
„Не дери ти, — каже, — більше
З селянської голоди,
Тай козаків не виганяй
На тяжкі роботи.
А позволь їм від роботи
Усім відкупитись, —
Я думаю, що три рублі
Не будуть скупитись.“
І спасибі нехай буде
Тії Катерині:
Полекшало на два роки
По всій Україні.
Тільки в добрах батуринських
Та в полку Гадяцькім,
Пан Міняйло нищить села
І двори козацькі.
А тим часом Катерина
Лучче розважає
І в темницю Петра й Павла
Указ посилає,
Щоби Чарниш, Семен Савич,
Василь Жураковський
І Лизогуб і Карника
І пан Володьковський

Позабули свої жалі,
Вийшли із темниці,
Та обрали собі місце
І жили в столиці.
І Лизогуб, Савич, вийшов
Чарниш, Жураковський,
Помер тільки пан Карника
І пан Володьковський.
Тай Апостол в Милорадом,
Спасибі цариці,
Вирвали ся на Україну
З мокрої столиці.

Але сонце показалось
Тай і не видати,
Полекшало на Україні,
Та не довго, брате!
Помирає і цариця,
Не жалує діток, —
Стає царом царувати
Петро недоліток.
Стає царом царувати,
Але не царує,
Сам Міняйло і карає
І життям ларує.
Тоді знову наступила
Тяжкая година,
Застогнала, заридала
Ціла Україна.

Заридали, застогнали
Біднії селяне,
Що Велямін видирає,
Де що ні загляне.
Заридали, застогнали
Біднії козаки,
Що Міняйло видирає
Корон та шістаки.
Аж тут раптом пропадають
І жалі і муки:
На Міняйла підійнялись
Князі Довгоруки.
І Велямін і Міняйло
Раптом пропадають,
І гетьмана Увраїнці
Знову обирають.

9 червня.

ПАВЛО АПОСТОЛ.

Україно, Україно,
Що Ти за то дала,
Що старого Апостола
Гетьманом обрала?
Україно, Україно,
Що Ти заплатила,
Що до себе та Петрика
Ти так прихилила?
Україно, Україно,
Що то в Москалями,
Що посланці повертають
До Тебе в дарами?
І за ними Лизогуб наш,
Чарниш, Жураковський?
І чим же так прихилив ся
До них цар московський?¹⁾

¹⁾ Сі останні чотири вірші додав опісля автор вже на долинні рукописі за відсилачем. — *Вас. Лук.*

Не питайте, добрі люди,
Каже Україна:
Колись була в Москівщині
Тяжкая година.
Колись була в Москівщині
Тяжкая година:
Петро судив царевича,
Судив свого сина.
І просив ся син Петровий —
А Петриків тато,
І було там сенаторів
Багато, багато;
Але жаден не подумав
За него обстати,
Не смів жаден против кари
Голосу подати.
Їдна тільки Україна
За него обстала,
Їдна тільки Україна
Голос свій подала.
І був гетьман в Петрополі,
Як Петрик вінчав ся,
І до гетьмана старого
Петрик обізвав ся:
„Спасибі вам, добрі люди,
Що ви серце мали.
Що ви в кровлі мого батька
Рук не покаляли.
За то тепер і гетьмана
Я вам позволяю,

За то тепер і права вам
 Давні повертаю!
 І чого лиш буде треба,
 Просіть, добрі люде,
 Усе для вас я учиню,
 Усе для вас буде!“

І подякував Апостол,
 Назад повертає,
 Тай до царя, до Петрика,
 Послів посилає.
 Посилає до Петрика,
 Просить милость мати:
 Позволити поспільную
 Старшину обрати.

Не перечить добрий Петрик,
 Зараз дозволяє.
 Не чекає і Апостол,
 Зараз обирає.
 І Лизогуб став обозним,
 І зараз до діла;
 У судці пішов Кандиба
 І сотник Забіла;
 В писарі пішов Турновський,
 Павич чи попович,
 В осаули пан Лисенко
 І пан Мануйлович;
 У поспільній хорунжі —
 Горленко бунчужний,

А в поспільвії бунчужні
Борозна недужний.

І підняв на ноги гетьман
Слабу Україну,
І ще чогось до Петрика
Іде в Москівщину.
Аж там Петрик помирає —
Ганна наступає,
Вона-ж уже Україну
Не так пригортає.
Вона тільки Апостола
В очі пригортає,
А за очі тридцять тисяч
Людей вимагає.
І піднялось тридцять тисяч
З полковником Танським,
Пішли бідні з України
В степи бісурманські.¹⁾
І піднялось тридцять тисяч
Та усі чубаті,
Пішли в степи бісурманські
Вали висипати.
І піднялось тридцять тисяч
Ще до схода сонця,
Висипають вал від Дону
До самого Донця.

¹⁾ В першому списку тут: „бусурманські“, але висше вже: „бісурманські“. — *Вас. Лук.*

На другий рік тридцять тисяч
 Свіжих посилає,
 А торішних тридцять тисяч
 Назад повертає.
 На третій рік із Польщою
 Бійка розпочалась,
 Щоб від Естів і від Курів
 Польща відцуралась;
 Бо любовник Ганни Бірон
 Став її просити,
 Щоби його у тих Курах
 Князем ізробити.
 І почалась тая бійка,
 Військо знемогає...
 Тоді гетьман Запорожцям
 Стиха промовляє:
 „Покидайте, — каже, — хлопці,
 Турецькі границі
 Та давнього собі місця
 Просіть у цариці...“
 І просять ся у цариці
 Цариця приймає,
 І булаву, бунчук, пернач,
 Хоруг посилає.
 І каже їм, Запорожцям,
 На вражую кару
 Заселити два Кодаки
 І річку Самару.
 А тим часом в Білій Церкві
 Каже присягнути

Та у Польщу з Атаманом
На час завернути.
І пігнались Запорожці
З Білецьким Іваном,
Здибали ся з Лизогубом,
Та із Галаганом;
Здибали ся, полетіли,
Назад поглядають —
Аж там уже Апостола
Козаки ховають.
Аж там уже Апостола
Козаки ховають,
Аж там уже і укази
З Москви посилають,
Лизогуба півгетьманом
Тільки обирають...
Лизогуба півгетьманом
Тільки обирають,
А другого півгетьмана
З Москви посилають.

10 червня.

МІНІХ.¹⁾

Ходить сокіл коло моря,²⁾
Крила розпускає;
Ходить Мінїх коло двору
Тай думу гадає.
Він гадає, промовляє
В лихую годину:
„Ой Біроне ти, Біроне,
Разпревражий сину;
Ой Біроне ти, Біроне,
Разпревражий сину,

1) Ся поема описує події, які були за панованя московської цариці Ганни, дочки Івана, старшого брата Петра Вел. По смерті українського гетьмана Данила Апостола († 17 січня 1734 р.) московське правління не хотіло дозволити на вибір нового гетьмана, вимаваючись тим, що ніби то між козаками нема ні одного чоловіка спосібного, котрому можна-б повірити такий важний уряд... Тимчасом розпочала Московщина війну турецьку, що тревала від року 1735—39 під проводом Леонтієва, а відтак Мінїха. Козаків, що брали в ній участь, не тільки всюди московські генерали виставлювали на перший огонь, але також нищили їх роботами при сипаню валів і всякими можливими вислугами обозовими. Не досить на тім, що козаки беруть участь у всіх тих випра-

2) В первописі: „мора“. — *Вас. Лук.*

Добув-же ти на любовці
Цілу Курівщину.¹⁾
Добув-же ти на любовці
Цілу Курівщину,
Та за славу й я добуду
Цілу Україну!“

І приходить до цариці
Тай став говорити:
„Позволь, — каже, — ясна Ганно,
Турків перебити!
Позволь, каже, ясна Ганно,
Турків перебити,
Позволь мені в Туреччині
Слави заслужити.“

А цариця як на тее
Горобців стріляє,
А Бірона нема в дома, —
Коний виїжджає.
Вона й каже: „Та йди, — каже, —
Хоч і чорта бити,

вах і проливають свою кров за справу їм байдужну, але по кожній кампанії ціла московська армія розкладає ся зимувати на Україні, вимагаючи від місцевої людности не тільки безплатного удержання, але навіть і всяких вигід. Року 1740 вмерла Ганна. Місце її по кількомісячній ревенції Бірона, князя Курляндії, передше машталіра і першого полюбовника покійної цариці, заняла Єлисавета, дочка Петра Великого. — *Вас. Лук.*

¹⁾ Курівщина = Курляндія. — *Вас. Лук.*

Лиш дай мені хоч ідного
Горобця забити!“

Тогді Мінїх Леонтого
Живо закликає,
Дає йому двадцять тисяч,
На Крим посилає.
Десять тисяч Леонтову
Він дає московських,
Вісім тисяч українських,
А дві запорожських.
Тай і каже всіх Нагайців
В степу перебити,
Тай і каже усі села
В Криму попалити.
А Леонтий як на тее
В осени зібрав ся,
На Нагайців лиш поглянув.
І в Крим не дібрав ся,
Переморив десять тисяч
Москви і чубатих,
Тай вернув ся на Вкраїну
Зиму зимувати.

На другий рік під царицю
Мінїх підступає
Та пятьдесять і пять тисяч
Війська викликає.
І викликав сорок тисяч
Ще й вісім московських,

А чотири українських,
 А три запорожських.
 І викликав усе військо
 І всіх атаманів,
 І пішов собі у степи
 Бючи в барабани.
 Недалеко Перекопу
 Мініх спочиває,
 Він до себе Леонтого
 Тихо закликає.
 Дає йому десять тисяч
 Жовнірів московських,
 Ще й до того три тисячі
 Хлопців запорожських.
 І шле його Буджаківських
 Татар розбивати,
 І шле його полонених
 Руських відбивати.¹⁾
 І Леонтий десять тисяч
 Взяв собі московських,
 Ще й до того три тисячі
 Хлопців запорожських.
 Тай і пішов Буджаківських
 Татар розбивати,
 Тай і пішов полонених
 Руських відбивати.

¹⁾ В рукописі через помилку написано: „від-
 бувати“. Але висще вже так, як має бути: „відби-
 вати“. — *Вас. Лук.*

І Москалі буджаківських
 Татар перебили,
 А козаки полонених
 До двохсот¹⁾ відбили.

А тим часом прибув Мінїх
 Аж до Перекопу,
 Перескочив рів глибокий
 У чотири²⁾ хлопа,
 І пігнав ся серед Криму
 І став Кримців бити,
 Срібро, злото забирати
 І села палити.
 І попалив вражі села,
 Назад повертає,
 Аж до него пан Галецький
 Стиха промовляє:
 „Пусти мене, атамане,
 На час погуляти,
 Пусти мене з козаками
 Кримців пошукати.“
 І пускає його Мінїх
 В лихую годину,
 І приходить пан Галецький
 На чорну долину,
 І видить він, що тьма тьмуша
 В долині Татарів,
 І не втерпів пан Галецький,

1) В первописі: „двухсот“. — *Вас. Лук.*

2) В первописі: „чотири“. — *Вас. Лук.*

На сонних ударив.
І спужали ся Татари,
Стали утікати,
Тогді стали їх козаки
Кіньми доганяти.
Тогді стали їх козаки
Кіньми доганяти
Та кривлею татарською
Шаблі обмивати.
І вернули ся козаки,
Сіли, спочивають,
А тим часом і Татари
Очі продирають.
А тим часом і Татари
Очі продирають,
І козаків малу жменю
Кругом обступають.
Обступають, обступають,
Далі приступились.
І спішив ся пан Галецький,
Козаки спішились,
І добули десь у собі
Смертельної сили,
І в Татарів свої шаблі
Раптом затопили.
І почалась різанина
В неділеньку зраня,
І різались по долині
З раня до смерканя.

І як сіно під косою
 Татари валились
 І з Татарів на ополі
 Вали поробились.
 Аж під вечір і Татари
 Із коний злізають,
 На потомляних козаків
 Ще раз нападають.
 Тоді живо пан Галецький
 Сина закликає,
 Ще живіще обіймає,
 К сердцю пригортає:
 „Тікай, — каже, — милий Петре,
 Тікай, милий сину,
 А я сину, — обіймає, —
 А я тут загину...“
 І кинув ся між¹⁾ Татарів,
 Та вже не вёртав ся,
 Тільки слави з козаками
 Вічної набрав ся.
 І дочув ся за них Мінїх,
 Казав поховати,
 А сам пішов на Україну
 Зимувати.

На третій рік під Очаків
 Мінїх підступає,

1) В рукописі: „миж“ (мыжь). — *Вас. Лук.*

Він сімдесять тисяч війська
За собою має.

Він шістьдесять тисяч має
Жовнірів московських,
Вісім тисяч українських,
А дві запорожських.

Він сімдесять тисяч має,
Стоїть, розважає:
Далі військо своє сильне
На три розділяє.

І на степи посилає
Жовнірів московських,
На байдаки посилає
Хлопців запорожських;
А козакам українським
Каже скрізь літати
Та в Очаків на підмогу

Турків не пускати
І жовніри московські
Турків побивали,

А козаки українські
Турків не пускали.

А козаки українські
Турків не пускали,
А козаки запорожські
Турків обдирали,

І набрали срібла, злота,
Набрали ся слави,
І знов собі змувати
Пішли до Полтави.

На четвертий рік Татари
Самі починають,
Сорок тисяч на українську
Межу налітають.
Сорок тисяч на українську
Межу налітають,
Палять села на границі
Й назад навертають.
Тогді Ласій десять тисяч
Козаків збирає,
Ще й до того тридцять тисяч
Москви забирає;
Пробігає по сухому
Азівськеє море
І вганяєть ся до Криму
На вражеє горе.
І ввігнав ся в середину...
Козаки дрімають,
Аж тут раптом двадцять тисяч
На них пападають.
І збудили ся козаки,
Шаблями махнули
І Татарів як полову
Назад відгорнули.
Знов прискочили Татари,
Знову стали битись,
Знову стали як солома
Навкруги валитись.
Далі бачать, що не жарти,
Кинули козаків,

І порохом полетіли
До гір та байраків.

А тимчасом на Вкраїну
Мініх прибуває,
Тай і собі десять тисяч
Козаків збирає.
Тай і собі десять тисяч
Козаків збирає,
Ще й до того сорок тисяч
Москви забирає,
Тай за Дніпер уже хоче
Військо перегнати,
Та у Турка, хоч Бендери,
Хоч Хотінь узяти.
Але тільки що Кодиму
Мініх перескочив,
Як на його Українців
Турок і наскочив.
А не встигли Українці
Від Турка відбитись,
Як Татари розпочали
Із Мініхом битись.
Він Татарів розбиває,
К Дністру підступає,
Аж там його білгородський
Паша виглядає.
І почались малі бійки —
Але годі, братя!
Коли джума показалась,

Треба утікати.
 І покинув Мінїх Турків
 І пашу покинув,
 А сам зиму зимувати
 Пішов на Вкраїну.

На пятий рік показав ся
 Паша з Білгороду
 Тай у наших Українців
 Випитував броду.
 Але наші Українці
 Зараз показали:
 Кілька тисяч положили,
 Решту розігнали.
 Незабаром і сам Мінїх
 Потряс¹⁾ головою,
 Він шістьдесять тисяч війська
 Повіз за собою.
 Він шістьдесять тисяч війська
 Повіз з Москівщини,
 Ще й до того кілька тисяч
 Повіз з України.
 Повів військо за Васильків,
 За Буг переводить,
 Незабаром і турецький
 Дністер переходить.
 І на Турків попереду
 Козаків пускає,

¹⁾ В рукописі скрізь: „потрас“, „запражу“, — „курать ся“ і т. и. — *Вас. Лук.*

А сам собі з Москалями
З заду підбігає.
І Москалі підбігають,
В перед поглядають,
Аж козаки Українці
Турків відбивають.
Аж козаки Українці
Турків відбивають,
Та у місто Ставучани
Пашу заганяють.
Тогді Москва підступила,
Потік загатила
І турецькїї окопи
Раптом захопила.
І забрала срібло, злото,
Сорок дві гармати,
І пустила Українців
Турка доганяти.
І пігнались Українці,
Шаблі погострили,
У Сороках по-козацькїй
Люльки розпалили,
Під Хотїньом із Турками
Знову повитались,
А з Хотїня аж у Яси
З Мінїхом забрались.
І затихла Туреччина
І більше не билась,
І з Ганною царицею
Миром помирилась,

Тогді Мінїх до цариці,
Став її просити,
Щоби його на Україні
Князем ізробити!
Лиш цариця не така-то,
Бірона спитала,
І як сказав її Бірон,
Так і відказала:
„Мало, — каже, — пане, просиш
Тільки України,
Ти просив би уже лучче
Зараз Москівщини.“
Тогді Мінїх повернув ся...
За голову взяв ся...
„Та богдай я, собі, — каже, —
Порохом розпав ся,
Та богдай я, — каже, — сонця
Більше не побачив,
Щоби я вам, преноганим,
За се не відлячив!“
І все ходить коло двору,
Часу виглядає,
Аж тут йому як на тее
Ганна помирає.
Аж тут йому як на тее
Ганна помирає,
Та дитину в повиточку
Царом зоставляє.
Та дитину в повиточку
Царом зоставляє,

А Бірона коло него
 В радці зоставляє.
 І знов Мініх не дэбуде
 Ступня на Вкраїні,
 А курлянський¹⁾ князь пануе
 На всій Москівщині.
 А курлянський князь пануе
 На всій Москівщині,
 І царом собі царуе
 По всій Україні.
 Дере гроші із міщанів,
 Дере і з козаків,
 Дере гроші із селянів,
 Дере і з бурлаків.
 Не питає, чи хто має
 Звідки що давати;
 А не даси — на морозі
 Скаже танцювати.
 А брат його преноганий
 Що там виробляє!
 В батька й мамі середо дня
 Дочок видирає.
 Видирає дитя в мамі,
 І замість дитяти
 Заставляє бідну маму
 Щенят годувати.

¹⁾ В рукописі стоїть тут: „куранський“, але
 що зараз низше написав автор „курлянський“, проте
 ми виправили на: „курлянський“. — *Вас. Лук.*

І лиш цікни на Бірона,
Тогдї не поможеш,
Хоч на дїдків хутїр підеш,
Хоч голову зложиш.

Довго, довго Мінїх мислив,
Довго, довго думав,
Далї мисли перемислив,
Думи передумав.
І приходить до рїдньої
Царової мами,
І говорить її живо
Сильними словами:
„Цїле царство у нас гине,
І цар у нас гине,
А чи-ж мати свого сина
На муки покине?
Скажи, мати, тїлько слово —
Бірона не стане,
І в годинї ясне сонце
Наокола гляне.“
І сказала йому слово
Царовая мати,
І пішов завзятий ворог
Бірона вязати.
Заснув Бірон у покою
І гадки не має...
Трое жовнїрів у него
Варту відбуває.
Але Мінїх показав ся;

„Ані з місця, люде!
 Бо тепер у нас не Бірон,
 А цариця буде!“
 І вся варта ані з місця.¹⁾
 Бірон пробудив ся,
 Але раптом у Мініха
 В руках опинив ся.
 Незабаром і Густава,
 Його брата, взяли,
 І все царство з царом-сином
 Матері віддали.
 А Біронів потримали
 В тюрмі цілу зиму,
 Тай післали до Сибіру
 До міста Пелиму.

Тогді Мініх знов підняв ся,
 Розпускає крила,
 Лиш царова його мати
 Чогось не злюбила.
 Лиш царова його мати
 Чогось не злюбила
 І тим себе і Мініха
 Разом погубила.
 Стали Шведи та Французи
 По двору снувати,
 Стали княжну Лизавету
 Стиха підмовляти.

¹⁾ В рукописі: „з міста“ („миста“), хоч перед тим читаємо „з місця“ („мисця“). — *Вас. Лук.*

І на царство Лизавета
Серед ночі стала,
Царя, маму й його батька
В тюрму відіслала.
Царя, маму й його батька
В тюрму відіслала,
А Мівіха до Пелиму
На Сибір послала.

12—13 червня.

П і с н я.

Згадай мене, мила,
Ранньою весною,
Як завяне квітка
В тебе під ногою
І засохне до весни —
Тоді мене, мила, спомяни!

Згадай мене, мила,
Як пташка забеть ся,
В желізную клітку
Сама розібеть ся
І загине без вини —

Тоді мене, мила, спомяни!

Згадай мене, мила,
В тяжкую пригоду,
Як твоя обручка
Звалить ся на воду
І не вийде з глибини —
Тоді мене, мила, спомяни

15 серпня.

П я н и ц я.

Не кидай мене,
Моя чарочко!
Не жени мене,
Ти шинкарочко!

Не жени мене,
 Дай упити ся,
 В тебе бридкую
 Улюбити ся!

Не без жінки я,
 Не без хати я,
 Все у мене є,
 Разпроклятая!
 Хліба до-сита,
 Пара воликів,
 Синів четверо,
 Як соколиків.

Моя хатонька —
 Срібна чашечка,
 Моя жіночка —
 Мила пташечка;
 Та тяжкі мої
 Болі більшії,
 Бо не маю я
 Волі вільної.

Запряжу воли,
 Пітом мию ся,
 Розпряжу воли, —
 На бік хилю ся;
 Повалюсь на бік,
 Не здрімаю ся,
 Знов на панщину
 Підіймаю ся!...

Відроблю чуже.
 „Жінко-душечко!
 Приголуб мене,
 Щебетушечко!
 А вона у плач,
 Розголосить ся,
 На своє жене,
 Бо й то просить ся!

І змордуєш ся,
 Закропляєш ся;
 А вона у плач:
 „Запиваєш ся!“
 О я пю тепер,
 Моя любая,
 Не кидай мене,
 Чарко грубая!

Не кидай мене,
 Моя чарочко,
 Не жени мене,
 Ти шинкарочко!
 Не жени мене,
 Дай упити ся,
 В тебе бридкую
 Улюбити ся!

16 серпня.

Н а у к а.

Дочекав ся я
Свого святенька,
Виряжала в світ
Мене матінка.
Виряжала в світ
Мати рідная
І премовила
Мені бідная :
„Нехай, сипу мій,
Ми працюємо,
Нехай цілий вік
Ми горюємо;
Нехай сохну я,
Тато горбить ся,
Ти на світ поглянь,
Що там робить ся.
Та не всі-ж, як ми,
В землі риють ся;
Може є такі,
Що і миють ся;
Та не всі-ж як ми,
Димом курять ся, —
Може є такі,
Що й не журять ся.
Коли найдеш їх,
Милий синочку,
Ти склони себе,
Як билиночку.

Ти склони себе,
 Як билиночку,
 Простели себе,
 Як рядниночку.
 Спина в по́хилу
 Не іскорчить ся,
 Чоло¹⁾ в поро́ху
 Не ізморщить ся.
 Спина в по́хилу
 Не іскривить ся,
 За то ступить пан,
 Тай подивить ся;
 За то ступить пан
 На покірного
 І прийме тебе,
 Як добірного.
 І в години́чку —
 На драбини́чку.
 І підеш тоді,
 Милий синочку,
 І з панами сам
 Порівняєш ся,
 В сріблї-золотї
 Закупаєш ся.
 В сріблї-золотї
 Закупаєш ся,
 З полем батьківським
 Розпрощаєш ся!“

¹⁾ Первісно стояло тут: „Личко“, та вже опі-
 сля сам автор виправив на „Чоло“. — Вас. Лук.

Але стало ся
Друге святенько :
Виряжав у світ
Мене батенько.
Виряжав мене,
Путь показував,
Говорив мені
І приказував :
„Видиш, сину мій,
Як працюємо,
Видиш, сину мій,
Як горюємо.
Каждий на світі
На то родить ся...
Не дивись на світ,
Що там робить ся!
І на пчіл поглянь :
Є робучії,
Але й трутні є
Неминучії.
Так і на світі :
Їдні риють ся,
Другі по́том їх
Тільки миють ся.
Будь ти проклятий,
Милий синочку,
Як пігнеш таким
Свою спиночку!
Як пігнеш таким
Свою спиночку,

Як простелеш ся
На рядничку.
І чоло тобі
Нехай зморщить ся,
І хребет тобі
Нехай скорчить ся!
Ти тікай від них,
Як від гадини
Ти не жди від них
Перекладини,
Ти не жди від них
Перекладини,
Ти у світ іди
На оглядини.
Ти у світ іди,
Милий синочку,
Ти усе спізнай —
І билиночку.
Тоді з світом
Порівняєш ся,
В добрі-розумі
Закупаєш ся,
В добрі-розумі
Закупаєш ся,
З полем батьковим
Привитаєш ся!“

16 серпня.

Моя смерть.

Прийшла смерть моя,
 Легке точить ся...
 Ти мори, маро,
 Коли хочеть ся.
 Я віддам землі
 Всі кістки мої,
 А на світ пуцу
 Лиш щілки мої!
 Не умруть вони :
 Кажна щілочка
 Полетить жива,
 Як та пчілочка ;
 Полетить жива
 І покотить ся,
 В сотні-тисячі
 Переплодить ся.
 І я знов живий
 Світ оглядую,
 Смерти першої
 Не пригадую.

Прийде друга смерть —
 Світ счорнієть ся,
 Земля вся в снігу
 Забілієть ся.
 І весь світ мара
 Зморить голодом

І щілки мої
 Сціпить холодом.
 Але холод той¹⁾
 Не уба життя,
 Перейдуть віки,
 Ожне дитя.
 Перейдуть віки,
 Світ завалить ся,
 Вогнем сто-вогнем
 Весь розпалить ся.
 І сніги тогді
 Пасом кинуть ся
 І щілки мої
 Знов прокинуть ся.
 І щілки мої
 Знов прокинуть ся,
 Найдуть землю знов,
 Знову кинуть ся.
 Найдуть землю знов,
 Знову кинуть ся,
 В сотні душ живих
 Перекинуть ся.
 І піде життя
 Знов драбиною
 І я вигляну
 Знов дитиною.

¹⁾ Первісно було в рукописі: „Але дармо то“
 відтак сам звтор виправив на: „Але холод той“. —
 Вас. Лук.

А ти ждеш, маро!
 Легке точить ся,
 Ти не жди, мори,
 Коли хочеть ся.
 Місяць, рік піждеш —
 Що уводити?
 Трудно думи всі
 Разом сплодити.
 Трудно думи всі
 Разом сплодити,
 Чого-ж ждеш, маро?
 Що уводити?

17 серпня.

Верства.

Їде мужик на волах,
 Сонце припікає,
 Мужик ноги протягнув,
 Лежить тай дрімає.
 А воли собі пішли,
 На сторону збились,
 Далі раптом за верству
 Ярмом¹⁾ зачепились.

І прокинув ся мужик,

І плюнув до лиха,

І поглянув на верству

Тай промовив стиха:

„ТЬфу! Погані Москалі

Чи місця не мали,

¹⁾ В рукописі було передше: „Візком“, але опісля автор виправив на „Ярмом“. — Вас. Лук.

Що на самім шляху
Цалі повбивали!

18 серпня.

Пісня.

Звела мене не біда,
Звела мене,
Моя нене,
Звела мене не біда,
А дівчина молода.
А дівчина
Як калина,
А дівчина молода.

Брівоньками звялила.
Брівоньками,
Хмароньками,
Брівоньками звялила,
Оченьками спалила.
Оченьками,
Зіроньками,
Оченьками спалила.

Губоньками зраїла.
Губоньками,
Сливоньками,
Губоньками зраїла,
Личеньками строїла.

Личеньками,
Чароньками,
Личеньками строїла.

Ой дівчино, не вяли!
Ой дівчино,
Ти рибчино,
Ой дівчино не вяли!
Мого серця не пали!
Мого серця,
Край реберця,
Мого серця не пали!

Коли любиш — не жартуй!
Коли любиш,
Та не губиш,
Коли любиш — не жартуй!
Як не любиш — розчаруй!
Як не любиш,
Тільки губиш,
Як не любиш — розчаруй!

5 серпня.*)

*) Годі додуматись, чому сю „Пісню“ з датою 5 серпня вставив автор у рукописі по поезії під заг. „Верства“, котра має дату 18 серпня. Держачись строго рукописі, як по всьому видно приладженої автором зовсім до друку, ми не зважились переставити „Пісні“ в те місце, де після хронологічного порядку вона належала би. — Вас. Лук.

Вітер і колька.

Зайшов козак до коршми

Руки потирає:

— „О, мороз же то, мороз!“

З серцем промовляє.

А Жидок — кахі, кахі!

Кашляє в макітру

Тай говорить: „Що мороз!

Як би то ще вітру!

А той носом покрутив:

„Почекай же, враже!“

— „Чи не кашель, — каже, — в вас?“

— „Таже кашель!“ — каже.

— „Що-ж то, — каже, — кашель варт,

Кашель іще гойкий;

А як би то, — каже, — вам

Та до кашлю кольки!“

З падолиста.

ЧУМАК.
УКРАЇНСЬКИЙ ДИВОСПІВ
на штирох місцях.

ДІЛЬЦІ.

1. *Чумак*, молодий хлопець, літ 25.
 2. *Мати* чумакова, літ 40.
 3. *Гордій*, товариш чумаків, літ 20.
 4. *Явдоха*, молодая дівчина, літ 17.
 5. *Музика*, скрипач, літ 60—65.
 6. *Чарівниця*, стара баба, літ 80.
 7. *Шинкарка* Одарка, дівчина, літ 25.
 8. *Рибак* старий, літ 50.
-

І. Редакція

(з 1862 р.)

МІСЦЕ ПЕРВЕ.

Косогір, на косогорі сади, а за садами кілька біленьких хаток і в лівій стороні три зелені верхи дерев'яної церкви; ізза церкви виглядає повний місяць. Долина укрита зеленим перієм та подорожником і не далеко від*) садів прорівана вузькою біленькою стежкою. Із середнього саду видніється добре дерев'яний перелаз обвитий червонястою калиною.

Я в а і.

Чумак (стежкою йдучи).

Хожу, блужу, світом нужу,
На серденьку воздихаєть ся;
Тяжко та важко тому молодому,
Кого батько відцураєть ся.*)

*) В рукописах „Чумака“ І-ої і II-ої редакції пише автор скрізь: „од“ (зам. від), — „одцураєть ся“, — „одвертаючись“, — „одчепи ся“, „на одході“, „одходить“ і т. д. Ми зважились всюди виправити на „від“. — „відцураєть ся“ і т. и., — а то для однастайности. Зрештою так як ми виправили, писав Руданський консеквентно в цілім тім зшитку „Спивоомовок“, з котрого ми подали докладно скопійовані тексти в сім IV-ім томі від 1—200 стор. — Вас. Лук.

Відцурав ся мене батько
 Ще малою та дитиною,
 Ой кинув, кинув, бодай не загинув,
 Межи люди сиротиною.

Відцурав ся мене батько,
 Уся моя та родинюнька;
 Ой тільки й дому мені молодому
 Що любая та дівчинонька.

Чи спиш, мила, чи спиш, люба,
 Чи неволить та стара ненька?
 Ой вийди, вийди, заким місяць зійде,
 Вийди, вийди, моє серденько!

Явдоха (за перелазом).

Ой казала мені мати:
 Лягай доню, пора спати!
 Мати — спати, а я з хати
 Миленького виглядати...
 Ой ти спи, стара нене,
 Не диви ся на мене;
 Не диви ся, моя ненько,
 Чого мені веселенько,
 Сходить місяць над горою,
 Іде милий долиною.

(перескакує перелаз).

Іде милий... (в страху). Ой, не милий...
 Ой то чумак негідливий...

Ява II.**Чумак і Явдоха.****Чумак** (підступаючи):

Зірко моя вечірняя!
 Ранняя зірнице!
 Не лякай ся, не цурай ся
 Моїх жалібниців.

Явдоха (відвертаючись).

Відчепи ся, чумаче,
 Відчепи ся, бурлаче,
 Відчепи ся, гульцяю!
 Не тебе я виглядаю.

Чумак.

Зірко моя, серце моє!
 Що-ж то за причина?
 Чи ти мене не злюбила,
 Чи твоя родина!

Явдоха.

Відчепи ся, чумаче,
 Відчепи ся, бурлаче,
 Відчепи ся, бурлаче,
 Відчепи ся, гульцяю!
 Бо я иншого*) маю.

Чумак.

Зірко моя, серце моє,
 Світе мій та раю!

*) В рукописі: „Гиншого“. — Вас. Лук.

Я-ж по тобі світом нужу
Що день помираю.

Явдоха.

Відчепи ся, чумаче,
Відчепи ся, бурлаче,
Відчепись, шалапуте!
Бо від тебе дьогтьом чути.

Чумак (на відході).

Тяжко мені, нудно мені,
Серце мое рветь ся.
Одну любив, одну кохав,
І тая смієть ся.

(Відходить геть).

Я в а ІІІ.

Явдоха і Гордій.

Явдоха (перед перелазом).

Котили ся вози з гори
Та все з барилками:
Сякий-такий чумачисько,
Тай той за дівками.

Гордій (за перелазом).

Качали ся вози з гори
Поломили шпиці:
А вже-ж йому не співати
Своїх жалібниць.

Явдоха (на зустріч).

Ой голубчику
Та Гордієнку: ¹⁾
Де ти був, пробував
Сю неділеньку?

Гордій.

Я до міста ходив,
Я теличку водив:
За теличку невеличку
Черевички купив.

Обое разом:

Ой ходім у садок
Та нарвем ягідок;
Будем рвати, приміряти²⁾
Черевички до ніжок.

(Гордій з Явдохою на руках счезає за перелазом).

Явдоха.

Не тисни, навісний,
Помалесеньку;
Ой цюлуй та милуй
Потихесеньку!
Ох іде, хтось іде,
Буде лишенько;
Ох нагни-пригорни
Біле личенько.

¹⁾ В рукописі: „Гордієньку.“ — Вас. Лук.

²⁾ В рукописі: „примірати.“ — Вас. Лук.

Ява IV.

Чумак (повертаючись назад,

Ой місяцю, місяченьку,
 І ти моя ясна зоре!
 Подивіть ся хоч ви з неба
 На лютеє та моє горе.
 Одну одним кохав-любив,
 І та мене покидає
 Та нелюба як голуба
 До серденька та пригортає.
 Пригортай ся, мій нелюбе,
 Нехай тобі щастя буде.
 А я пійду до шинкарки,
 До шинкарки та до Одарки.
 Ой прийду я до небоги
 Та вдару ся об пороги:
 „Пропадайте, сірі воли.
 Сірі воли та крутороги“.

[Заслона падає].

МІСЦЕ ДРУГЕ.

Коршма. У коршмі стіл, лавка і з боку шинк.

Ява I.

Чумак підпийлий сидить за столом, а Шинкарка
 стоячи оперла ся на стіл против його.

Чумак.

Чом дуб не зелений?

Бо туча прибила.

Чумак невеселий —
 Лихая година.
 Якже-ж мені люди,
 Зеленому бути:
 Був на мені мороз
 Великий та лютий.
 Якжеж-ж мені, люди,
 Веселому бути:
 Любив дівчиноньку,
 Беруть її люде,
 Мені молодому
 Пароньки не буде.
 Я бідний сирота
 На тин похилив ся,
 Вже говорять люди:
 Горілки напив ся.
 Ой вже-ж мені, люди,
 Й горілка не петь ся,
 Край мого серденька
 Як гадина веть ся.

(до Одарки)

Ти гадино!.. ти шинкарко!
 Чого веш ся?... Ні, Одарко!
 Танцюй лишень... ну, голубко!
 Руки в боки!.. оттак, любко!
 Оттак, любко! Оттак, любко!

(Підскакує сидячи).

Шинкарка (танцюючи).

Я з тобою не пила,
Тебе не бою ся,
Не веди мя в будяки,
Бо я поколю ся,

Чумак.

Поколола ся і я,
Така доля моя!

Шинкарка.

Поведи мя в лободу,
Лобода мягенька,
Постели мні опанчу,
Бо я молоденька.

Чумак.

Молоденька то так,
Та чим я не чумак.

Шинкарка.

Ой вийду я з лободи
Та скажу дівчатам:
Сім раз була в лободі,
Та ще не богата.

Чумак.

За те я чумак багач,
Збагачу тебе, не плач!

В мене мажі не убогі,
 В мене сірі круторогі;
 В мене гроші... на що гроші?

Я в а II.

Музика (по вході).

Добривечір вам!
 Чи раді ви нам?
 Ой чи раді, чи не раді,
 Добривечір вам!

Чумак.

А! Музика! Грай музико,
 Що не знає чумак лиха.
 Що я чумак молодий,
 В мене жупан дорогий.
 А хоч свита не жупан,
 Так усе я таки пан.
 Таки пан, таки пан,
 Куплю собі меду збан.
 Грай, музико!...

Музика.

Пливе, пливе утинятко
 По бистрій воді;
 Нема, нема порадоньки
 Бідній сироті.

Без паровьки-утїоньки
 Дунай пропливеш :
 Без вірної дружиновьки
 Життя проживеш.

І гнїздечка-кубелечка
 Вити не будеш,
 Само одно сиріткою
 В морі пропадеш.

Пливи-ж, пливи, утинятко
 По бистрій водї;
 Нема тобі порадовьки,
 Бідній сврстї!

Ява III.

Тїїж і Явдоха з Гордієм.

Явдоха (до музики).

Ой, мамуню, не лай, не лай,
 За музику мене не дай!
 Бо з музики і з муляра
 Нема в світі господаря;
 Бо в неділю іде грати,
 В понеділок іде спати,
 А в вівторок іде пити,
 А в середу жінку бити,
 А у четвер поправить ся,
 Коло хати поставить ся,
 А в п'ятницю купить струни,
 А в суботу далі суне.

Музика.

Пливи-ж і ти, утіночко,
 По мутній воді;
 Нема, нема порадоньки
 Твоїй пустоті.
 Веселая, вродлива,
 Багатого ждеш,
 За багатим недолюдком
 Сама пропадеш.
 Пливи-ж, пливи, утіночко,
 По мутній воді;
 Нема, нема порадоньки
 Твоїй пустоті.

Гордій (до Явдохи, показуючи чумака).

Ой, мила-ж, моя мила,
 Чим ти йому догодила?
 Чим ти йому догодила,
 Що ти його підпоєла?

Явдоха.

Та покинь тее лихо,
 Нехай спить собі тихо;
 Нехай спить та куняє,
 Та мене не займає.

Гордій.

Ой, Явдоню, не торгуй ся,
 Із чумаком поцюлуй ся!

Ой, Явдоню, не скупи ся,
Із чумаком обійми ся!

Ява ІV.

Тії-ж і мати чумакова.

Чумакова мати (до сина).

Ой, сину мій, сину,
Любая дитино!

Що з тобою, сину,
Бідна сиротино!

Що за люте горе
Тебе, сину, боре?
Промов, моє серце,
Промов, ясна зоре!

Сивий голубоньку,
Зведи головоньку:
Промов хоч словечко,
Любеє сердечко!

Соколе сивенький!
Підведи рученьки,
Приголуб, рідненький,
Матінку стареньку!

Ой, сину мій, сину,
Рідная дитино!
Що з тобою, сину,
Бідна сиротино!

[Заслона упадає].

МІСЦЕ ТРЕТЄ.

Хата чарівниці; на столі миска, а на припічку тріски,
дрова і горшки з зорями.

Я в а і.

Чарівниця (одна коло печі).

Сяду край печі
Посеред ночі,
Накладу трісок
Повен припічок,
Підпалю їх зорями.

Ой зірки, зірки,
Підпалить тріски,
Підпалить дрова
Та з див-дерева,
Дерева камяного.

Зіроньки палять,
Трісочки горять,
Зайнялись дрова
Та з див дерева,
Дерева камяного.

Ой пече, пече,
Підіймай плече,
Підіймай, когло,
Лівеє крило,
Давай диму дорогу.

Іди, димоньку,
Та до домоньку,
Вий ся косами,
Під небесами,
Зіронькам поклони ся.

Я в а II.

Чарівниця і Чумакова мати.

Чумакова мати.

Добривечір, стара ненько,
 Чи здорова поживаєш?
 Ой, скажи, скажи, моє серденько,
 Де мій синок пробуває?
 Чи на морі, в люлім горі,
 Чи на тихому Дунаї,
 Чи в степу лежить, головка болить,
 Чи до дому повертає?

Чарівниця.

Не жури ся, моя доню,
 Не жури ся, бідна мати,
 Наллю водиці з семи криниців,
 Будеш сина оглядати.
 (Наливає. Чумакова мати дивить ся).
 Чи бачиш ти, моя доню,
 Серед поля ясну зорю?
 Ой то не зоря, то твоє дитя
 Та на синьому морю.

Чумакова мати.

Бабусенько, воріженько,
 Чогось зоря погасає...

Чарівниця.

Ой то не зоря, то — твоє дитя
 Серед моря потапає.

Біжи-ж, біжи, моя доню,
 Біжи, доню, аж до Дону;
 Ой подай, подай білу рученьку,
 Чумакова молодому.
 (Чумакова мати тікає).

Ява III.

Чарівниця одна (ставить горщок до печі).

Гори, гори, диво,
 Вари, вари живо,
 Вари перше пиво!
 А хто буде пити,
 Тому серця не вялити,
 Тому в парі ходити.

(Ставить другий горщок).

Гори, гори, диво,
 Вари, вари живо,
 Вари друге пиво!
 А хто буде пити,
 Тому жити та жити,
 Цілий вік тужити.

(Ставить третій горщок).

Гори, гори, диво,
 Вари, вари живо,
 Вари третє пиво!
 А хто пити буде,
 Той всю тугу позабуде,
 Яка була та буде.

Ява IV.

Чарівниця і Явдоха.

Явдоха.

На добривечір та, стара ненько,
 На добривечір, любко!
 Ой, порадь, порадь, моє серденько,
 Порадь сива голубко!
 Ой, пішов Гордій та на синій Дін
 Та на синєє море,
 А мені-мені та молодії
 Тяжке горе та горе.
 Ой, пішов Гордій та на синій Дін
 Та білу рибку удить,
 А мене-мене та молодую
 Коло серденька нудить.

Чарівниця.

Ой, не плач, не плач, моє серденько,
 В сиру землю не бий ся;
 Ой стоїть горня коло полумня,
 Ой возьми та напий ся!

Явдоха (беручи горня).

Ой, пиття, пиття, зачаруй життя,
 Зачаруй мої муки,
 Щоб забула я, щоб не чула я
 Ні розлуки, ні злуки.

(Заслона спадає).

МІСЦЕ ЧЕТВЕРТЕ.

Прогалина; з боків горби, а з переду море; на прогалині рибацький вогонь; недалеко від вогню два рибацьких коловороти. Ніч темная і невидная.

Ява I.

Два рибаки (коло вогню).

Старий рибак.

Ох а був же я був та у батька один син,
 Ой мене батько по неволі одружив.
 Ох а дав мні жону та не любляную,
 А ще до того не робітливую.
 А прожив же я рік, а прожив же я два,
 Ой десь увялась ще й дитина мала,
 А я в дому на Дін до Донських козаків,
 Ой а із Дону до татарських морів.
 Вже не рік та не два як я вийшов з села:
 Ой, не жаль мні села, коле-б жінка одна,
 Жаль мені сина, що дитина мала.

Молодий рибак.

Ой я сам півгода як із Самгорода,
 Я-ж твою жінку та дитину видав.
 Ой жона вже стара; ні кола, ні двора,
 Ох а дитина — вже женити пора.
 Закохав ся твій син, а я пару відбив,
 Ой відбив пару та всіх трох погубив.
 Ой твій син в чумаки, я на Дін в рибаки,
 Ой а дівчина десь пішла в покритки.

Ой кажи не кажи, а на серці печаль:
Жаль чумаченька, тай дівчиноньки жаль.

Ява II.

Тії-ж і Явдоха (простоволоса).

Явдоха (кидаючись до Гордії.

Ой, любчику,
Та Гордієньку,
Де ти був-пробував
Сю неділеньку?

Гордій (з перелазу).

Ох!

Явдоха (обіймаючи).

Ох-ох-ох, а ми в-двох
Поцюлуймо ся!
Стара мати лягла спати,
Не пробудить ся.
І свічки в головах,
І попи у ногах,
Ходім серце, Гордієньку
Та подивим ся.

Гордій.

Здуріла нещасна!
Прости її, Боже!
Погубив я душу...

Старий рибак.

Погубив небоже!...

Явдоха.

Погубив, полюбив,
Домовину¹⁾ купив.

Коли-ж вона прокинець ся

Та подякує.

(Тим часом на морі потапає чумак, а на горі виднієть ся чумакова мати. Блискавка розриває хмари, чути крики).

З моря.

Рятуйте!

З гори.

Рятуйте!

Молодий рибак.

Що то, батьку, чути?

Старий рибак.

Тай мені щось причуло ся...

Молодий рибак.

То вітер майбути.

Явдоха.

Рятуйте, рятуйте

Та дошки готуйте,

¹⁾ В первописі: „Домувину.“ — Вас. Лук.

Кленовії, дубовії,
Щоб до міри були!

З моря.

Рятуйте!

З гори.

Рятуйте!

Молодий рибак.

Знову, батьку, чути.

Старий рибак.

Тай меві щось причуло ся.

Молодий рибак.

То вітер майбути.

Явдоха.

Рятуйте, рятуйте
Та яму готуйте,
Широкою, глибокою¹⁾,
Щоб тепленько було!

З моря.

Рятуйте!

¹⁾ В первописі: „глибокою“. — Вас. Лук.

З гори.

Рятуйте!

Молодий рибак.

Знову, батьку, чути!

Старий рибак.

Тай мені щось причуло ся.

Молодий рибак.

Не вітер майбути.

Явдоха.

Рятуйте, рятуйте,
Свічечки готуйте
Яровії, восковії
На весіллячко!

Гордїй.

Що ти мелеш?

Явдоха.

Я співаю.

Ти не знаєш, а я знаю,
Що співаю — то чумак!
Бігла, бігла стара мати
Свого сина рятувати —
Та пропав неборак.

Ой пійду я, нарву зілля
 Та зберу ся на весілля,
 Скоро вийде чумака (іде геть).

Ява III.

Рибак (одні).

Молодий рибак.

А поглянь-но, старий батьку,
 На правую гору,
 Якась мара спускаєть ся
 Ік синьому морю.

Старий рибак.

Чи не мати Явдошина?

Молодий рибак.

Майбутнє, що мати
 Кинула ся аж до моря
 Дурної шукати.

Старий рибак.

Де-ж Явдоха поділа ся?

Молодий рибак.

А хто її знає?
 Іздуріла поганая
 І не пропадає.

Ява IV.

Рибак і чумакова мати.

Чумакова мати.

Рибалоньки молодії,
 Вчиніть мою волю,
 А розкиньте тонкий невід
 По синьому морю!
 А розкиньте тонкий невід
 По синьому живо,
 А вловіте чумаченька,
 А вловіте сина!

Рибак (ідучи до коловоротів).

Не жури ся, стара ненько,
 Вволим твою волю;
 Ой наш невід на сорок гін
 Та в синьому морю.

Молодий рибак.

Тягни, тягни, старий батьку!

Старий рибак.

Тягни, тягни, сину!

Молодий рибак.

Старий рибак.

Тягни мого товариша, Тягни свого товариша,
 А свою дитину. А мою дитину.

Ява V.

Тії-ж самі і Явдоха.

Явдоха (з вінком на голові).

Запив чумак, запив бурлак,

Запив, зажурив ся,

Ой тим же він зажурив ся,

Без долі вродив ся.

Нема йому щастя-долі,

Нема йому й волі...

Ой як пійшов по дорогах

Доленьки шукати,

Та не найшов щастя-долі,

Найшов синє море,

А як зайшов серед моря

Тай став потапати,

Червоною хустиною

На беріг махати.

Ніхто-ж того чумаченька

Не йде ратувати,

Тільки іде ратувати

Його стара мати.

Зострінула рибалоньків

Тай стала просити —

Розкинути тонкий невід

Сина уловити.

Рибалоньки молодії

Воленьку зволили,

Розкинули тонкий невід,

Сина уловили.

Тягнуть сина до берега,
 Вода в рота леть ся,
 Його мати старенькая
 В сиру землю беть ся.
 (Рибакі справді витягають чумака).

Чумакова мати.

Ой на́те-ж вам, рибалоньки,
 Сюю копу грошій,
 Що витягли мого сина —
 Який він хороший!

Явдоха.

Який він хороший!

Чумакова мати.

Ой на́те-ж вам, рибалоньки,
 Сього золотого,
 Що витягли мого сина
 Та хоч неживого.

Явдоха.

Та хоч неживого!

Чумакова мати.

Ой на́те-ж вам, рибалоньки,
 Ще й солі на страву,
 Поховайте мого сина
 Як рибоньку вялу.

Явдоха.

Як рибоньку вялу!

Чумакова мати.

Та висипте, рибалоньки,
 Високу могилу,
 Щоби було виднісенько
 На всю Україну.

Молодий рибак.¹⁾

Не плач, не плач, стара ненько,
 Не завдавай жалю;
 Ой то чумака нещасливий,
 Я й так поховаю.

Старий рибак.

Не плач, не плач, стара ненько,
 Не завдавай жалю;
 Ой то мій син ріднесенький,
 Я й так поховаю.

Явдоха (видаючись у море).

Ховай, ховай, Гордієнську,
 Ховай, стара нене,
 Та на рідній Україні
 Спомяніть за мене!

[Заслона спадає].

Ллта, 1862 р., місяця вересня.

¹⁾ Оцеї обидва чотировірші (молодий і старий рибак) стоять у рукописі рівчорядно; тут не могли ми так віддрукувати ізза технічних перешкод. — *Вас. Лук.*

II. Редакція.

(з 1871 р.)

МІСЦЕ ПЕРВЕ.

Хата і у хаті за кужелем мати чумакова.

I.

(Ой воли-ж мої сірі, полові).

Ой пустила я сина сокола
 Та в далеку дорогу;
 Ох я жду, та жду, та не дожду ся,
 Не намолю ся Богу.

Ох віддав мене рідний батенько,
 Хай йому земля пухом!
 Ох віддав мене, обвінчав мене
 Та з нелюбляним другом.

А мій друг пожив, дитину нажив,
 Нас двоєчко покинув;
 Та виріс мій син, як сокіл один,
 Хоч би він не загинув.

Ой виріс мій син, як сокіл один,
 У чумачество вдав ся,
 Ой боюсь-боюсь, щоб він Татару
 Да в полон не попав ся.

А з Криму, з Криму Татарина тьму,¹⁾
 Купиш солі, не купиш, —
 А гляди, гляди тай навпереди,
 Бо й себе так загубиш.

II.

Входить старий музика.

Чумакова мати.

(Та тече річка неселичка).

Та ходи, старий голуб сивий,
 До мого двору;
 Сідай, старий, а я впоруч
 Сяду й поговору.

Ти, старий сідий, весь світ сходив —
 Чи не бачив мужа?
 Чи він живий, чи здоровий,
 Чи може нездужа?

Ти, старий сідий, весь світ сходив —
 Чи не бачив сина?

Скажи, скажи щирю правду,
 Де він, сиротина?

— „Я старий сідий весь світ сходив,
 Бачив твого мужа;
 Ловить рибу по всім Криму
 І здужать — то здужа.

¹⁾ В первописі стоїть: „тьму“. Але чи се часом не похибка — замість: „тьма“. — *Вас. Лук.*

„Я старий сїдий весь світ сходив,
 Бачив твого сина:
 Задоволї риби й солї
 Везе чумачина.

III.

Тїї-ж і чумак.

Чумак.

(Чи то тая вдова живе).

Добрий вечір, моя ненько,
 Добрий-вечір, любко!
 Довго-довго сина ждала,
 Ти-ж, моя голубко.

Ой на тобі, моя нене,
 Очіпок шовковий;
 Дякуй Богу, що вернув ся
 Я з Криму¹⁾ здоровий.

Ой на тобі, моя ненько,
 Запаску червону;
 Дякуй Богу, що вернув ся
 Я здоровим з Дону.

Ой на тобі, моя ненько,
 Сап'яні чобіття;
 Дякуй Богу за щасливе
 Мое й повороття.

(Цїлує матір).

¹⁾ Первісно було: „Я живий“, а відтак виправлено на: „Я з Криму“. — *Вас. Лук.*

Де-ж дівчина, де-ж Ялина,
 Де-ж дівчина любка!
 Чи жде мене, виглядає
 Сивая голубка?

Сивий орел, сивий орел,
 Голубка сивіща;
 Милій батько, мила мати,
 Миленька миліща. (Іде геть).

IV.

Чумакова мати і музика.

Чумакова мати.

(Голос: *Ой летів пугач*).

Ой прийшов мій син, як сокіл один,
 Ой як тая вірка ясна;
 Блиснув та полинув, а мене покинув,
 Чого-ж я така нещасна?...

Музика.

Ой прийшов твій син, як сокіл один,
 Привитав гарненько неньку,
 Ой чого-ж йому, йому молодому
 Не навідать і миленьку!

Молоді були, сами женихались,
 Мати було нам не мати;
 Тільки мати спати, а ми живо з хати,
 А до кого?... що й казати.
 (Іде геть і за дверима йдучи грає).

[Заслона спадає].

На городі пустернак, пустернак,
 А чи син твій не чумак, не чумак?
 Чи-ж він тебе не любив, не любив,
 Подарунків не кушив, не купив?
 Ох я-б тобі... [таки так, таки так...]

(натягуючи струни — словами):

Та у мене струни порвались.

МІСЦЕ ДРУГЕ.

Коршма, лавки, стіл і шинк.

I.

Шинкарка Одарка.

(Голос „Наймита“).

Шинкарка.

Крячуть, крячуть чорні галки
 Зраня до смерканя;
 Брешуть, брешуть вражі хлопці,
 Що є в них кохання.

Нема в хлопців ні кохання,
 Нема ні любові:
 Їх кохання, їх любовці
 В шаленії крові.

Один ходить та говорить,
 Що любить Параску,¹⁾

¹⁾ В рукописі первісно через помилку було: „Я-
 чину“, відтак поправлено на: „Параску“. — *Вас. Лук.*

А він любить у Параски
Червону запаску.

Другий ходить, тай говорить,
Що любить Ялину;
А він любить у Ялини
Червону калину.

Кров шальная, молодзя
Пинить як горілка,
Ох пропала-ж через нюю
Та не одна дівка.

II.

Шинкарка й Гордій (на вході).
(Голос знакомий).

Гордій.

На городі бузина,
А в Києві дядько,
Тим я її полюбив,
Що на руці перстень.

Ой їхав я через море
Драбинястим возом;
Оглянув ся позад себе —
Повна люлька раків.

Ой їхав я по вулиці
Човном не коритом,
В тебе хата стоїть криво,
Подай мені пива.

(Співаючи, сідає за стіл, та йому подає і він
не мовчки. Тут чути голос за коршмою).

Гордїй і шинкарка.
Цсссс!

ЗА СЦЕНОЮ.

I.

(Голос знакомий).

Ялина.

Ой казала мені мати:
„Лягай, доню, пора спати!“
Мати — спати, а я з хати
Миленського виглядати.

Ой ти спи, стара нене,
Не дивуйся на мене:
Не дивуйся, моя ненько,
Чого мені веселенько.

Сходить місяць над горою,
Іде милий долиною.
Іде милий... (Страх). Ох, не милий,
Ой то чумак негідливий.

II.

Ялина і чумак.

Чумак.

Зірко моя вечірняя,
Ранняя зірнице!
Не лякайся, не цурайся,
Моїх жалібниць!

Ялина.

Відчепи ся, чумаче.
Відчепи ся, бурлаче,
Відчепи ся, гультаю!
Не тебе я виглядаю.

Чумак.

Зірко моя, серце моє,
Що-ж то за причина?
Чи ти мене не злюбила,
Чи твоя родина?

Ялина.

Відчепи ся, чумаче,
Відчепи ся, бурлаче,
Відчепи ся, гультаю!
Бо я иншого маю.

Чумак (на відході).

Тяжко мені, нудно мені,
Серце моє рветь ся...
Одну любив, одну кохав,
І тая смієть ся.

(Чумак іде геть, а з коршми виходить Гордій).

III.

Ялина (одна).

Котили ся вози з гори
Та все з барилками,
Сякий-такій чумаченько
Тай той за дівками.

IV.

Ялина і Гордій.

Гордій.

Котили ся вози з гори,
 Поломали шпиці,¹⁾
 А вже-ж йому не співати
 Своїх жалібниців.

Ялина.

Ой, любчику та Гордієньку,
 Де ти був-пробував сю неділеньку?

Гордій.

Я до міста ходив, я теличку водив,
 За теличку невеличку черевички купив.

Обоє разом.

Ой ходім у садок та нарвем ягідок,
 Будем рвати, приміряти черевички до ніжок.

Ялина.

Не тисни, навісний, — помалесеньку!
 Ой цюлуй та милуй потихесеньку.
 Ой іде хтось, іде, буде лишенько,
 Ох нагни, пригорни біле личенько!

¹⁾ Первісно було: „Поломали ярма“, опісля „яр-
 ма“ перечеркнено й дописано: „шпиці“. — *Вас. Лук.*

V.

Ч у м а к.

Ой місяцю, місяченьку
 І ти моя ясна зоре,
 Подивіть ся хоч ви з неба
 На лютеє та моє горе.

Одну одним кохав-любив. .
 І та мене покидає,
 Та нелюба як голуба
 До сёрденька та пригортає.

Пригортай ся, мій нелюбе,
 Нехай тобі щастя буде,
 А я пійду до шинкарки,
 До шинкарки та до Одарки.

Ой прийду я до небоги
 Та вдарю ся об пороги:¹⁾
 Пропадайте, сірі воли,
 Сірі воли та круторогі.

(Входить у коршму. За сценою дії скінчились).

¹⁾ В першій редакції (глянь на стор. 209) написано відповідно до риму „крутороги“. — *Вас. Лук.*

В КОРШМІ.

Одарка і чумак.

Чумак.

(Ой на горі жито, на долині жито).

А, шинкарка, а Одарка!
 Дай горілки, випю чарку;
 Випю чарку, випю три,
 А ти¹⁾ гроший забери.

(Та наливає, він не, сідає за столом і співає):

„Чом дуб не зелений“. *(А далі все іде своїм порядком — уже на сцені).*

*На долині рукописі:*Поправка 1871 року, мая і квітня, *Руданський*.

¹⁾ Первісно було в рукописі: „Тільки“, опісля виправлено на: „А ти“. — *Вас. Лук.*

ОМІРОВА

ВІЙНА ЖАБ З МИШАМИ.

С у т ь

Вирвавшись від кішки, миша біжить до ставу, щоб води напити ся. Чинить ся розмова між жабою і єю, хто і як живе чим. Жаба миш підводить, миш на то сідає, щоб на пливу бачить жабинії добра (1—82). На пливу гадюка їм на встріт, від¹⁾ страху жаба впоринає, покинувши гостя — і миш через тее в воді потопає (83—98). Очевидник діла дає мишам знати, і всі миші, батьком мишачим підбиті, беруть рештувати ся на війну з жабами; жаб'ячі вояки при першій тревозі і заходу бою також починають готувати ся к бою (99—167). Судить ся се діло в божому совіті і по знаку даннім счепляєть ся²⁾ військо (168—204). Як пало не мало і одних і других, верх заводять миші (205—270 і як вони пруть ся жаб істребити. Дій спочатку громом їх навигрожає, а коли грому миші не боять ся, тогді шле він раків — миші утікають; кінець стає бійці (271—305).

¹⁾ Автор в сій рукописі уживає скрізь „од“. Для одностайности з попередним дозволили ми собі покласти тут всюди: „від“. — *Вас. Лук.*

²⁾ В первописі: „счипляєть ся“. — *Вас. Лук.*

ВІЙНА ЖАБ З МИШАМИ.

- Спочатку я Співів гуртом з Кругосвіту
Прому в моє серце прийти для заспіву
І на моїх листах вузликами скласти
Про тяжкую бійку, Ярилову справу.
- 5 Хочу бо всім людям довести до слуху,
Як збруйнії миші на жаб військом виїшли,
Наче землероди, чи Велетні тії,
Що люд про їх каже; діло так почалось:
Миш колизь жажденна від кішки удравши,
- 10 В сусідне болото всю морду уткнула —
Так пить їй хотїлось. Тут її звудріла
Кракавка болотня і крякнула так їй:
„Відкіля ти, гостю? хто ти і чий рід твій?
Говори по правді, не мороч брехнею.
- 15 І як друг ти справжній, попрошу в світлицю
І дам тобі дарів щедрих та багатих,
Бо я Мішкорил цар, мені у болоті
Почесть і володар у жаб я щоденний.
Мене родив батько Болотень, Водницю
- 20 Щиро пригорнувши біля Іридану.
Но й ти, бачу, жвавий, далекого кращій

Ціпковий володар і храбрець на війнах
 Мабуть, так про рід свій говори скоріще.⁴
 Душогуб на сее одвічав і мовив:

- 25 „Що мій рід витати? Усім, друже, звісно
 І богам і людям і птахам небесним,
 Що я Душогубом зовусь і що син я
 Батька Трощохліба гордого, а мати
 Моя М.линолизка, дочка Стегноїда.
- 30 Родивсь я в коморі, а виріс на їжі:
 На смоквах, оріхах і стравах усяких.
 І який я друг твій, коли все в нас рівне?!
 Твоя жизнь в болоті, а у мене звичай —
 Звісно людям — гризти. Мені не бракує
- 35 Ні хліба пухкого з круглої сковродки,
 Ні коржа тонкого пшеничного з сиром,
 Ні стегна кусочка, ні риби линини,
 Ні свіжого сира й молока густого,
 Ні пряників медних, що боги вживають,
- 40 Ні всего, що людям поварці готують,
 У горшки кладучи різні приправи.

 І в бою я тилу не казав¹⁾ ніколи,
 А біжучи полем бивсь з передовими.

 Не страх мені й люди з їх тілом великим.
- 45 В постелю забравшись гризу їх за пальці
 І їм собі стегна; людям ані гадки,
 І сон не кида їх милий — як я їм що.

¹⁾ Очевидно: „не показував“. — *Вас. Лук.*

Двох лиш на всім світі тяжко я бою ся —
Кота і шуліки: вони лихо діють

- 50 І васіди ставлять по весь гіркий вік наш.
Но більш я бою ся кота — він найгірший:
Хоч би ти в норі жив і з норі потягне.

.
А не їм я редьки, огірків, катрану,
Зеленого прасу, також і петрушки,

- 55 Бо се вже ваша страва пожилеців болотних.“

На се усміхнувшись Мішкорил промовив:

„Гостю! не хвались так животом, і в нас є
По землі й болоті много добра їсти,
Бо жабам двоякий звичай дав Кроненко:

- 60 І по землі шльопать і по воді човгать
(І жить у будинках ділених на двоє).

Хочеш перевірить те все, так легко:

Сядь мені на спину, держись, та не падай
І до мого дому щасливо прибудеш.“

- 65 Сказав і підставив спину, а той скочив
Легким скоком і вхопивсь за шию.

І радів з початку, як близько був беріг
І веселий драпав Мішкорила; — тільки-ж
Забризгала хвиля червона, — заплакав,

- 70 Каяття страшнее завив, рвав волося,
Ногами хапав ся за живіт, забилося
Серце з непривички, на землк схотілось
І пищав він в злиднях в холодному страху.

.
Хвіст пустив у воду і ніби правилом

- 75 Виляв, моля Бога на землю дістать ся

В червоній хвилі тонув, кричав пробіг!

Напослідок мовив такими словами:

„Ох! не так на крижах ніс вагу любові
Той бик, щó Європу морем віз до Криту,
80 Як на спину взявши везе мене в дім свій
Жаба, підійнявши спину над водою...“

Аж тут вуж зявив ся — страховисько страшне
Обом — над водою виправив він шию.

Мішкорил від його пірнув, не подумав,
85 Що він киди друга на вірну погибель,
На дно саме кинувсь, тікав злої смерти.
А той як підбитий, пав правцем на воду,
Сціпив свої руки і тонучи бив ся.

Не раз і під воду ходив і не раз він
90 Плескаючи виходив, та не минув смерти;
Змочана я шкура ще більш ваги дала
І він погібавши таку мовив мову:

„Буде-ж тобі, злостний Мішкорил, за теє,
Що тоншого з себе скинув ти як з камня,
95 Не взяв би мене ти на сусї, паскудо,
Найдужчого в бою і в бігу, а звів ти,
В воду мене кинув... Мстиве око боже!
Заплатиш ти кодлу миший і не жить меш!“

Мовив і під воду пійшов. Сеє вбачив
100 Правоїд, по мягким берегам стрибавши,
Заголосив тяжко і мишам дав знати.

Ті-ж як діло вчули, злостью всі понялись,
Приказали зараз кликунам до сьвіту
Закликать на раду у дім Трощохлїба,
105 Батька Душогоуба вмерця, що на ставу

Його тіло синіло мертве, ще й не близько
Синіло, воно вийшло аж посеред ставу.

Зійшлося товариство на зорі, встав первий
Троцхохліб за сина мстивий і промовив:

- 110 „Хоч один я, милі, много тут маю
Від жаб, но і всіх вас жде лихая доля.
Я тепер нещасний трох синів позбув ся:
Первого загарбав, кігтями схопивши,
Злющий кіт, піймавши його за порою.

- 115 А другого живо злії люди вбили
Видумками — пакість з дерева вчинивши,
Що пасткою зветь ся, — мишам на погибель,
Третій же любимець був той і матусин, —
Мішкорил і сего згубив у ковбані.

- 120 Так нуте взбруїм ся і на них наступим,
Нарядивши тіло в збрую дорогу.“

Мовив — і підняв їх усіх узбруїть ся:
(Усіх ошеломив війнолюб Ярило).

На голені спершу наділи голінці,

- 125 Прилажені добре з зеленого бобу,
Що його, уставши, за ніч натрощили.
Броня у них¹⁾ була з писаних кожушків,
Що кішку обдерши кравці їм пошили;
Щитом було днище з каганця, а списи

- 130 Острії роботи коваля Ярила.

На висках був крепкий оріховий шелом.

Так в оружжі стали миші, аж почувли
Й жаби, поспливали па верх, в одно місце —

¹⁾ Так в рукописі, хоч висше було „про їх“
(зам. „про них“). — *Вас. Лук.*

- Зійшлись і ну радить про війну погану.
- 135 Ще-ж вони справлялись: що? яка тревога?
Аж посол зявив ся із цїпком у лапках,
Горшколаз проворний, синок Сиролюба.
Він ізясував їм війну і промовив:
„Жаби! до вас миші з грізьбою післали
- 140 Приказать збруїть ся до війни та бою.
Душогуб наш плава на воді, убитий
Царем Мішкорилом вашим; так виходьте
Всі жаби, які лиш родились храбріщі!“
Мовив і пішов сам; мова всім до слуху
- 145 Дійшла і в жаб гордих печенї¹⁾ звернула.
Начались попреки — аж Мішкорил мовив:
„Милі! не губив я миші і не бачив
Хирної; сама знать гралась і втонула,
По жабячі плавають задумавши, а хирні
- 150 Тепер виноватять мене; так даваймо-ж
Радить ся, як вражих миший стеребити.
За себе скажу я, так ми лучше зробим.
Добре нарядившись станем всі у збруях
Край берегів узьких, де місце обривне.
- 155 І як вражі миші на нас повиходять,
Голови задравши, — разом на них вийдем
І в озеро прямо з ними постребаєм.
Так перетопивши миший не пливущих,
Ми завіковічим погібель мишину.“
- 160 Тільки мовив — зараз всі пошили збруї,
Калачевим листом ноги повкривали,

¹⁾ те, що: печінки. — *Вас. Лук.*

- Броню вшили з листу зеленої свікли,
Капустяцз листя на щити згодилось,
Очерет на спісу всякому придав ся,
165 Голови-ж уквив їм череп черепашок.
Обкопавшись — стали в берегах високих
З спісами і кождий духу набірав ся.
А Дій богів звівши на вірнее небо,
Показав їм челядь і храбрих вояків
- 170 Много, здоровенних з спісами страшними,
Мов Велетнів військо, або Володаїв,
Запитав сміючись: чи за жаб хто стане,
Чи за миший жвавих і к Паладі мовив:
„Доню! чи не пійдеш до миший на поміч?
- 175 Що день вони в тебе бігають по храму
І тішать ся гарбю,¹⁾ та їжою з дарів.“
Мовив Дій, — до його-ж мовила Палада:
„Батьку! не пійду я к тим мишам шкодливим
Помагать, вони мні много лиха роблять.
- 180 Все гризуть намітки та сальнії свічі,
Більше-ж болить серце — ось за яке діло:
Згризли мені хустку, що сама я ткала
З тонкого повісма і ткань вишивала —
На решето згризли; працював і ткач мій
- 185 І сама трудилась, щоб як небудь справить.
(Трудилась дочка, — тож сором безсмертним)
І одежу згризли, — ні в що і рядить ся.
Но й жабам дати помочи не піду ні за що,
Бо вони на розум слабі. Як колись я

¹⁾ добичю. — *Вас, Лук.*

- Із війни верталась, здорово втомившись,
 190 І спочити хтіла, кваканням не дали
 І кришки здрімнути, — і я провалялась
 Слаба головою, поки запів півень.
 Так нуте, не станем ми їм помагати.
- 195 Ніхто хай не ранить ні стрілою з лука,
 Ні мечем, ні списом нічийого тіла,
 Бо бойці найдуть ся і супротив бога.
 Лучче будем з неба на бійку дивить ся.“
- Мовила, — боги всі послушали ради,
 200 Всі гуртом зібрались до одного місця
 (Аж кликуни вийшли з викликом до бою)
 І комарі зараз в великій труби
 Сильне затрубили на війну, — і з неба
 Дій загремів Кронів викликом до бою.
- 205 Горлань всадив первий спису Мисколизу,
 Одному з передних, в живіт, в саму печівь
 І він ниць звалив ся, запилів волося
 (Брохнув ся — і збруя на нїм забрязчала);
 Норокон же слідом у Болотня вдарив,
- 210 Всадив спис у груди важкий — і упав він,
 Смерть його поняла, душа з тіла вийшла.
 Свеклоїд же в серце вдарив Горшколаза
 (Аж Бігун злякав ся і счез в очереті),
 Хлібоїд у пузо Голосника вдарив,
- 215 І той упав ницю — пійшла душа дарма,
 Стасолоб побачив, що Голосник помер,
 Нороконя круглим камінем улущив
 В потилицю з заду і тьма очі вкрила.
-

- Но і в його списом Мисколиз прицілив,
 220 Без промаху вдарив в печені. Се вбачив
 Капустняк і скочив на беріг глибокий.
 Но і так не збув ся бою, наздогнали:
 Він пав без устанія, счервопив ковбаню
 Кровю і сам з краю берега розкинувсь, —
 225 Дрижав лиш кишками, та підчеревинням.

 На берегах тих же вбито й Сироїда.
 Но і Стегноїда-ж Тростяник злякав ся;
 Так потяг до ставу, що й щита покинув.
 Так за те-ж Калюжник Цідильника справив,
 230 (А Водолюб справив царя Стегноїда).
 Камінем по тімню влущивши — і мозок
 Виїшов носом, кровю земля напоїлась.
 Но Правоїд тутже Калюжника справив,
 Всадив спісу в його і тьма очі вкрила.
 235 А Прасоїд глянув,¹⁾ що Ласун підходить,
 Стрибнув у ковбаню, за шию вхопившись,
 Но Душогуб з серця за дружину вбиту
 Вдарив Прасоїда до скоку на землю.
 Він на ознак шлепнув, дав Невиду душу.
 240 Тут Багнюк у його багна жменю кинув,
 Понав між очима, заслінив на хвилю,
 Но той тогді з серця як схопив у руку
 Із дороги камінь тяжкий, стоважений,
 Як Багнюка вдарив по ногах, так праву
 245 І розтрощив голінь — і на ознак пав він.

¹⁾ В рукописі: „гленув“. — *Вас. Лук.*

- Скреготун озлив ся, вибіг против його
 Та в живіт і вдарив прямо, — і всю гліб
 Пробив очеретом і на землю зплилось
 Все нутро, як спису витяг він рукою.
- 250 Житоїд се вбачив з берегів потоку,
 Крадцем утік з бою, до смерти злякав ся,
 Ліг у рів, щоб тільки погібелї збуť ся.
 Трощохліб же вдарив в пята Мішкорила —
 (І той з переляку у став заховав ся).
- 255 Тут Прасун побачив, що друга не має,
 Вийшов попереду, очеретом двигнув —
 Та не пробив щита — остріє загнулось.
-
 Вже збив йому череп чотирогогоршковий¹⁾
 Материнник, близький до бога Ярила.
- 260 Із рабів — один він за всіх воював ся;
 Но його наперли, він глянув, що силу
 Трудно побороти — і счез на дні ставу.
-
 За те між мишами був молодець бірний
 Ратищник, любий син у Хлібожора,
- 265 Князь, мов той Ярило — хапун невловимий;
 Він був самий первий боєць між мишами
 Він над ставом гордий виступив особо,
 Виступило дрібю і жабяче племя.
-
 І вже б порішив він, тяжка була-б туга
- 270 Як би не взнав батько божий-чоловічий.

1) В рукописі: „чотирехгоршковий“. — *Вас. Лук.*

Но тут сам Кроненко за жаб заступив ся,
Голову почухав і голосно мовив:

„Великеє-ж діло бачу я очима

Не мал мені страшно Хапуна; устав він

275 Всіх жаб передушить; так нуте-ж скорійше:

Пішлемо Паладу, чи бойця Ярила

Спинить сюю бійку, бо стала страшною.“

Кроненко промовив — Ярило одвітив:

„Ні в Палади, батьку, ані у Ярила

280 Нема сил — дати поміч жабам у сих злиднях.

Хиба всі на поміч ходім і хай щит твій

(Загремить правдивий, землеродогубний),

Що їм землеродів побив їм сильних,

Що їм Дананія храброго побив ти —

285 Та ще й Енкелада — злих Велитнів племя

Загремить — тогді вже самий храбрій стихне.“

Мовив і Кроненко блискавкою блиснув,

Спершу загремів він і стряснув Олімпом,

А потому блиснув страшним своїм щитом

290 Повернувши, — мигом рука царська вчулась:

Усі пожахались і жаби і миші;

Но з місця не рушив стап миший, ще гірше

Перлись вони стерти жаб хоробрих племя.

Но за жаб з Олімпу сам обстав Кроненко

295 І жабам на сей раз післав таки поміч.

Вийшли сиинокуті, та ще й клецоногі

Хромі, косоокі, черепні, стрегусті,

Костяні, пласкаті, блискучії в плечах.

Кручані, лапаті, із тулуба врячі,

- 300 Восьминогі, зломні, безрукі — щó звуть ся
Раками — і стали хвосты мишам гризти
І ноги, і руки і списи ламати...
І страх на миший спав; вони не встояли,
Усі повтікали. Закрило ся сонце
305 І денної бійки кінець завершив ся.

Ялта, лютий 1870 р.

1. Мишачії назви.

1. Ἀρτοφάγος Хлібоїд.
2. Ἀρτεπίβουλος Хлібожор, батько Хапуна.
3. Ἐμβασίχυτρος Горшколав.
4. Κνισσοδίων, = τῆς Ласун.
5. Λειχήνωρ Мисколиз.
6. Λειχοπίναξ Правоїд.
7. Λειχομύλη Млинолизка, мати Душогоуба.
8. Μεριδάρπαξ Хапун, син Хлібожора.
9. Πτερονόγλυφος (= Πτερονότρωκτος = Πτεροφάγος один і той же) Стегноїд, батько Млилизки.
10. Σιτοφάγος Житоїд.
11. Τρωγλοδύτης Норокон.
12. Τρωξάρτης Троццохліб.
13. Τυρόγλυφος (= Τυροφάγος) Сироїд, батько Горшколава.
14. Φιλτραίος Цідильник.
15. Ψιχάρπαξ Душогоуб.
16. Ὠκιμίδης Бігун.

2. Жабячії назви.

1. Βορβοροκοίτης Καλύβник.
2. Καλαμίνθιος Τροστανικ.
3. Κραυγασίδης Σκρεготун.

4. Κραμβοφάγος Капустняк.
5. Λιμνόχαρις Стасолуб.
6. Ὀριγανίων Μатеринник.
7. Πηλείων, Πηλεύς Болотень, батько Мішко-
рила.
8. Πηλοβάτης Багнюк.
9. Πολύφωνος Голосник.
10. Πρασσαῖος Прасун.
11. Πρασσοφάγος Прасоїд.
12. Σευτλαῖος Свеклоїд.
13. Ὑδρομέδουσα Водниця, жінка Болотня.
14. Ὑδρόχαρις Водолюб.
15. Ὑψιβόας Горлань.
16. Φισύγναθος Мішкорид.

3. Другі назви.

1. Γηγένεος Землерод.
 2. Γίγας Велетень.
 3. Ἐλικίων Κругосвіт.
 4. Κένταυρος Володаї.
 5. Μοῦσα Співа.
 6. Ἄρης Ярило.
 7. Ἀθήνη Παλλάς Палада.
 8. Ἀἶδος genet. від неуживаного nomin.
Ἄϊς Невид (= Ἄιδης).
-

З М І С Т.

Передне слово Василя Лукича	Ст. III
---------------------------------------	------------

1859.

1. Богдай тебе	1
2. Полюби мене!	2
3. Гей бики!	3
4. Турецька кара	5
5. Храбрый Лях	5
6. Господь дав	6
7. Заяць	7
8. Баран	8
9. Розмова	10
10. Надгорода	11
11. До дуба	12
12. Змисний Лях	14
13. Господар хати	14
14. Ні зле ні добре	15
15. Крамная сорочка	16
16. Розпятий Жид	16
17. Славная конина	18
18. Жид на чатах	18
19. Циган на сповіди	19
20. Сміх	21
21. Пісня. (Голе, голе мое поле!)	22

1860.

	Ст.
22. Віщий Олег	24
23 Ігор Сіверський	32
Заспівка	60
Війна	62
Туга	76
Поворіт	96
Приспівка	104
24. Мазепа, гетьман український	105
25. Іван Скоропада	136
26. Павло Полуботок	152
27. Велямін	161
28. Павло Апостол	168
29. Мівіх	174
30. Пісня (Згадай мене мила).	191
31. Пяниця	191
32. Наука	194
33. Моя смерть	198
34. Верства	200
35. Пісня (Звела мене не біда)	201
36. Вітер і колька.	203

1862.

37. Чумак, український дивоспів (перша ред.)	204
--	-----

1870.

38. Омирова війна жаб з мишами	243
--	-----

1871.

39. Чумак (друга редакція)	231
--------------------------------------	-----

B-2596

1992

4

2005

65990

B 2.596/4